Ára: 995 Ft

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

2017/1–2

RUBICON

KORONÁZÁSOK

1526 MAGYARORSZÁGON 1916

IV. KÁROLY KIRÁLY ÉS ZITA KIRÁLYNÉ KORONÁZÁSA 1916

1. kép:
M T
M
-
Franz Messmer
és Wenzel Pohl, 1769.
Magyarország
Nagykövetsége, Bécs
Fotó: Mudrák Attila, 2016

ALAPÍTVA 1989
RUBICON
TÖRTÉNELMI MAGAZIN
XXVIII. ÉVFOLYAM 302–303. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:
Bácskai Vera, Berényi Iván,
Gyarmati György, Mezey Barna,
Ormos Mária, Orosz István

Szerkesztőség:
Csorba László, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Németh György, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:
Dabasi András, Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
Fax: 402-1849
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.
Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél
(Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt.,
10102237-77185300-00000001),
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.
Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán
(XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232
www.colorinterpress.hu
HU ISSN 0865-6347

TARTALOM 2017/1–2

A HÓNAP TÉMÁJA: **KORONÁZÁSOK MAGYARORSZÁGON – 1526–1916**

4 **Pálffy Géza:** Régi szokások – új kihívások: uralkodókoronázások a kora újkori Magyarországon

16 **Pálffy Géza:** Magyarország harmadik koronázóvárosa. *Pozsony nagy korszaka*

24 **Pálffy Géza:** A magyar királynék koronázása Mohács után

30 **Pálffy Géza:** Koronázási országzászlók és zászlóvivő főnemesek

38 **Gulyás Borbála:** Ünnepségek és lovagi tornák a 16. századi koronázásokon

44 **Hende Fanni:** Bécstől Pozsonyig. *Mária Terézia bevonulási ceremóniája*

48 **Serfőző Szabolcs:** Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei. *Festményciklus az egykori Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában*

72 **Soltész Ferenc Gábor–Tóth Csaba:** Koronázási numizmatika

90 **Maczó Ferenc:** IV. Károly király és Zita királyné koronázása

98 **Gödölle Mátyás:** Képzőművészek az első vonalban. *Az utolsó magyar királykoronázás megörökítése*

104 **Schwarczwölder Ádám:** Egy alkotmányos király. *Ferenc József*

114 **Hermann Róbert:** Kézcsókom, Felség. *Mi történt valójában Ferenc József osztrák császár és I. Miklós orosz cár találkozóján?*

120 **Pollmann Ferenc:** Ferenc József és az első világháború

126 **Sármány-Parsons Ilona:** Egy aranykor lenyomata A magyar képzőművészeti élet megteremtése Ferenc József korában

Összeállításunk az MTA BTK TTI „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület kutatási projekttel együttműködésben készült. A szám szerkesztésében közreműködött: Pálffy Géza

Fotók: Bayerische Staatsbibliothek München · Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Fővárosi képtár · Esterházy Privatstiftung, Eisenstadt; Esterházy-Schatzkammer, Burg Forchtenstein · Galéria mesta Bratislavy/Collection of Bratislava City Gallery · Magyar Nemzeti Galéria · Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára · Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, Történeti Fényképtár, Történeti Tár és Éremtár · Mudrák Attila · Műcsarnok

PÁLFFY GÉZA

RÉGI SZOKÁSOK – ÚJ KIHÍVÁSOK

Uralkodókoronázások a kora újkori Magyarországon

A magyar uralkodók koronázásának a késő középkori Magyarországon három feltétele volt. Egyrészt az uralkodót a Szent Koronával kellett megkoronázni, másrészt a szertartást az esztergomi érseknek kellett végeznie, harmadrészt a ceremóniát Székesfehérvárott kellett megtartani.

A történeti köztudat ezt a három alapelvet általában az egész magyar történelemre kiterjeszti. Pedig az 1526. évi mohácsi csatát követő kora újkorban, a 16–18. században még e legfőbb régi szokásokban is alapvető változások következtek be.

A meghatározó nagyhatalmi és katonai, valamint a magyar politikai eliten belüli erőviszonyok hamar felülírták az addig szinte megingathatatlannak tűnő, évszázados hagyományokat.

Az alábbi írás ezeket a különleges kihívásokat és az uralkodókoronázások ceremóniájában bekövetkezett legfőbb újdonságokat veszi számba.

I. Ferenc budai koronázása 1792. június 6-án.
Johann Peter Krafft olajfestménye, 1825

A 16–18. században az egyik legnagyobb kihívást a koronázások bevett helyszínének megváltozása hozta. Erre ráadásul nem egy ízben, hanem három alkalommal (1563, 1622, 1792) került sor. Így a két régi magyar koronázóvárosnak, Szent István koronázási helyének, Esztergomnak és középkori koronázásaink legfőbb helyszínének, Székesfehérvárnak a kora újkor folyamán három utódja lett. 1526 és 1539 között azonban még két királyt, 1526 őszén Szapolyai Jánost (1526–1540) és 1527. november elején Habsburg I. Ferdinándot (1526–1564), valamint feleségeiket (1539-ben Jagelló Izabellát, illetve 1527-ben Jagelló Annát) a székesfehérvári Nagyboldogasszony-bazilikában koronázták meg.

Új koronázóvárosok

A három új koronázóváros időrendben a következő. Elsőként 1563. szeptember 8-tól, Habsburg Miksa főherceg szertartásától a Duna-parti Pozsony városa, amely egészen V. Ferdinánd reformkori, napjainkra csaknem elfeledett koronázásáig, az 1830. szeptember 28-i ceremóniáig koronázóváros maradt. Másodszor 1622. július 26-tól, II. Ferdinánd király második felesége, Gonzaga Eleonóra Anna királyné koronázásától a nyugat-dunántúli Sopron városa. Végül a harmadik új koronázóváros 1792. június 6-tól, I. Ferenc ünnepségétől Buda lett. Egyik város sem vált azonban kizárólagos koronázóvárossá. A 17. század folyamán Pozsonyban és Sopronban, a 18–19. század fordulóján pedig Pozsonyban és Budán egyaránt rendeztek szertartásokat.

Míg 1563-tól 1830-ig a pozsonyi Szent Márton-templomban összesen 18 ceremónián 10 királyt, 1 királynőt (Mária Terézia) és 7 királynét koronáztak, addig a soproni ferencesek tulajdonában lévő Nagyboldogasszony-templom egy király- (1625: III. Ferdinánd [1637–1657]) és két királyné-koronázási szertartásnak (1622: Eleonóra Anna királyné, ill. 1681: I. Lipót [1657–1705] harmadik felesége, Eleonóra Magdolna Terézia) adott otthont. Azaz a mai bencés, másként Kecske-templomban összesen három koronázási ceremóniát szerveztek meg. Végül Budán, majd utóbb Budapesten három-három király- és királyné-koronázást (1792, 1867, 1916) tartottak. A magyar történelemben tehát öt koronázóvárost érdemes számon tartanunk. A helyszíntől függetlenül ugyanis a ceremóniák mindenütt teljesen törvényes körülmények között zajlottak.

A koronázórosi helyszín megváltozásának minden esetben más-más, ám igen komoly okai voltak. 1563-ban mindenekelőtt a nagyhatalmi, 1622-ben főként a politikai-katonai viszonyok, 1792-ben pedig elsősorban politikai törekvések indokolták a változást. A legjelentősebb fordulat kétségkívül a 16. században következett be.

Noha 1539-ig négy szertartást még Székesfehérvárott szerveztek meg, a koronázóváros 1543. szeptember eleji török megszállása jól jelezte a Közép-

A magyar herold az utolsó pozsonyi koronázáson, 1830.
Uralkodókoronázásainkon a koronázási menetben a felségjelvények mellett Magyarországot a magyar herold, azaz címervívő is megjelenítette. Köpenyén a magyar címert viselte, kezében pedig egy pálca díszelgett. (a Pozsonyi Városi Galéria metszete)

URALKODÓKORONÁZÁSOK A 17. SZÁZADI SOPRONBAN

A KORONÁZÁS DÁTUMA	A KORONÁZOTT SZEMÉLY	A KORONA SOPRONBAN	JELEN LÉVŐ URALKODÓ
1622. júl. 26., Szent Anna napja	Gonzaga Eleonóra Anna királyné, II. Ferdinánd második felesége	1622. júl. 11.–aug. 8. – összesen 29 nap	II. Ferdinánd
1625. dec. 8., Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának napja	III. Ferdinánd, a későbbi magyar király (1637–1657)	1625. nov. 30.–dec. 14. – összesen 15 nap	II. és III. Ferdinánd
1681. dec. 9., Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának másnapja	Pfaz-Neuburgi Eleonóra Magdolna királyné, I. Lipót harmadik felesége	1681. dec. 5–13. – összesen 9 nap	I. Lipót

Kelet-Európában kialakult új nagyhatalmi erőviszonyokat. Az oszmán-törökök a magyar trónt is betöltő Habsburgokkal szemben olyan jelentős erőfölényben voltak, hogy 1541. augusztus végén előbb a magyar fővárost (Budát), majd két esztendő múlva a koronázóvárost (Székesfehérvárt) és a koronázás jogát bíró érsekek rezidenciáját (Esztergomot) is képesek voltak elfoglalni. Mindezek következtében Székesfehérvár helyére új koronázóvárost kellett keresni, hiszen I. Ferdinánd korosodásával utódlása a német és cseh területek mellett Magyarországon is egyre égetőbb kérdéssé vált.

Miért Pozsony?

Pozsonyban az első koronázást 1563 szeptemberében tartották, azonban az új koronázóváros helyszínéről már 1561 tavaszán döntés született. Mégpedig oly módon, hogy Ferdinánd király teljességgel elfogadta a magyar politikai elit akaratát. Miután ugyanis 1561 márciusában tárgyalásokat kezdeményezett fia, Miksa főherceg magyar királlyá tételének előkészítéséről, a ceremónia helyszínéül a magyar tanácsosok egyhangúlag Pozsonyt nevezték meg. Miként a koronázást részletesen megtervező beadványukban fogalmaztak: *„mivel a törökök Székesfehérvárt* [1543-ban] *elfoglalták, a legfenségesebb cseh király, a mi legkegyelmesebb urunk* [Miksa főherceg] *koronázása a régi és az ősi szokás szerint ezen esemény számára kijelölt helyén nem történhet meg, ezért az látszik szükségesnek, hogy azt Pozsonyban, a Szent Márton társaskáptalani templomban tartsák meg."* A régi koronázóváros, Székesfehérvár helyére így lépett Miksa király 1563. szeptember eleji ceremóniájától 1830-ig Pozsony városa. Sőt 1563-tól 1825-ig, Karolina Auguszta (I. Ferenc utolsó felesége) szertartásáig többségében itt koronázták a magyar királynékat is.

A 16. század közepére kialakult új helyzetben Pozsony kiválasztása a magyar főpapok és nagyurak részéről teljesen logikus döntés volt. A Duna-parti szabad királyi város ugyanis az 1530–1540-es években fokozatosan a fogyatkozó területű Magyar Királyság új fővárosává és igazgatási központjává vált, hiszen Budát előbb 1529-től Szapolyai János, majd 1541-től az oszmánok birtokolták. A város kiemelkedését alapvetően elősegítette, hogy Ferdinánd főherceget 1526. december 16-án a pozsonyi ferences kolostorban választották magyar uralkodóvá, Buda János király kezére kerülését követően pedig 1531-től a Magyar Kamarát is itt szervezték újjá. Sőt, a magyar rendek szintén számos országgyűlést tartottak a város falai között. 1543 után Várday Pál esztergomi érsek (1526–1549) is ide tette át politikai székhelyét, miközben káptalanja Nagyszombatban talált menedékre.

A 17. században Pozsony koronázóvárosi szerepkörét három alkalommal (1622, 1625, 1681) a nyugat-dunántúli Sopron vette át. Ennek ekkor nagyobb részben katonai, kisebb részben politikai okai voltak. Noha 1618 júliusának elején II. Ferdinándot Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) még Pozsonyban koronázta királlyá, a következő két szertartást, 1622-ben Eleonóra Anna királyné, 1625-ben pedig III. Ferdinánd koronázását Sopronban tartották. Ennek hátterében elsősorban az állt, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) a harmincéves háborúban, 1619 őszén nemcsak csatlakozott a cseh felkelők Habsburg-ellenes mozgalmához, hanem a Magyar Királyságot megtámadva október közepén annak fővárosát, Pozsony várát és városát is sikerült elfoglalnia, mégpedig az itt őrzött Szent Koronával együtt. Ezt követően 1620–1621-ben a város további három ostromot élt át, hiszen a császári-királyi hadak 1620 októberét követően csupán másodszorra, 1621 májusában tudták visszavenni, amit augusztus–szeptemberben az erdélyi fejedelem sikertelen visszafoglalási kísérlete követett.

Így a négy ostromban komoly pusztulást szenvedő Pozsony szerepét előbb 1622 nyarán, majd Bethlen újabb magyarországi hadjáratát (1623) követően még két ízben (1625, 1681) Sopron vehette át. Az utóbbi esetben ugyancsak elsősorban a katonai helyzet, a főként az ország északi területeit érintő Thököly-felkelés magyarázta a nyugat-dunántúli város kiválasztását. Így lett Sopron a 17. században Magyarország harmadik koronázóvárosa.

Miután az oszmán-törökök a koronázóvárost (Székesfehérvárt) és a koronázás jogával rendelkező érsekek rezidenciáját (Esztergomot) is elfoglalták, új koronázóvárost kellett keresni.

I. Lipót pozsonyi koronázása 1655. június 27.

Gonzaga Eleonóra Magdolna császárné, III. Ferdinánd harmadik felesége, Lipót mostohaanyja az udvarhölgyeivel.

A magyar koronázási jelvények: gróf Wesselényi Ferenc nádor a Szent Koronával, gróf Csáky István tárnokmester az országalmával, gróf Batthyány Ádám étekfogómester a karddal, gróf Nádasdy Ferenc távozó udvarmester és még ki nem hirdetett országbíró az eskükereszttel.

A koronázási országzászlók. Felül: Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia és Szerbia (Esterházy Pál kezében). Alul: Galícia, Lodoméria, Kumánia és Bulgária zászlai (de több esetben téves címerábrázolásokkal).

Lipót főherceg megkoronázása a Szent Koronával. A szertartást végző főpap Lippay György esztergomi érsek, akinek két püspöktársa segédkezik.

Udvari zenészek

Lipót édesapja, III. Ferdinánd császár és magyar–cseh király

A koronázás színhelye: a Szent Márton-templom

Az öt herold, mindegyik díszruhában. Középen a magyar herold a Magyar Királyság egyik legfőbb jelképével, az ország korabeli kettős keresztes címerével. Tőle balra a cseh és az osztrák, jobbra a német birodalmi és a császári herold.

A három, Bécsbe delegált külföldi követ: a pápai nuncius, a spanyol és a velencei követ

A királyi vár, ahol a koronázási díszebéd zajlott – balra a vaskos torony a Szent Koronát őrző ún. Koronatorony

A városon kívüli koronázódombon zajlott a kardvágás a négy égtáj felé

Eskütétel a rendek előtt az országok törvényeire egy külön e célra épített emelvényen

A katonai helyzet mellett ugyanakkor koronázóvárossá tételében az Esterházy család két kiemelkedő tagjának (Miklós és Pál nádoroknak) és a bécsi udvar érdekeinek is meghatározó része volt.

1687-től 1830-ig uralkodókoronázásainkat többségében újra Pozsonyban tartották. Kivételt egyetlen alkalom, 1792 júniusa jelentett. Ekkor a magyar rendek ugyanis nem Pozsonyban, hanem Budán tartották országgyűlésüket, amelynek emlékét mind a mai napig őrzi a budai Várban az Országház utca. II. Lipót király (1790–1792) halála után így sikerült elérniük, hogy utódja, I. Ferenc és felesége, Mária Terézia koronázását ne a korábbi bevett helyszínen, Pozsonyban, hanem a diéta közvetlen szomszédságában álló, koronázásra gyorsan berendezhető Mária Magdolna-templomban (a későbbi Helyőrségi templomban) tarthassák.

Bár ezt már II. Lipót koronázása alkalmával, 1790 késő nyarán-őszén is szerették volna elérni, a templom akkor még nem szolgálhatott koronázás helyszínéül. 1792 után ugyanakkor Ferenc király két újabb feleségét (1808-ban Mária Ludovikát, 1825-ben pedig Karolina Auguszta) magyar királynévá nem itt, hanem ismét a pozsonyi Szent Márton-templomban koronázták meg, miként 1830 szeptemberének végén fiát, V. Ferdinándot is. A Bécshez közeli Pozsonyt ezen esetekben az udvar e célra alkalmasabbnak tartotta, amit a rendek újabb pozsonyi országgyűlési összejövetelei is döntően támogattak.

Székesfehérvár a koronázások terén a középkorban csaknem kiváltságos szerepét tehát sohasem nyerte vissza – sem az oszmánoktól való visszafoglalása (1688) és a török hódoltság megszűnte, sem Pozsony fővárosi szerepének elmúlta után. A születőben lévő magyar polgári nemzet érdekei, illetve Buda, majd 1873-tól Budapest fővárosi szerepköre ugyanis felülírták a félezer esztendővel korábban még megingathatatlannak tűnő tradíciókat.

A hagyományok őrzése

Az ország új koronázóvárosaiban a magyar politikai elit mindent megtett azért, hogy a ceremónia a magyarok régi hagyományai szerint menjen végbe. Ezek továbbvitele a 16. század második felében azonban nem volt egyszerű feladat. Egyrészt az 1560-as

A születőben lévő magyar polgári nemzet érdekei, illetve Buda, majd 1873-tól Budapest fővárosi szerepköre felülírták az évszázadokon át megingathatatlannak tűnő tradíciókat.

évek elején már bő három évtizede nem volt koronázás Magyarországon, így alig éltek olyanok, akik Szapolyai János vagy Habsburg Ferdinánd székesfehérvári koronázásán 1526–1527-ben jelen lettek volna. A Magyar Királyság három előkelő főméltósága, Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568), Nádasdy Tamás nádor (1554–1562) és Dessewffy János királyi udvarmester viszont éppen e személyek közé tartozott. Másrészt a középkori magyar királykoronázásoknak a jól szabályozott egyházi oldaluk mellett hagyományosan volt egy világi részük is, amelyet korábban hivatalosan sohasem rögzítettek.

Miksa főherceg jövőbeli koronázásáról Bécsben tárgyalva 1561. március végén a magyar tanácsosok a Magyar Királyság történetében először rögzítették írásban a szertartás legfőbb jellegzetességeit. Előbb többen személyes javaslataikat vetették papírra, amelyek közül a világi elit első embere, Nádasdy nádor és a jogtudós győri püspök, Gregorianczy Pál saját kezű, latin nyelvű beadványai napjainkig fennmaradtak. Ezek megvitatását követően alakította ki a Magyar Tanács a saját véleményét, és készítették el a tanácsosok az uralkodó számára március 26-án végleges javaslatukat. Ez az egyházi ceremónia rövid taglalása után elsősorban a koronázás világi részének bemutatására koncentrált.

1561 tavaszán a császárvárosban a magyar tanácsosok a kora újkori királykoronázások „forgatókönyv-tervezetét” készítették el. A régi hagyományok továbbvitele érdekében mintegy két hét alatt gondos munkát végeztek, hiszen a késő középkori koronázás mintegy húsz elemének majd mindegyikéről szóltak. Az Oláh Miklós érsek vezette püspök-tanácsosok főként az egyházi szertartásra összpontosították figyelmüket. Ehhez elsősorban a *Római főpapi szertartáskönyv*et és az esztergomi egyház régi kiváltságleveleit tekintették át. Sőt még a magyarok krónikáinak koronázásokra vonatkozó említéseit is kigyűjtették. A nagyurak közben mindenekelőtt azon tapasztalataikat rögzítették, melyeket részben felmenőiktől hallottak, részben néhányan még Ferdinánd vagy János király szertartásán Székesfehérvárott szemé-

KARDVÁGÁS ÉS LAKOMA
A MAGYAR KIRÁLYKORONÁZÁSOK VILÁGI RÉSZE

A magyar királykoronázás a 15. századtól külön egyházi és világi részre oszlott. Míg az előbbit, a koronázási szentmisét a római főpapi szertartáskönyv *a*szigorúan szabályozta, az utóbbi fokozatosan alakult ki és speciális magyar sajátossággá vált. Részei a következők voltak:

1. Az uralkodó jelképes ítélkezése és az aranysarkantyús lovagok avatása egy másik templomban.

2. Világi eskü az országok törvényeire és szabadságjogaira – egy külön e célra épített emelvényen, mégpedig a koronázóvároson kívül.

3. Kardvágás a négy égtáj felé a városon kívüli koronázódombon.

4. Ünnepi koronázási lakoma az uralkodó mindenkori szállásán.

Mindezeket a koronázási menetben a koronázási zsetonok nép közé szórása, korabeli nevén a „pénzhányás”, majd többnapos különféle ünnepségek egészítették ki, úgymint ökörsütés, ingyenbor, táncmulatságok, lovagi tornák és tűzijátékok.

Az ország új koronázóvárosaiban a magyar politikai elit mindent megtett azért, hogy a ceremónia a magyarok régi hagyományai szerint menjen végbe.

lyesen láttak. Nádasdy nádor például kizárólag a koronázás világi részét vetette papírra, ez reprezentálta ugyanis leginkább a magyar arisztokrácia és nemesség befolyását. Azaz egyértelműen jelezni kívánta, hogy a világi elit hozzájárulása nélkül senki sem lehet Magyarország uralkodója.

Habsburg Miksa magyar királlyá koronázására végül 1563. szeptember 8-án, Magyarország védőszentje *(Patrona Hungariae),* Szűz Mária születésének emléknapján Pozsonyban került sor. Mivel az eseményről több szemtanú is részletesen beszámolt, megállapítható, hogy a magyar tanácsosok forgatókönyv-tervezete, illetve a megvalósult ceremónia szinte teljesen megfelelt egymásnak. A régi, székesfehérvári hagyományokat a Magyar Királyság politikai elitjének sikerült tovább örökítenie az új fővárosban.

A fehérvári királyi bazilika helyére így Pozsonyban a Szent Márton-templom lépett. Itt az egyházi szertartást a korábbi hagyományoknak megfelelően hajtották végre. Míg a szertartás nagy részét – az egyházi esketést, királyszentelést, felkenést, sőt magát a koronázást is – főpapok végezték, a rendek megkérdezése *(acclamatio),* hogy akarják-e királyuknak a koronázási palástba öltöztetett főherceget, a késő középkori szokásokat követve továbbra is a világi előkelők feladata maradt. 1563 őszén, Nádasdy Tamás halála után – nádor nem lévén – a kérdést magyar nyelven háromszor egymás után a rangidős nagyúr, a kora miatt hordszékben cipelt Batthyány Ferenc (1497–1566) tette fel, miként ő adta át a Szent Koronát a koronázást végző Oláh érseknek. A felségjelvények hordozói között több neves végvári kapitányt is találunk, mint például az egri hős Dobó Istvánt, Szigetvár védőjét, Zrínyi Miklóst és fiát, a későbbi kanizsai főkapitány Györgyöt.

A szertartás világi része szintén a székesfehérvári ceremóniát imitálta. A koronázási menet a vörös posztóval letakart utcákon érte el a város főterét, ahonnan a közeli ferences templomba vonult. Mégpedig ugyanabban a rendben, ahogyan a felségjelvényeket korábban a templomban a sekrestyéből a főoltárhoz vitték; kivéve a Szent Koronát és a hüvelyébe dugott kardot, amelyek ekkor Miksa fején és derekán maradtak. Mögötte két nemes lovagolt, akik a magyar tanácsosok javaslatának megfelelően pénzt szórtak a nép közé. A fehérvári Szent Péter-templomot Pozsonyban a ferences templom váltotta fel. Itt a világi ceremónia első részeként Miksa több neves végvári tisztet ütött lovaggá, például a híres Thury Györgyöt, Gyulaffy Lászlót és Székely Antalt.

Ezt követően a menet – miként korábban Fehérvárott is zajlott – a Szent Mihály-kapun keresztül elhagyta a várost, majd a közeli Szent Mihály-templom temetője melletti szabad területen, egy fából épített emelvényen Miksa letette a világi esküt. A világi ceremónia második elemeként a trónörökös jobb kezének két ujját magasba emelve tett fogadalmat az Oláh érsek által felolvasott eskü alapján a rendek kiváltságainak és az *Aranybulla*ban (1222) foglaltaknak a betartására.

Végül a ceremónia harmadik, talán legnevezetesebb világi elemére, a négy égtáj felé elvégzett kardvágásokra újabb hosszabb menetet követően már a várostól délre, a Duna-szigeten, egy kisebb, újonnan emelt dombon került sor. Miként a szemtanúk többsége

A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS 1687. ÉVI 2. TÖRVÉNYCIKKE A HABSBURG-HÁZ FIÁGI ÖRÖKÖSÖDÉSÉRŐL

Minthogy Őcsászári és Királyi Legszentségesebb Felsége [ti. I. Lipót] dicsőséges és győzedelmes fegyvereivel a keresztény név iszonyú ellenségét, a törököt számos véres és döntő ütközetben megverte, és az utóbbiak torkából az egykor legvirágzóbb királyi székhelyet, Budát kiragadta [...], ezen oly nagy és örökké hálával említendő jótéteménynek emlékezetére Magyarországnak és kapcsolt részeinek összes karai és rendjei kinyilatkoztatják, hogy mostantól a jövőben és örök időkre senki mást, mint a fent említett Őcsászári és Királyi Felség fiúörökösei közül az elsőszülöttet fogják törvényes királyuknak és uruknak elismerni.

I. József pozsonyi koronázása, 1687. december 9.
Középen: A koronázás jelenete – a két koronázó: balról Széchényi György esztergomi érsek, jobbról Esterházy Pál nádor. Balra felül: Pénzszórás a nép közé a koronázási menetben. Alul: Az aranysarkantyús lovagok avatása a ferences templomban. Jobbra felül: Kardvágás a várostól délre emelt koronázódombon. Alul: Ökörsütés a koronázási ceremóniát követően

külön kiemelte, ezt a székesfehérvári domb mintájára deszkából és földből építették. A világi ceremónia utolsó elemét, a koronázási lakomát viszont már ismét magában a városban, Oláh érsek palotájában tartották kora délután, ahol a főherceg szállása és a felsőház ülésterme is volt.

Hasonló gondossággal jártak el a magyar rendek a 17. században a soproni, majd a 18–19. században a budai koronázások esetében is. Hogy csak egyetlen példát említsünk: az 1681. decemberi soproni királyné-koronázás megtervezéséhez a magyar politikai elit és a bécsi udvartartás vezetői mármár szinte történetinek nevezhető kutatásokat folytattak. Csaknem mindent megtettek tehát annak érdekében, hogy a régi hagyományok az új helyszíneken is nagyobbrészt tovább éljenek.

Ennek több szempontból hosszú távon is kiemelkedő jelentősége volt. Egyrészt garantálta a koronázások törvényes voltát, függetlenül attól, hogy az országban szabad királyválasztás érvényesült vagy – miként ez az 1687. évi 2–3. törvénycikk, majd a *Pragmatica Sanctio* (1723) értelmében történt – a magyar állam előbb férfi-, majd nőágon a Habsburgok örökös királysága, ám nem örökös tartománya lett. Másrészt a ceremóniák nemcsak a Magyar Királyság legfőbb hatalmi reprezentációs ünnepségei, hanem sok évszázados államiságának és politikai jelentőségének, régi hagyományainak és leginkább szuverenitásának hangsúlyozói és szimbolikus megjelenítői voltak. Azaz éppen annak legfőbb jelei, hogy Magyarország sohasem lett a Habsburgok örökös tartománya, a Monarchián belül pedig mindvégig speciális helyzettel bírt.

Ki koronázza a magyar királyt?

A régi hagyományok sikeres továbbvitele ellenére már az első pozsonyi koronázás sem volt mentes tényleges és szimbolikus politikai küzdelmektől, valamint reprezentációs konfliktusok-

KRONOLÓGIA

1526. november 11.

II. Lajos király Mohács mezei halálát követően Szapolyai János erdélyi vajda fejére kerül a Szent Korona Székesfehérvárott. A szertartás teljesen törvényes körülmények között zajlik, amelyet a mohácsi csatában elhunyt esztergomi érsek helyett a rangidős felszentelt főpap, Podmaniczky István nyitrai püspök végez.

1527. november 3.

Habsburg Ferdinánd ugyancsak teljesen törvényes koronázása Fehérvárott. Páratlan módon másfél évtizeden át két legitim uralkodó Magyarországon. Ferdinánd fejére ugyancsak a rangidős felszentelt püspök, Podmaniczky István a nádorral, Báthory Istvánnal együtt helyezi fel a magyar koronát.

1539. március 2.

Az utolsó ceremónia az ősi koronázóvárosban: Jagelló Izabella királyné, Szapolyai János felesége szertartása a Nagyboldogasszony-bazilikában. Fehérvár egykori koronázóvárosi szerepét ezután már sohasem nyeri vissza.

1563. szeptember 8.

Az első pozsonyi uralkodókoronázás: Habsburg Miksa ceremóniája a Szent Márton-templomban. Esztergom és Székesfehérvár után Pozsony Magyarország harmadik koronázóvárosa. A magyar politikai elit sikerrel viszi tovább az új fővárosban is a régi koronázási hagyományokat.

tól. Ezek még az uralkodókoronázás három középkori alapfeltételével is kapcsolatban álltak. A viták egyrészt a Habsburg uralkodó és a magyar rendek, másrészt a rendek különféle csoportjai, elsősorban a világi és az egyházi elit tagjai között zajlottak. Míg az előbbiek elsősorban a király- és nádorválasztás kérdésében különböztek össze, az utóbbiak a koronázás egyik legfőbb elemén, a Szent Korona fejre tételén vitatkoztak. Az utóbbi tehát a királykoronázás egyik középkori alapelvével is összefüggésben állt.

1526 után nemcsak a koronázások helyszíne, hanem a ceremónia egyik legfőbb eleme, a koronafeltétel módja is több ízben változott. 1527. november elején ugyanis a középkori gyakorlatban óriási változás következett be: I. Ferdinánd király fejére esztergomi érsek hiányában a rangidős felszentelt püspök, a koronázó főpap (Podmaniczky István nyitrai püspök) már Báthory István nádorral együtt tette fel a Szent Koronát. Ez egyértelműen jelezte, hogy az utolsó fehérvári királykoronázáson – a magyar történelemben első alkalommal – az érsek koronázási joga némi csorbát szenvedett. A nádor a közös koronázással jól szimbolizálta a magyar világi elit hatalmi reprezentációs törekvéseit, ami persze sértette az esztergomi érsek régi kiváltságait. (A Cseh Királyságban a koronafeltétel rituális funkcióját az ottani világi előkelők egyik vezetője, a prágai fővárnagy már 1438-ban megszerezte, s e privilégiumát évszázadokon át meg is tartotta.)

Oláh Miklós az 1563. őszi pozsonyi koronázódiétán ezért mindent megtett, hogy megakadályozza az elhunyt Nádasdy nádor utódjának megválasztását. Sikeres nádorválasztás esetén ugyanis ismét közös koronázásra lett volna szükség, sőt Oláh majdnem biztosan elvesztette volna 1562 őszétől viselt királyi helytartói tisztét is, hiszen az új palatinus az ország szokásai értelmében szinte automatikusan helytartó is lett volna. A nemesség mégis hiába hivatkozott az ország szabadságaira és az *Aranybulla* ellenállási záradékára, a küzdelmet az udvar és Oláh érsek „pártja” közösen nyert meg: végül mind a király-, mind a nádorválasztást sikerült elkerülniük. Sőt, az udvarral szövetkezve az érsek utódai ezt egészen 1608-ig meg tudták ismételni, mígnem a világi elit a Bocskai-felkelést kihasználva újra elérte a nádorválasztást, a koronafeltételben való segédkezést azonban nem. Pázmány Péter és érsek utódai állhatatos kitartásuknak köszönhetően ezt ugyanis a 17. század közepéig kizárólag maguk végezték.

Az esztergomi érsekek középkori kizárólagos koronázási jogában – I. Ferdinánd 1527. november eleji ceremóniáját kivéve – végül 1687-ben következett be újabb változás, ekkor azonban már végérvényesen. I. József pozsonyi szertartásán Széchényi György érseknek (1685–1695) ugyanis Esterházy Pál nádor személyében kiemelkedő riválisa akadt. Bár a kulisszák mögé nehéz betekinteni, annyit tudunk, hogy a nádor a bécsi udvar legfőbb vezetői körében próbálkozott a közös koronázás elfogadtatásával. Mivel azonban ez ellentkezett a korábbi ceremoniális gyakorlattal, az a döntés született, hogy ez ügyben a palatinusnak az érsekkel kell megegyeznie. Jelenleg még nem ismert, Esterházy miként érte el Széchényi érseknél terve elfogadását, csak annyit tudunk, hogy az idős főpapnál harminc esztendővel fiatalabb, hatalmas vagyonnal és politikai befolyással bíró, ambiciózus arisztokrata végül sikerrel járt. Ezt követően az érsek és a nádor közös koronafeltétele az utolsó koronázásig, 1916 végéig töretlenül szokásban maradt, függetlenül a ceremónia helyszínétől.

A régi hagyományok összességében sikeres továbbvitele ellenére – a világi elit megerősödésének megfelelően – a koronázás három középkori alapelvéből ezzel immár a második módosult. Mindez azonban nem kérdőjelezte meg az új uralkodók legitimitását és alapjaiban az esztergomi érsek koronázási jogát sem. A Szent Korona és az érsekek jelenléte ugyanis 1526-tól 1916-ig mind a négy koronázóvárosban nélkülözhetetlen tényező maradt.

A Magyar Királyság a Habsburg Monarchiában

A 16. század második felének pozsonyi ceremóniáitól kezdve a koronázási szertartásban még egy körülmény hozott különleges új elemeket, s teremtett ezzel a magyar elit számára sokáig nehezen elfogadható és sok kényszerű lemondással járó kihívást: a Magyar Királyság csatlakozása a Habsburg Mo-

A magyar Szent Korona legkorábbi hiteles, színes ábrázolása Clemens Jäger augsburgi történetíró Habsburg-dinasztia-történetében, 1554–1559.
(Bayerische Staatsbibliothek, München)

narchiához. Ezek az újítások azért is kiemelt figyelmet érdemelnek, mert nagy részük fennmaradt minden további pozsonyi és soproni, sőt egy részük még a budai koronázásokon is.

Ezek közül az egyik legszámottevőbb, a rendek jogait viszont nem érintő változás az volt, hogy Miksa koronázásától mintegy másfél évszázadra a magyar uralkodókoronázási szertartás egy különleges „német birodalmi" elemmel bővült. Mivel számos utódjához hasonlóan őt még apja, I. Ferdinánd német-római császár és magyar király életében koronázták magyar trónörökössé, a német birodalmi felségjelvények *(Reichsinsignien)* másolatait, a birodalmi jogart, almát, kardot és koronát a magyar koronázási menetben is felvonultatták.

Mindezek a jelenlévők számára vitathatatlanul azt mutatták, hogy a magyar trónon is a Német-római Császárság uralkodója ül, aki a Magyar Királyság legfőbb hatalmi reprezentációs ünnepségén utódja vagy felesége koronázása esetén e legmagasabb tisztségében jelenik meg. Ez hosszú ideig gyakorlat maradt. III. Károly 1712. évi pozsonyi szertartásán azonban a német birodalmi felségjelvények nem voltak jelen. Esetében ugyanis egyrészt császárrá koronázása (1711. december 22-én Frankfurtban) megelőzte a pozsonyi szertartást, apja (I. József császár) pedig már korábban elhunyt; másrészt a Rákóczi-szabadságharcot követően a bécsi udvar ezzel is gesztust kívánt tenni a vele végre kiegyező magyar rendeknek.

A Habsburg Monarchiához való csatlakozásnak egy különleges dinasztikus reprezentációs elem keretében 1563-tól hosszú időn át még egy érzékletes jele volt: a monarchia egyes országegyütteseit képviselő heroldok felvonulása. I. Lipót egyik koronázási metszetén 1655-ből például jól láthatóak. A 16. században a Német-római Birodalmat egy, majd a következő évszázadban már kettő (a birodalmi és a császári), a Magyar Korona országait a magyar, a Vencel-koronáét a cseh, az osztrák főhercegséget pedig az osztrák herold képviselte. Mindegyik díszruhát viselt, a magyar herold a Magyar Királyság egyik legfőbb jelképével, az ország korabeli bevett címerével, az úgynevezett magyar kiscímerrel, amely a vörös-ezüst sávos és kettős keresztes címert egyesítette.

A 16. századtól a koronázási szertartásban a közös Habsburg-udvar kialakulása és a bécsi udvartartás pozsonyi, soproni, majd budai megjelenése hozott évszázadokig ható változásokat. Noha az 1526 utáni évtizedekben névlegessé vált magyar királyi udvari főméltóságok ténylegesen a koronázások alkalmával láttak el legtöbbet középkori feladatkörükből, hatáskörük jelentősen devalválódott. A magyar királyi lovászmesternek például a szálláshelyek kijelölése kapcsán Pozsonyban és Sopronban már egyeztetnie kellett a bécsi udvar kvártélymesterével *(Hofquartiermeister),* hiszen a Habsburg-udvar tagjait az utóbbi ismerte és tartotta nyilván szállásaik kapcsán. Az uralkodó védelmének biztosításában a magyar ajtónállómester is együttműködni kényszerült az I. Ferdinánd által létrehozott testőrség, az úgynevezett *Hartschier-gárda* tagjaival.

A nagyszámú osztrák, német, spanyol, cseh udvarnok és egyéb külföldi meghívott jelenléte a 16–18. században a magyar királyi és a bécsi főud-

1622. július 26.

Királyné-koronázás a soproni ferences (a mai bencés) templomban, miután Bethlen Gábor erdélyi fejedelem visszaadja II. Ferdinánd királynak és a magyar rendeknek az 1619 őszén megszerzett Szent Koronát. Sopron a Magyar Királyság negyedik koronázóvárosa.

1625. december 8.

III. Ferdinánd koronázása Sopronban Bethlen Gábor újabb Habsburg-ellenes magyarországi hadjárata miatt.

1681. december 9.

I. Lipót harmadik feleségét, Eleonóra Magdolna királynét is Sopronban koronázzák Thököly Imre kuruc felkelése miatt.

1687. december 9.

I. József koronázása Pozsonyban, miután a magyar rendek a koronázódiétán lemondanak a szabad királyválasztásról. Az esztergomi érsek és a nádor ettől kezdve már mindig egyszerre teszi az új uralkodó fejére a Szent Koronát – egészen 1916 végéig.

1741. június 25.

Mária Terézia királynő koronázása Pozsonyban: királyként lép trónra, így a szertartáson még a négy égtáj felé való nevezetes kardvágást is elvégzi a város határában emelt koronázódombon.

1792. június 6.

Az első uralkodókoronázás Budán. I. Ferenc szertartását még nem a Mátyás-, hanem a Mária Magdolna-, a későbbi Helyőrségi templomban tartják. Buda Magyarország ötödik koronázóvárosa.

1830. szeptember 28.

V. Ferdinánd király koronázása a reformkori Magyarországon. Az utolsó szertartás Pozsony városában, amelynek szerepét 1867-től végleg a magyar nemzet fővárosa, Buda veszi át.

A koronázási lakomán mindvégig csak magyar arisztokraták tevékenykedtek a királyi asztalnál, az étekfogók kizárólag magyar nagyurak gyermekei voltak.

varmester együttműködését is szükségessé tette. Bár a bécsi udvar tagjai a ceremónián – érthetően – szinte semmiféle konkrét feladatot nem kaphattak, mind a templomi szertartáson, mind a koronázási menetben és a lakomán szemtanúként jelen voltak a legmagasabb udvari főméltóságok és követek, titkos tanácsosok és aranygyapjas lovagok. I. Lipót koronázási metszetén ezért láthatjuk egymás mellett ülve a pápai nunciust, valamint a spanyol és a velencei követet.

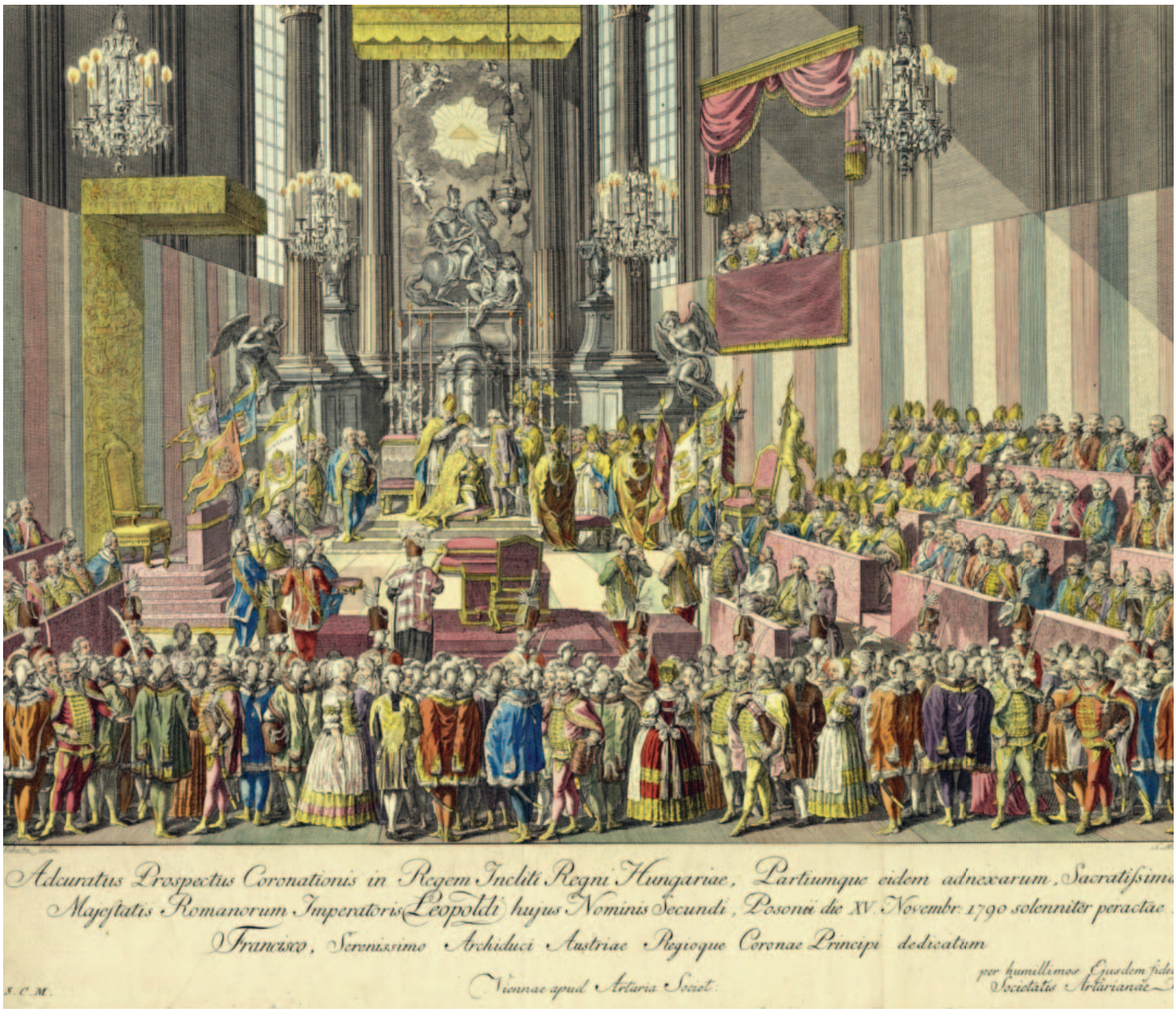
A magyar politikai elitnek Miksa 1563. őszi koronázási lakomáján még az egykori önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének egy részét is sikerült továbbörökítenie. Ezen alkalmakkor a késő középkori magyar királyi udvar Pozsonyban, majd a 17. században három ízben Sopronban, végül 1792 nyarán a budai Várban minden egyes király- és királyné-koronázáson néhány órára újra meg újra életre kelt. Az asztal körüli szolgálat a késő középkori budai udvar gyakorlatának megfelelően szinte „újjáéledt". Ennek köszönhetően a királyi asztalnál mindvégig csak magyar arisztokraták tevékenykedtek, az étekfogók kizárólag magyar nagyurak gyermekei voltak, miként mindez a Jagelló-korban is történt.

A koronázási lakoma nemcsak a magyar udvari hagyományok továbbvitelére, hanem a hazai politikai elit hatalmi reprezentációjára is évszázadokon át alkalmas volt. Hogy egy igazán beszédes példát említsünk: 1712 májusában III. Károly koronázási bankettjén – nem tévedés – tizenegy Esterházy családtag jutott szerephez. A zeneszerető Pál nádor az uralkodói asztalnál ült, Mihály fia a királyi udvarmester előkelő posztján intézkedett, idősebb, István nevű rokona pohárnoka volt, a harminc étekfogó egyhatodát pedig a família különböző ágaiból öt Esterházy fiú adta. Mindeközben a koronázási országzászlókkal bevonuló tíz arisztokrata ifjú között három Esterházy lépdelt. Mindezek szemléletesen mutatják, hogy a Magyar Királyság legelőkelőbb családja a 18. század elején az Esterházy volt.

A koronázási lakoma szertartásrendjének néhány más elemében viszont olyan lényeges változások következtek be, amelyek nem szervezeti okokkal magyarázhatók. Ezek legfontosabbika az ülésrend gyökeres megváltozása volt, mégpedig a burgundiai–spanyol hagyományokat követő bécsi udvartartás szokásainak hatására. E nyilvános lakomákon csupán a dinasztia tagjai, valamint a császár jelenléte esetén még a Bécsbe delegált, említett állandó követek (a pápai nuncius, a spanyol és a velencei követ) foglaltak helyet. Mivel 1563 őszén a beteges Ferdinánd császár a pozsonyi préposti házban külön étkezett, a trónörökös mellett csupán a főhercegek, a salzburgi érsek és a magyar rendek részéről – nádor nem lévén – egyedül az egyházi elit vezetője, Oláh Miklós esztergomi érsek foglalhatott helyet. Ez a Jagelló-korhoz, de még I. Ferdinánd 1527. évi székesfehérvári koronázási bankettjéhez képest is hatalmas változást jelentett, hiszen az ural-

A Szent Korona képe két angyallal
Révay Péter koronaőr (1608–1622) 1613-ban Augsburgban megjelent latin nyelvű koronatörténetének második kiadásában (Bécs, 1652). Az ismeretlen mester által készített rézmetszet nagyrészt hitelesen ábrázolja a Révay által szentnek, angyalinak és apostolinak nevezett magyar koronát.

kodói asztalnál még az utóbbin is szinte a teljes magyar politikai elit helyet kapott.

Az 1563. őszi változás igen hosszú távra döntőnek bizonyult. Az uralkodópár mellett még 1916-ban is csupán a pápai nuncius, Csernoch János esztergomi érsek-hercegprímás, a nádort helyettesítő Tisza István miniszterelnök, valamint Várady Lipót Antal kalocsai érsek ülhetett. A legutóbbi – bár ezt feltehetően nem tudta – annak köszönhette a megtiszteltetést, hogy Pázmány Péter érsek a világi elit befolyásának mérséklésére 1618-ban elérte, hogy a magyar egyházi elitből a kalocsai érsek is az asztalhoz ülhessen. Így az egyháziak már kétszer annyian ültek az asztalnál, mint a világi előkelők. Ez azután ugyancsak évszázadokra bevett szokássá vált.

A kora újkori koronázáson megjelenő német birodalmi felségjelvények és uralkodói heroldok, valamint a koronázási díszebéd új és hagyományos elemei összességében kiválóan tükrözték azt a különleges helyzetet, amelyet a Magyar Királyság a kora újkori Habsburg Monarchiában elfoglalt. Bár a pompás pozsonyi, soproni és budai ceremóniák szemtanúi számára nem lehetett kérdéses, hogy Magyarország a Habsburg-dinasztia közép-európai birodalmán belül önálló államisággal és jelentős belső szuverenitással rendelkező királyság, a legalapvetőbb kérdésekben – ugyan a magyarok tanácsai alapján, de mindvégig – a Habsburg-udvarban hozták meg a végső döntéseket. Az 1526 után közössé vált kül-, had- és pénzügyek mellett a 16. század második felétől ezek közé számított még a magyar koronázási lakoma ülésrendjének összeállítása is.

II. Lipót király aranysarkantyús lovagokat avat a pozsonyi ferences templomban 1790. november 15-én, koronázása világi részének első állomásán. A trón két oldalán a koronázási országzászlók vivői és a felségjelvényeket tartó magyar főméltóságok sorakoznak.

A mohácsi csatavesztés (1526. augusztus 29.), majd az oszmán-törökök folyamatos hódítása gyökeresen átformálta mind a Magyar Királyság, mind Pozsony korábbi életét. Egyrészt a történeti magyar állam területe – fővárosa, Buda 1541. évi elfoglalása után – tartósan három részre (királyság, hódoltság és Erdély) szakadt. Másrészt Nagy Szulejmán szultán (1520–1566) 1529. évi, Bécs elleni hadjárata idején a török hadak már a nyugat-magyarországi szabad királyi várost is elérték, környékét pedig elpusztították. Végül Esztergom 1543. augusztusi elfoglalásával a török frontvonal már csak mintegy 150 kilométerre húzódott Pozsonytól.

A mohácsi csata Pozsony számára még egy további szempontból jelentett igazi sorsfordulót. II. Lajos magyar–cseh király (1516–1526) halálát követően egyik utódját, Habsburg Ferdinándot 1526. december 16-án a magyar politikai elit egyik igen meghatározó csoportja a pozsonyi ferences kolostorban választotta uralkodóvá. Míg ellenfele, Szapolyai János erdélyi vajda esetében ez a koronázását (november 11.) megelőző napon, 1526. november 10-én Székesfehérvárott történt, az osztrák főherceg királlyá választásának helyszíne Pozsony lett. Miután Ferdinándot – János király (1526–1540) fegyveres visszaszorítása után – magyar hívei 1527. november 3-án Székesfehérvárott ugyancsak teljesen törvényes körülmények között és igen tekintélyes politikai támogatással uralkodóvá koronázták, Magyarország életében hosszú időre új korszak kezdődött.

Ezt több dolog is érzékletesen jelezte. Egyfelől a korábbi másfél évszázados magyar–török konfliktus alapjaiban alakult át. Az oszmánok számára ugyanis ezután már nemcsak Magyarország, hanem az új Habsburg uralkodó rezidenciavárosa, Bécs lett a meghódítandó célpont. Másfelől Habsburg Ferdinánd pozsonyi megválasztásával, majd törvényes királykoronázásával a Magyar Királyság a születőben lévő közép-európai Habsburg Monarchia részévé vált.

Magyarország új fővárosa

A Magyarország számára negatív fejlemények – török hódítás, három részre darabolódás, új államigazgatási keretek – Pozsony fejlődésének paradox módon több szempontból kifejezetten kedveztek. A szabad királyi város ugyanis a fogyatkozó területű Magyar Királyság egyik fővárosa lett. E döntő változás következtében hamarosan plébániatemploma is új szerepbe került.

A török hódítás nélkül mindez sohasem következett volna be. A késő középkorban

PÁLFFY GÉZA

Magyarország harmadik koronázóvárosa

POZSONY NAGY KORSZAKA

A pozsonyi Szent Márton-dóm a történeti Magyarország egyik legjelentősebb Szent Márton-kultuszhelye. A 16. századtól emellett évszázadokra a Magyar Királyság legfontosabb koronázótemplomává és temetkezőhelyévé is vált. Mindez elsősorban annak a különleges szituációnak volt köszönhető, hogy a középkori magyar főváros, Buda 1541. évi elestét követően Pozsony a török hódítás miatt megfogyatkozó magyar állam fő- és koronázóvárosa, országgyűlési székhelye, belpolitikai, igazgatási és szellemi központja lett. E sokféle szerepkör megmutatkozott még a középkori társaskáptalani templomból 1563-tól koronázódómmá váló Szent Márton-templom sírkövein is. Pozsony e korszakban élte története egyik legkiemelkedőbb időszakát.

ugyanis Pozsony csupán egy volt az ország fontosabb szabad királyi városai közül. Az osztrák és a morva határhoz közeli fekvése, valamint nagyobb harmincadhelye, azaz határvámja fokozta gazdasági jelentőségét, amit polgárságának német–osztrák rokoni kapcsolatrendszere erősített. Regionális szinten a pozsonyi társaskáptalan kulturális szerepe is számottevő volt, miközben a város felett magasodó egykori királyi vár magát a várost is kiemelte a régióból.

Jelentősebb nyugat-magyarországi pozíciója ellenére Pozsony az 1520-as évek végéig egyáltalán nem volt hivatott országos vagy központi szerepkörre. A késő középkori magyar középhatalom fővárosával, Budával egyáltalán nem versenyezhetett. A mohácsi csata utáni évtizedben azonban minden gyökeresen megváltozott. Ennek döntő következményét 1536 januárjában az éppen Pozsonyban tartott országgyűlés 49. törvénycikkében rögzítette: *„az ország igazgatásának székhelye pedig (addig, amíg Isten segítségével az vissza nem foglaltatik) Pozsony legyen.”*

Pozsony városa a királyi várral északi irányból nézve a 18. században.

E határozat értelmében az ekkor már a török szultán vazallusává kényszerült Szapolyai János király birtokában lévő Buda helyére jelentős részben Pozsony lépett. A középkori főváros egykori sokrétű feladatait viszont csupán részben vehette át. Másként fogalmazva, az egykori magyar fővárosnak csak egyik utóda lett. Annak számos funkcióját ugyanis az 1526 utáni másfél évtizedben Bécs örökölte meg, ahol I. Ferdinánd király 1521-től már osztrák főhercegként berendezte udvarát. Majd itt szervezte meg monarchiája új központi kormányszerveit (1527: Udvari Kamara, 1556: Udvari Haditanács stb.), amelyek a Magyar Királyság irányításában évszázadokra fontos szerephez jutottak.

Miután V. Károly lemondását (1556) követően I. Ferdinánd elnyerte a császári trónt is, Bécs egyúttal a Német-római Birodalom fővárosa lett egészen 1806-ig. Mindeközben a Habsburg Monarchia legfőbb hatalmi központja és politikai elitjének legfontosabb kommunikációs-integrációs csomópontja is volt.

E változások jelentőségét növelte, hogy ezek nem ideiglenes, hanem igen hosszú távú fejlemények voltak. A Magyar Királyság két fővárosból történő irányítása kisebb-nagyobb változásokkal a 18. század második feléig, több elemében pedig egészen 1848-ig, sőt 1918-ig fennmaradt, bár az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó bő fél évszázadában Pozsony szerepét végleg Buda – 1873-tól pedig Budapest – vette át.

Az 1526 utáni évtizedekben lezajlott változások tehát Magyarország és Közép-Európa újkori históriája, sőt még a 20. századi szlovák állam fejlődése szempontjából is döntő jelentőségűek voltak. Ha nincs a török hódítás és Pozsony szerepének tekintélyes növekedése, ma Szlovákia fővárosát valószínűleg egészen másként hívnák.

Pozsony és Bécs

Az egyre fogyatkozó területű történeti Magyarországon az addigi főváros helyébe két másik település lépett. Buda rezidenciavárosi és központi igazgatási szerepkörein a 16. század közepétől Pozsony és Bécs osztozott.

Pozsony, a királyság „belpolitikai fővárosa”

A város az 1536. évi törvénycikk szerint az igazgatás – ám azon belül „csak” a belpolitikai élet, az országgyűlések, az országos bíráskodás és a helyi pénzügyigazgatás – legfőbb székhelyének számított.

Bécs, a „második főváros”

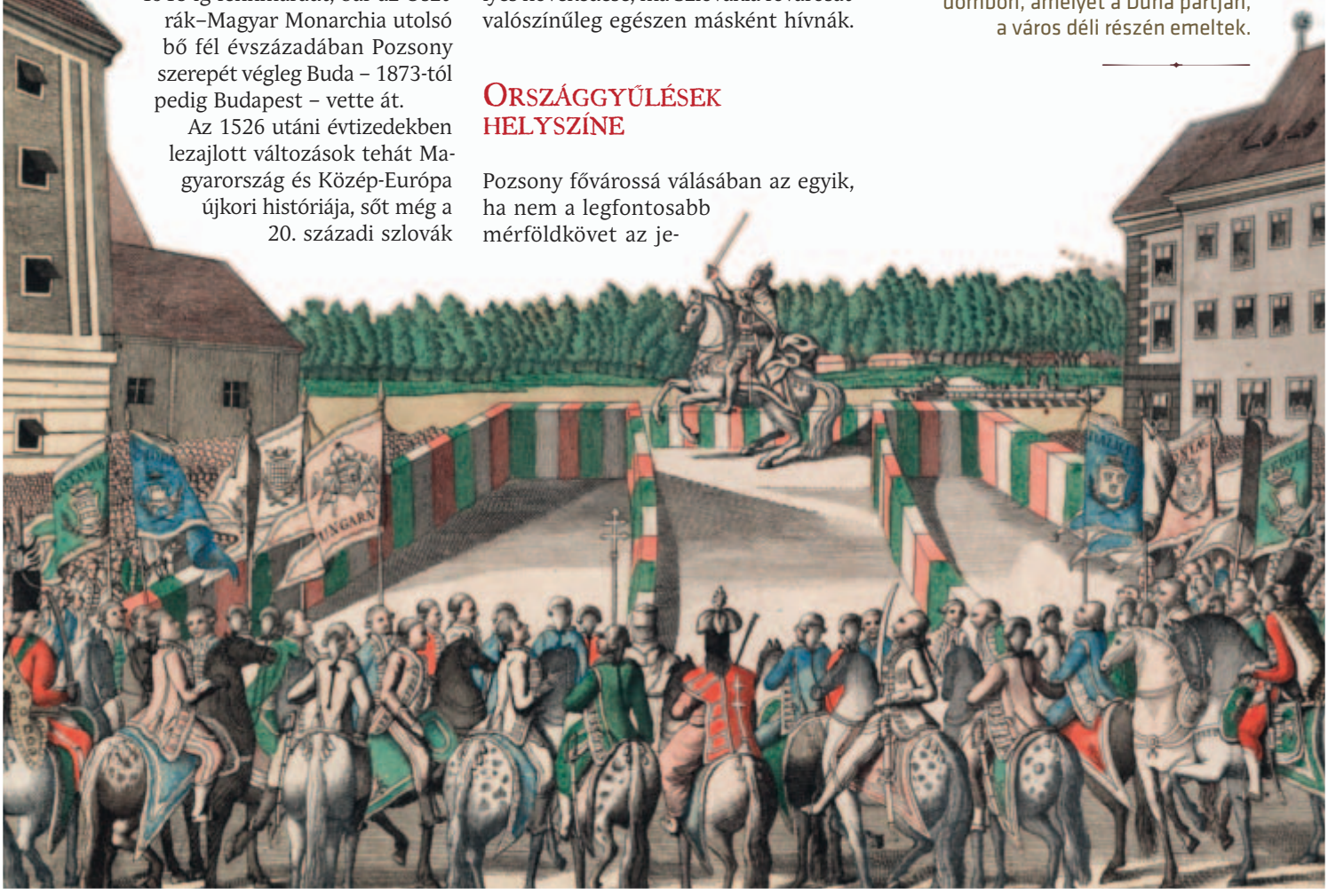
A közös Habsburg-udvar helyszínéül szolgáló rezidenciaváros, egyúttal a központi kormányszervek és a kül-, had- és pénzügyek igazgatásának új centruma.

Országgyűlések helyszíne

Pozsony fővárossá válásában az egyik, ha nem a legfontosabb mérföldkövet az jelentette, hogy az 1550-es évek közepére a Magyar Királyság országgyűléseinek csaknem kizárólagos helyszínévé vált. Sőt, a fontosabb diétákon a teljes magyar elit mellett a Habsburg Monarchia vezetőinek és udvartartásának egy jelentős része is hosszú hetekre ide tette át székhelyét.

A késő középkori szabad királyi városból így lett hosszú időre Magyarország fővárosa és belügyi igazgatásának központja. Ám a Pozsonyban működő országos és rendi intézmények egyúttal a magyar állam Habsburg Monarchián belüli szuverenitását is jelképezték. A közvélekedéssel ellentétben ugyanis a magyar államiság nem szűnt meg Mohács után, noha szuverenitásunk a monarchián belül több területen (kül-, had- és pénzügyek) korlátok közé szorult. Ezek ugyanis már ekkor – azaz nem csupán az 1867. évi kiegyezéstől – közös ügyekké váltak.

Pozsony fővárosi szerepkörét meghatározóan erősítette az is, hogy az 1530-as évektől hosszú időn át itt működött az ország egyetlen helyi szakhivatala, a Magyar Kamara. Noha az intézményt az Udvari és a Cseh Kamara mintájára

II. Lipót király kardvágása
1790. szeptemberben a koronázási dombon, amelyet a Duna partján, a város déli részén emeltek.

I. József koronázása 1687. december 9-én a Szent Márton-templomban. Balra a trónon az apa, I. Lipót császár és 3. felesége, Eleonóra Magdolna császárné ül.

I. Ferdinánd 1528 tavaszán még Budán állította fel, Buda Szapolyai János kezére kerülését (1529) követően a hivatal hamarosan Pozsonyban folytatta működését. Sőt a magyarországi pénzügyigazgatás meghatározó szervének modern intézménnyé válása is itt ment végbe. A kormányszerv a 16. századtól közel két és fél évszázadon át abban a Mihály utcai épületben működött, amely azután a reformkorban a magyar parlament alsóházául szolgált.

Jóllehet a kamarának köszönhetően Pozsony a pénzügyigazgatás egyik legfontosabb központja lett, az ország pénzügyeinek irányításán más intézményekkel is osztoznia kellett. Elsőként a bécsi Udvari Kamarával, amely a Magyar Kamara felettes és ellenőrző hatósága volt. Ám ez nem jelentett különlegességet, hiszen ez igaz volt a Habsburg Monarchia minden helyi pénzügyigazgatási szervére. A pozsonyi kormányszervnek így javaslatai révén a döntéselőkészítésben mindig megkerülhetetlen, a végrehajtásban pedig nélkülözhetetlen szerepe maradt.

Végül Pozsony jórészt megőrizte regionális gazdasági szerepét is, mind a korban virágzó marha- és gabona-, mind a borkereskedelem területén, noha a kalmárkodásba bekapcsolódó nemesek, hivatalnokok és katonák egyre komolyabb konkurenciát jelentettek a városi polgárságnak. Miközben tehát Pozsony képes volt szinte teljesen átvenni az egykori főváros (Buda) belpolitikai szerepét, a pénzügyigazgatás és a kereskedelem területén ez csak részben sikerült.

Alkalmi királyi rezidencia

Mindezen szerepkörökhöz a 16. század közepén továbbiak csatlakoztak, melyek szintén döntően befolyásolták a Szent Márton-templom sorsát. Mivel az 1540-es évektől Ferdinánd király már csaknem minden országgyűlésen részt vett, megfelelő méretű és minőségű szállást kellett biztosítani számára Pozsonyban. Ez nem volt könnyű feladat. A bécsi udvar és a magyar rendek az erre alkalmas helyszínt végül nem a városban, hanem a felette magasodó várban találták meg.

Országház szavunk legkorábbi előfordulása

Az Országház eredetileg csak a parlament alsóházának épületét jelentette, amelyben a 16. század második felétől az ország küldöttei, nevezetesen a nemesség, a városi polgárság és az alsópapság képviselői (vármegyénként, szabad királyi városonként, káptalanonként két-három fő) foglaltak helyet. A 16. századi Pozsonyban az alsóház többnyire a ferences kolostorban tartotta üléseit, mígnem a képviselők 1609-ben saját épület emelése mellett döntöttek. Sokéves adóbeszedést követően ezt végül a pozsonyi Hosszú utcában 1619 tavaszán kezdték építeni. Miként Thurzó Szaniszló, az evangélikus vallású magyar királyi pohárnokmester, a későbbi nádor 1619. március 4-én írta semptei várából feleségének: *„Én jó szívvel haza várlak, mert mihelyt megérkezel, tehát másnap mindjárt én is Pozsonyba megyek az Ország Házát megfundálni."* Jelenlegi ismereteink szerint ez Országház szavunk régies magyar változatának legkorábbi előfordulása, amely a latin *domus regni* tükörfordítása. Az Országház egykorú jelentése csak azután változott meg, hogy a kétkamarás diéta résztvevői 1722/23-tól Pozsonyban a már a felsőtábla számára is kibővített közös országházi épületben (ám ezután is külön üléstermekben) tanácskoztak.

A pozsonyi várat a 15. század elején reprezentatív igénnyel még Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) építtette ki, ám rezidenciaként nem használta. Állandó uralkodói palotaként természetesen Ferdinánd és utódai idején sem funkcionált, hiszen udvarukat a bécsi Hofburgban tartották, majd II. Rudolf császár a század végétől a prágai várban rendezte be. Ennek ellenére a pozsonyi vár alkalmi uralkodói rezidenciává vált. Közel két évszázadon át olyan ideiglenes királyi palotaként működött, amilyen az 1867. évi kiegyezést követően a budai várpalota lett.

Ezt számottevően elősegítette, hogy a magyar rendek egyik legfőbb követelése ez idő tájt az volt, hogy az uralkodó állandóan lakjon Magyarországon. Az osztrák–német, cseh–morva és magyar–horvát területekből összekovácsolódó Habsburg Monarchiában ez ugyan megvalósíthatatlan volt, a rendeknek annyit mégis sikerült elérniük, hogy az országgyűlések idején a magyar királyok a 16. századtól a 18. századig általában a pozsonyi várban laktak.

Koronázásaik és a diéták idején tehát a várat mint magyar királyi rezidenciát használták szállásként, udvartartásuk és döntéshozataluk helyszíneként egyaránt. Ennek érdekében a vár többszöri jelentősebb átépítésére és modernizálására is sor került, amelynek során többek között újjáépített lovagteremmel, várkápolnával, reneszánsz falképekkel és aranyozott stukkómennyezetekkel gazdagodott – mégpedig elsősorban a kor jeles itáliai építészei és festői munkája révén.

Így ettől kezdve a két magyar főváros, Bécs és Pozsony rezidenciái együtt örökítették tovább a középkori budai királyi palota szerepét. Míg az előbbi a Habsburg uralkodók udvarának és központi kormányzatának tényleges helyszíne lett, addig az utóbbi magyarországi tartózkodásaik idején vált alkalmi magyar rezidenciává. Sőt, a pozsonyi királyi palota különleges, épített jele volt a Magyar Királyság Habsburg Monarchián belüli szuverenitásának. Ezt erősítette az is, hogy 1608-tól Koronatornyában őrizték a magyar államiság legfőbb jelvényét és szimbólumát, a II. Rudolf prágai kincstárából hazahozott Szent Koronát.

Magyarország harmadik koronázóvárosa

A pozsonyi vár királyi rezidenciává fejlesztését az országgyűlések mellett még egy tényező elősegítette. Habsburg Miksa főherceg 1563. szeptember 8-án tartott ceremóniájától Pozsony hosszú időre a Magyar Királyság új koronázóvárosává vált. Szent István koronázóhelye (Esztergom), majd középkori uralkodóink többségének koronázási helyszíne (Székesfehérvár) után a magyar történelem immár harmadik koronázóvárosává.

A történeti köztudat ugyan csaknem elfeledte, hogy a 17. században három király- és királyné-koronázást (1622: II. Ferdinánd második felesége, Gonzaga Eleonóra Anna; 1625: III. Ferdinánd; 1681: I. Lipót harmadik felesége, Eleonóra Magdolna) Sopronban tartottak, amely Magyarország negyedik koronázóvárosa lett, ennek ellenére Pozsony vezető szerepe e téren sem kérdőjeleződött meg. A 16. század második felének három uralkodókoronázását (1563: I. Miksa és felesége, Mária királyné, illetve 1572: I. Rudolf) itt rendezték meg, s a három soproni kivételével az összes 17. századi szertartást is. Ez a hagyomány egészen 1830-ig, V. Ferdinánd király (1835–1848) koronázásáig kitartott. A 18. században csupán I. Feren-

Magyarország királyai 1526–1918

KIRÁLY NEVE	KORONÁZÁS NAPJA	KORONÁZÁS HELYE	URALKODÁS IDEJE
Szapolyai János	1526. november 11.	Székesfehérvár	1526. november 11.–1540. július17/21.
I. Ferdinánd	1527. november 3.	Székesfehérvár	1526. december 17.–1564. július 25.
Miksa	1563. szeptember 8.	Pozsony	1564. július 25.–1576. október 12.
Rudolf	1572. szeptember 25.	Pozsony	1576. október 12.–1608. június 25.
II. Mátyás	1608. november 19.	Pozsony	1608. november 19.–1619. március 20.
II. Ferdinánd	1618. július 1.	Pozsony	1619. március 20.–1637. február 15.
III. Ferdinánd	1625. december 8.	Sopron	1637. február 15.–1657. április 2.
IV. Ferdinánd	1647. június 16.	Pozsony	Nem lépett trónra
I. Lipót	1655. június 27.	Pozsony	1657. április 2.–1705. május 5.
I. József	1687. december 9.	Pozsony	1705. május 5.–1711. április 17.
III. Károly	1712. május 22.	Pozsony	1711. április 17.–1740. október 20.
Mária Terézia	1741. június 25.	Pozsony	1740. október 20.–1780. november 29.
II. József	–	–	1780. november 29.–1790. február 20.
II. Lipót	1790. november 15.	Pozsony	1790. február 20.–1792. március 1.
I. Ferenc	1792. június 6.	Buda	1792. március 1.–1835. március 2.
V. Ferdinánd	1830. szeptember 28.	Pozsony	1835. március 2.–1848. december 2.
Ferenc József	1867. június 8.	Buda	1848. december 2.–1916. november 21.
IV. Károly	1916. december 30.	Budapest	1916. december 30.–1918. november 13.

cet és második feleségét (Bourbon Mária Teréziát) koronázták Budán, a Mária Magdolna- vagy későbbi Helyőrségi templomban 1792 júniusának elején.

Így a törökök által 1543 szeptemberében elfoglalt régi koronázóváros, Székesfehérvár helyett 1563 őszétől az egész kora újkorban Pozsony volt a magyar uralkodókoronázások legfontosabb helyszíne. 1830-ig végül összesen 18 ceremónián tíz királyt, egy királynőt (Mária Terézia) és hét királynét koronáztak a Szent Márton-templomban.

A templom koronázási helyszínné történő kiválasztásáról azonban már korábban, 1561 márciusában döntés született. Miután ekkor tárgyalások kezdődtek a korosodó I. Ferdinánd fia, Miksa főherceg magyar királlyá koronázásának előkészítéséről, annak helyszínéül a Bécsben összegyűlt magyar tanácsosok egyhangúlag a pozsonyi Szent Márton-templomot javasolták. Mint írták: *„Mivel a törökök Székesfehérvárt* [1543-ban] *elfoglalták, a legfenségesebb cseh király, a mi legkegyelmesebb urunk* [Miksa főherceg] *koronázása a régi és az ősi szokás szerint ezen esemény számára kijelölt helyén nem történhet meg, ezért az látszik szükségesnek, hogy azt Pozsonyban, a Szent Márton társaskáptalani templomban tartsák meg."* I. Ferdinánd és tanácsadói vita nélkül fogadták el a magyarok javaslatát.

A Magyar Királyság új fővárosának sokrétű országos feladatköreit így – szimbolikusan szólva – a koronázóvárosi funkció „koronázta meg". A szertartás lebonyolítását pedig az új fővárosban is a régi, azaz a székesfehérvári ceremóniát – mind helyszíneiben, mind elemeiben, mind jellegében – utánozva, többségében sikeresen örökítették tovább. Számottevőbb különbségek csupán a Habsburg-udvartartás részvételéből: a másolatban vitt német felségjelvények, a bécsi udvari előkelőségek, a császári testőrség, a zenei repertoárt gazdagító Hofkapelle és a koronázási lakoma étkeit készítő bécsi udvari konyha megjelenéséből adódtak.

POZSONY VÁROSÁNAK ÚJ SZEREPKÖREI A 16. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL

- a Magyar Királyság új fő- és koronázóvárosa
- az országgyűlések legfőbb helyszíne
- a belpolitikai élet centruma
- alkalmi királyi rezidencia
- a hazai pénzügyigazgatás egyik központja
- az országos igazságszolgáltatás egyik legfontosabb helyszíne
- a török hódítás miatt menekülők egyik oltalomhelye
- országos jelentőségű szellemi központ
- Magyarország egyik legjelentősebb új temetkezőhelye

Az új szertartáselemek ellenére – a magyar politikai elit szívós kitartásának köszönhetően – a pozsonyi koronázási ceremóniák mindvégig kiválóan mutatták Magyarország még közép-európai tekintetben is meghatározó egykori politikai jelentőségét, régi hagyományait, szuverenitását és rendiségének erejét. Erről érzékletesen tanúskodott a Magyar Korona országai koronázási zászlainak felvonultatása éppúgy, mint a szertartásokon kiemelkedő pozíciókat betöltő magyar főpapok és arisztokraták politikai, hatalmi és művészeti reprezentációja.

MENEDÉKHELY ÉS SZELLEMI KÖZPONT

Pozsony fejlődését és plébániatemplomban atemetkezési szokásokat még egy tényező befolyásolta. A város egyike lett a Kárpát-medence azon településeinek, amelyek a törökök által Magyarországon elfoglalt területekről érkezők menedékhelyévé váltak. Az ide menekülők között egyházi és világi intézményeket és tisztségviselőket, nemeseket, polgárokat és kereskedőket egyaránt találunk.

Ám a város e téren még szélesebb körben osztozott más településekkel,

V. Ferdinánd kardvágása a négy égtáj felé a pozsonyi Duna-parton emelt koronázódombon, 1830. szeptember 28.

mint a fővárosi funkciók esetében. Bécs mellett ugyanis a korban a királysági Nagyszombat, Sopron és Kassa, illetve az erdélyi–partiumi Debrecen, Nagyvárad és Kolozsvár is sokak számára kiemelt menedékhelynek számított. Mindez elsősorban Pozsony sokrétű igazgatási szerepkörével, viszonylag kis alapterületével és többségében német anyanyelvű polgári lakosságával állt összefüggésben.

Miközben az állami és rendi intézmények döntő része az 1530-as években Budát elhagyva Pozsonyban lelt menedékre, ugyanez az egyházi intézmények, a kereskedő polgárság és a nemesség esetében kisebb mértékben volt csak igaz. Noha Várday Pál érsektől (1526–1549) kezdve az esztergomi érsekek és királyi helytartók mind rendelkeztek a városban palotával, sőt idejük jelentős részét itt töltötték, egyházmegyei és kulturális központjuknak mégsem a Duna-parti várost választották. A még többnyire Pozsonyban székelő Várday érseket követően, Oláh Miklóstól kezdve ugyanis tudatosan arra törekedtek, hogy az egyházigazgatási-kulturális centrum Nagyszombat városában legyen, amely 1543 után az esztergomi káptalannak nyújtott menedéket.

Így az 1550-es évek közepétől Nagyszombat egyszerre lett a magyarországi katolikus egyház és az esztergomi egyházmegye új központja. A szabad királyi város a magyar katolicizmus új centrumává és a katolikus újjáéledés bölcsőjévé vált, ahol 1635-ben Pázmány Péter érsek az Eötvös Loránd Tudományegyetem elődjének számító egyetemet alapította. Pozsony a 16. század második felében „csupán” a város nyugati részén külön utcát elfoglaló társaskáptalan székhelye maradt. Az egyházi intézmény világi funkciója, jelesül országos hiteleshelyi (modern szóval élve közjegyzői) szerepe viszont a fővárosban rendszeresen megforduló magyar politikai elitnek köszönhetően felértékelődött.

Pozsony egyházi arculatát a török előrenyomulás és Erdély elszakadása miatt egyházmegyéiket elvesztő (csanádi, pécsi, váci, veszprémi, szerémi, erdélyi és váradi) püspökök, valamint néhány szerzetes- és apácakolostor lakóinak idetelepülése is erősítette. Az utóbbiak közül az 1540-es években az óbudai klarisszák letelepedése emelkedett ki. A püspökök ugyanakkor gyakran jelentősebb középkori egyházi kincstárak (Esztergom, Veszprém, Eger stb.) maradványait mentették át Pozsonyba. Példaként elegendő az egykori budai királyi rezidencia várkápolnájából a pozsonyi koronázótemplomba került és ott évszázadokon át őrzött Alamizsnás Szent János-ereklyére gondolnunk.

E menekült főpapok a főváros, a koronázótemplom és a káptalan szellemi életének gazdagításában hosszú időn át döntő szerepet játszottak, miként a Magyar Kamara művelt hivatalnokai is. Sőt a 16. század folyamán a főpap királyi helytartók és kamaraelnökök, elsősorban Radéczy István és Fejérkövy István udvara a késő reneszánsz kultúra, tudomány és szellemi élet egyik központja lett. Olyan késő humanista szellemi műhely, amelyben politizáló vagy menekült püspökök (például a törvénykiadó és könyvgyűjtő Mossóczy Zakariás) és országos hivatalnokok (például a történetíró Istvánffy Miklós nádori helytartó) éppúgy megfordultak, mint gazdag arisztokraták (például a könyvgyűjtő Batthyány Boldizsár). De találunk tagjaik között kincstári hivatalnokokat éppúgy, mint művelt pozsonyi polgárokat (például a versíró orvost, Georg Purkirchert) vagy a magyar származású neves bécsi udvari orvost és történetírót, Zsámboky Jánost. Soraikat a pozsonyi káptalan irodalmár és könyvgyűjtő prépostjai (például a 16. század végén Monoszlóy András) és kanonokjai egészítették ki.

II. Mátyás koronázása Pozsonyban
1608. november 19-én. A királyi várból éppen díszlövéseket adnak le, miközben már sütik az ökröt a népünnepélyre.

A Magyar Királyság egyik legfőbb temetkezőhelye

Miközben a 15. század végi Nyugat-Magyarország nyugodt polgárvárosa az 1526 utáni fél évszázadban nyüzsgő, népes, mozgalmas, sokszínű fő- és koronázóvárossá vált, plébániatemploma sem csupán koronázódómmá lépett elő: hamarosan a Magyar Királyság egyik legfontosabb temetkezőhelye is lett.

Bár ez elsőre evidenciának is tűnhetne, valójában még Közép-Európában sem minden fővárosban történt ez így. Példának okáért Bécsben vagy Prágában, ahol egyidejűleg több előkelő templom létezett, számos alternatíva kínálkozott a városban élő különböző társadalmi csoportoknak a temetkezésre. Az osztrák fővárosban a 16. század közepétől jelentősen befolyásolta a nemesség temetkezési gyakorlatát az is, hogy az előkelőbb famíliák – a Habsburg-udvarhoz való hűségüket kifejezendő – igyekeztek a Hofburghoz legközelebb fekvő templomokban (mindenekelőtt az Augustinerkirchében és a Michaelerkirchében) sírhelyet szerezni. Bár természetesen a bécsi Stephansdomban is szép számmal találunk főúri síremlékeket, Bécs legnagyobb temploma mégsem lett a császárvárosi-udvari politikai elit legkedveltebb temetkezési helye.

Pozsony esetében más volt a helyzet. Mivel az új magyar fő- és koronázóváros Bécshez, Budához vagy Prágához képest jóval kisebb területű volt, a Szent Márton-templommal a többi kisebb szentegyház nem versenyezhetett. Így a társaskáptalani templom jelentősége néhány évtized alatt hihetetlenül megnövekedett, ide temetkezni sokaknak igazi presztízskérdéssé vált. Mégpedig elsősorban azon egyházi és világi politikusoknak, akiknek kevésbé voltak hagyományos vidéki családi sírhelyeik, vagy akik szerették volna kifejezni szoros kötődésüket a fővároshoz, a királyság itt összegyűlő politikai elitjéhez vagy éppen legfontosabb ceremóniájának, a koronázásoknak a helyszínéhez.

Mindezek következtében az új magyar fő- és koronázóváros országos funkciói a város főtemplomában való temetkezéseken is örök nyomot hagytak. A Szent Márton-templom a 16. századtól hosszú időre a Magyar Királyság politikai elitjének és kormányzatának egyik legmeghatározóbb, központi temetkezőhelyévé vált.

Az 1550-es évektől – a század néhány esztergomi érsekét (Oláh Miklóst, Verancsics Antalt és Kutassy Jánost, akik a nagyszombati Szent Miklós-templomba temetkeztek) kivéve – az egyházi főrendek majd minden vezetőjét, azaz a főpap királyi helytartókat (Újlaky Ferenc, Radéczy István, Fejérkövy István, Pethe Márton) itt helyezték örök nyugalomra. Újlaky Ferenc győri, majd egri püspök és királyi helytartó (1555†) napjainkig fennmaradt, monumentális fali síremléke méltó jele e hagyománynak. E főpap politikusok ugyanis politikai székhelyüket és palotáikat többnyire Pozsonyban tartották, amely gyakorta a magyar parlament akkori felsőházának és a koronázás világi része utolsó elemének, az ünnepi díszebédnek a helyszínéül is szolgált.

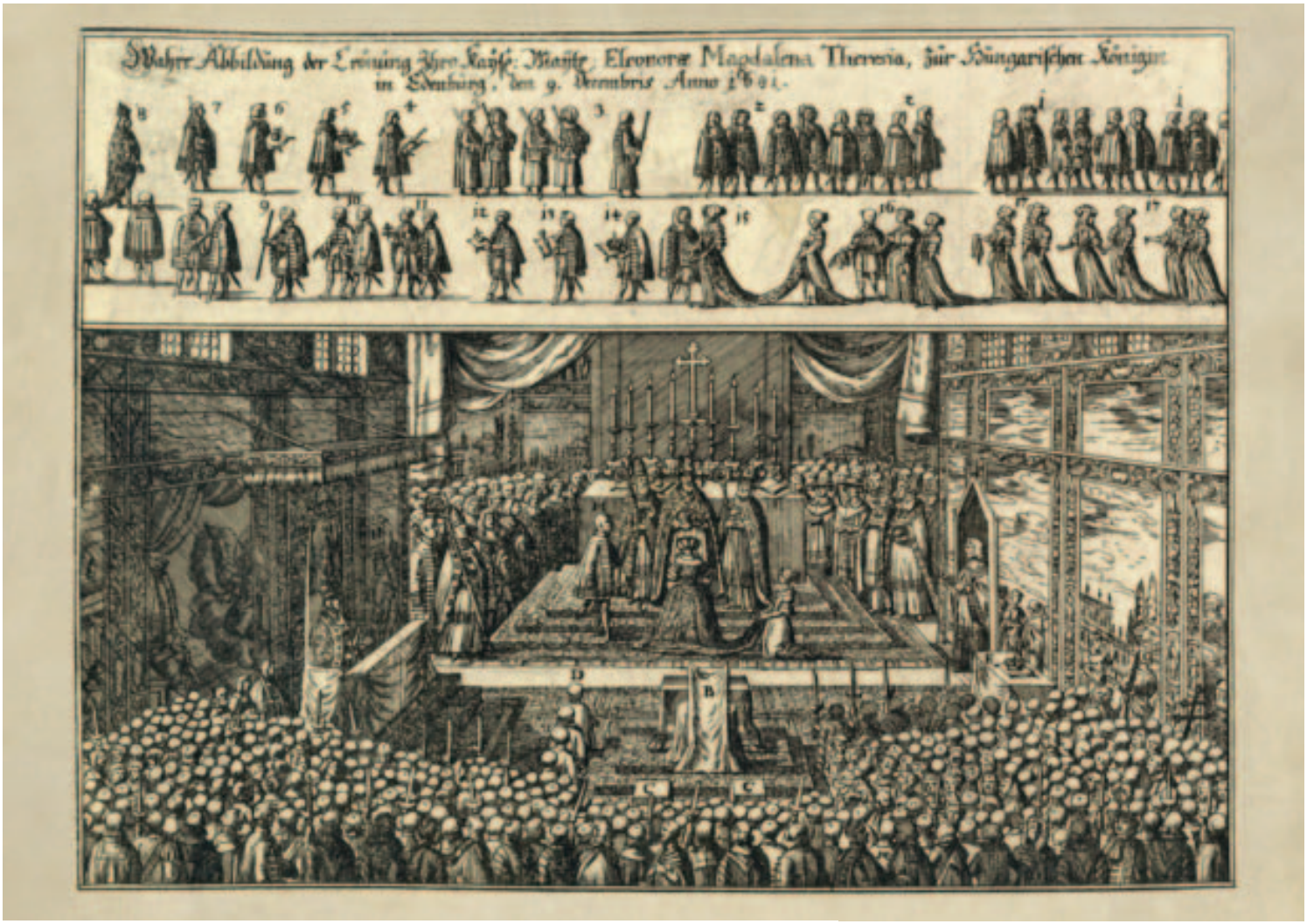
Pálffy Miklós
komáromi, érsekújvári
és esztergomi főkapitány
és pozsonyi kapitány (1600†)
síremlékének főalakja
a pozsonyi dómban.

E hagyományt a 17. században a király- és királyné-koronázások egyházi részét celebráló esztergomi érsekek is folytatták. Noha Pázmány Péter (1637†) vallási székvárosában, Nagyszombatban alapított egyetemet, mégis a pozsonyi koronázótemplomban temettette el magát. Ebben követték utódai, Lippay György (1666†) és Széchényi György esztergomi érsek (1695†) is. S jóllehet a kor szokásainak megfelelően díszes sírkövet már nem kaptak, mindhárman a dóm kriptájában leltek végső nyugalomra, amint ezt a legújabb szlovák régészeti feltárások is bizonyították. Az említett menekült püspökök közül úgyszintén sokan nyugszanak itt, miként a pozsonyi prépostok és kanonok többsége is.

Magyarország egyházi elitje mellett a koronázótemplom hamarosan a koronázási ceremóniákon egyre nagyobb szerepet követelő világi elit számára is kiemelt „célponttá" vált. Különösen az arisztokráciába újonnan bekerülő, *homo novus* famíliák számára. Közülük kiemelkedett a városhoz és várához Pozsony vármegyei örökös ispáni és várkapitányi címének köszönhetően igen szorosan kötődő Pálffy Miklós főkapitány, a 16. század végének egyik legsikeresebb politikusa és hadvezére. A pozsonyi dómban ma már csak töredékében látható páncélos síremléke hosszú időre követendő mintává vált a magyar arisztokrácia legjelesebb családjai számára, miként ezt a dóm külső falán napjainkban is látható Draskovics II. János horvát–szlavón bán és tárnokmester (1613†) sírköve mutatja. A magyar világi elit első emberei, a nádorok közül ide temetkezett még Draskovics III. János (1648†), majd Pálffy Pál (1653†) és Pálffy János (1751†) is.

Egyházi és világi főrendeken kívül a hazai pénzügyigazgatás számos vezetője, azaz a Magyar Kamara több befolyásos tanácsosa vagy éppen elnöke (mint például a 17. században Lippay Gáspár, 1652†) is itt talált végső békére. Ők szintén előkelő szerephez jutottak a koronázásokon, nevezetesen az uralkodó által vendégül látott magyar országgyűlés asztalainak étekfogómestereiként. Kamarai tanácsos korában itt helyeztette örök nyugalomra fiatalon elhunyt első feleségét, Erdődy Annát (1577†) a későbbi neves nádor (1608–1609), Illésházy István is. A gyönyörű sírkődombormű napjainkban a dóm nemrég megnyitott kriptájában szolgál meghitt imádkozóhelyül.

A pozsonyi Szent Márton-dóm síremlékanyaga még megfogyatkozott és töredékes állapotában is plasztikus tükörképét adja a Magyar Királyság kora újkori fő- és koronázóvárosa meghatározó szerepköreinek és jelentőségének. A régi koronázótemplom így egyfajta 16–17. századi magyar panteonnak is tekinthető. Ezért kiemelten fontos, hogy szlovák kollégáinkkal együttműködve e közös örökséget a jövőben is gondosan megőrizzük.

PÁLFFY GÉZA

A magyar királynék koronázása Mohács után

A mohácsi csatamezőn az oszmán-törököktől 1526-ban elszenvedett vereség következményei Közép-Európa és a Magyar Királyság életében hosszú távra sorsdöntő változásokat hoztak. Mindezek még a magyar királynék korábbi szerepkörében, valamint koronázásaik helyszínében és gyakorlatában is több meghatározó fordulattal jártak együtt. Végül pedig új korszakot nyitottak a „királynék városa", Veszprém históriájában is. A veszprémi születésű szerző írása e különleges változásokkal ismerteti meg olvasóit.

Magyarország az 1526 utáni négy évtized sorozatos szultáni hadjárataiban területének mintegy negyven százalékát, sőt fővárosát (Budát) is elvesztette, s eközben kormányzása ugyancsak alapvetően megváltozott. A magyar trónt 1527. november eleji székesfehérvári koronázásától Habsburg I. Ferdinánd király (1526–1564) töltötte be, ami a megfogyatkozó területű Szent István-i állam számára új helyzetet teremtett. A 16. század közepétől Ferdinándnak és utódainak köszönhetően a Magyar Királyság évszázadokra a közép-európai Habsburg Monarchia részévé vált. Az oszmánok előrenyomulása közepette az ország megmaradása másként nem volt lehetséges.

Magyar királynékból német császárnék

Mindezek következtében Magyarország trónján – természetesen magyar királyi minőségükben – a 16–18. században csaknem végig a Német-római Császárság vezetői ültek. Mivel a császári cím a magyar királyinál előkelőbb méltóság volt, a magyar királynék legfőbb titulusává is a császárnéi vált. Az 1526 előtti évszázadokkal ellentétben a magyar királynék már nem a török hódítás miatt veszélyes Magyarországon, hanem az új uralkodói rezidencián, Bécsben éltek. Külföldön székelve a korábbi évszázadokkal ellentétben külön magyar királynéi udvartartást nem, csupán császárnéi udvart tartottak. Így ténylegesen megszűnt a

Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna Terézia királyné koronázása a soproni ferences templomban, 1681. december 9. (Eredeti rézmetszet)
I. Lipót király három felesége közül – korai haláluk és az 1670-es évek politikai válsága miatt – végül csak a legutolsót, Eleonóra Magdolnát koronázták Magyarország királynéjává. A Thököly Imre vezette kuruc felkelés miatt a magyar rendek arra kényszerültek, hogy országgyűlésüket Pozsony helyett Sopronban tartsák. Hosszú hónapok tárgyalásai után ez meghozta a Habsburg-udvar és a rendek között a 17. század újabb (1608, 1622 és 1646/47 után már negyedik) kiegyezését, amely helyreállította a Wesselényi-összeesküvéssel és az abszolutizmus sikertelen bevezetésével felborult egyensúlyt Bécs és a magyar elit között. Az új kompromisszum szimbolikus megkoronázása volt a királyné-koronázás. A szertartást ezúttal az esztergomi érsek, Szelepcsényi György és a betegsége miatt neki segédkező Széchényi György kalocsai érsek celebrálta. A Szent Koronát – amelyet a koronázási menetben Esterházy Pál nádor egy kis vánkoson vitt – az esztergomi érsek és a nádor érintette a királyné jobb vállához.

veszprémi püspökök korábbi királynéi kancellári feladatköre is.

A császárnék magyar királynéi feladatokat elsősorban magyarországi koronázásuk alkalmával, majd az országgyűléseken láthattak el. Mindez azonban csupán szimbolikus jelentőséggel bírt, hiszen a magyar királynéknak tényleges kormányzati szerepkörük egyáltalán nem maradt. Ezen még az sem változtatott, hogy az uralkodóavatáshoz hasonlóan koronázásukra a magyar rendek megerősödése miatt ettől kezdve kizárólag a diétán kerülhetett sor. Az országgyűlésekkel egybekötött ceremóniák miatt viszont – bár a királyné-koronázásnak államjogi funkciója nem volt – több szertartás a rendek és az uralkodó mindenkori hatalmi küzdelmének részévé vált. Így például a 17. században Gonzaga Eleonóra Anna királyné 1622. évi soproni vagy Eleonóra Magdolna 1681. decemberi, ugyanitt tartott koronázása egy-egy fontos politikai kompromisszum-rendszer jelképes „megkoronázása" is volt egyúttal. Jelentős részben ugyanennek tartható a kiegyezést követően Ferenc József (1848–1916) és Erzsébet királyné közös koronázása 1867. június 8-án.

Az új gyakorlat különleges következményekkel járt a királynék koronázására is. Többször előfordult – ha hosszabb ideig nem rendeztek országgyűlést, vagy a császárné, esetleg az uralkodó váratlanul elhunyt –, hogy a császárné magyar királynévá koronázását nem tarthatták meg. Ezzel magyarázható, hogy például III. Ferdinánd három felesége közül csak kettő (1638: Mária Anna, Pozsony és 1655: Gonzaga Eleonóra Magdolna, Pozsony), I. Lipót ugyancsak három hitvese közül pedig csupán egy (1681: Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna, Sopron) lett koronás magyar királyné. I. József, II. Lipót és V. Ferdinánd királyaink feleségeinek (Vilma Amália, Mária Ludovika és Mária Anna) szertartására pedig sohasem került sor. Mindezek jelentős újdonságoknak számítottak a korábbi évszázadok királyné-koronázási szokásaihoz képest.

Királyné-koronázásaink új helyszínei

A 16. században nemcsak a magyar királynék és egykori kancellárjaik szerepköre változott óriásit, de koronázási ceremóniáik is. A leglényegesebb fordulatot az országgyűlések alatti koronázás megszilárdulása mellett a szertartások helyszínének megváltozása jelentette. Míg a késő középkorban a magyar királynék koronázását az ősi koronázóvárosban, Székesfehérvárott tartották, 1526 után már csak I. Ferdinánd feleségét és Szapolyai János hitvesét koronázhatták itt: Jagelló Annát 1527. november 4-én, Izabella királynét 1539. március 2-án. Az utóbbi esemény volt a magyar történelemben az utolsó Fehérvárott tartott uralkodókoronázási ceremónia.

A veszprémi püspökök azonban különleges módon egyik szertartáson sem juthattak szerephez. 1527-ben a jelen lévő Szalaházy Tamás még nem volt felszentelt püspök, így érdemben nem vehetett részt az egyházi ceremónián. 1539-ben Kecseti Mártonnal is ugyanez volt a helyzet. Így a Szűz Mária-bazilikában mindkét királynét a

A királynék városából végvár

A török hódítás a „királynék városa", Veszprém életében is igazi sorsfordulókat hozott. A városban 1526 után évszázadokon keresztül nem járhatott sem király, sem királyné.

A török hódítást követően Veszprém 1552 és 1566, majd 1593 és 1598 között két ízben is oszmán szandzsákszékhely lett, a 17. században pedig előbb 1605-ben Bocskai István, majd 1620 őszén Bethlen Gábor fejedelem, végül 1683 júniusában a törökök és Thököly Imre hadai együttesen foglalták el. Ezen események a városra és a királynékhoz egykor oly szorosan kapcsolódó székesegyházára tetemes pusztítást hoztak. Még a püspökváros megmaradása is kérdésessé vált.

Veszprém az 1540-es évektől másfél évszázadra tehát a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közvetlen határvidékére került. A királynéi püspökvárosból így lett hosszú időre törökellenes végvár, a kereszténység védőbástyáját alkotó magyarországi határvédelmi rendszer meghatározó erőssége: a Balaton és a Duna között fekvő győri főkapitányság egyik kulcsvára. A végvárhellyé válás és a város három török megszállása valódi sorsfordulót jelentett Veszprém püspökei és káptalanjuk számára is.

Az egykori királynéi kancellárok utódai a növekvő háborús fenyegetettség közepette már az 1530-as évek végétől a védettebb Sümegre tették át székhelyüket, a káptalan pedig utóbb Zalaegerszegen talált menedékre. S noha a kanonokok 1630-ban visszatérhettek a végvárvárosba, a püspökök csak a 18. század elejétől használhatták Veszprémet újra állandó rezidenciájukként. Mindezek ellenére a több száz éves középkori hagyományok tisztelete és a káptalan veszprémi tartózkodása miatt a kortársak még a 17. században is Veszprémet tekintették az egyházmegye székhelyének.

Királynékoronázás Pozsonyban.
Karolina Auguszta bevonulása a Szent Márton-templomba, 1825. szeptember 25.

rangidős felszentelt főpap (1527-ben Podmaniczky István nyitrai püspök, 1539-ben Várday Pál esztergomi érsek) kente fel és koronázta. Ám az utóbbi nem a Szent Koronával történt, hanem *„egy nem annyira régi, ám pompás és jókora, igen nagy értékű gyöngyökkel díszített másik koronával”*, azaz a királynéi házi koronával.

1539 után többé nem került sor Székesfehérvárott magyar királyné-koronázásra, miként uralkodóvá avatásra sem. A koronázóváros 1543. szeptember 2-án tartósan az oszmánok kezébe került, így I. Ferdinánd utódainak koronázására új helyszínt kellett keresni. Ezt a magyar politikai elit Pozsony városában találta meg, amely az 1530-as évektől Magyarország belpolitikai igazgatásának központja, az országgyűlések új helyszíne, a Magyar Kamara székhelye és Várday érsek, királyi helytartó rezidenciája is lett. Másként fogalmazva a Magyar Királyság „belpolitikai fővárosa”, hiszen az uralkodói udvarnak és az új központi kormányszerveknek köszönhetően a császárvárossá előlépő Bécs a királyság „második fővárosává” vált.

A magyar királyok ősi koronázóvárosa, Székesfehérvár helyére így lépett Habsburg Miksa 1563. szeptember 8-án tartott ceremóniájától Pozsony városa, amely egészen 1830-ig megőrizte ezt a szerepét. Sőt Miksa felesége, a dinasztia spanyol ágából származó Mária másnapi (szeptember 9.) koronázási szertartásától kezdve a kora újkorban többségében Pozsonyban koronázták a magyar királynékat is. A 17–18. században csupán néhány ceremónia jelentett kivételt. Gonzaga Eleonóra Anna királyné 1622. nyári és Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna 1681. végi koronázását – politikai-katonai okokból – Sopronban, az akkori ferences (a mai bencés vagy Kecske-) templomban tartották. Majd I. Ferenc (1792–1830) második felesége (Bourbon Mária Terézia) 1792. júniusi koronázására már a régi magyar királyi székhelyen, Buda városában kerülhetett sor. Ez volt az első budai uralkodópár-koronázás, amelyet azonban még nem a Nagyboldogasszony-templomban (a későbbi Mátyás-templomban), hanem a Mária Magdolna-templomban (a majdani Helyőrségi templomban) szerveztek meg. Ferenc király szertartását június 6-án, a királyné ceremóniáját június 10-én tartották.

Noha Ferenc német-római, majd osztrák császár újabb két feleségét (Mária Ludovikát és Karolina Auguszta) 1808-ban és 1825-ben ismét a pozsonyi Szent Márton-templomban koronázták királynévá, az utolsó két magyar királyné szertartását újra Budán (Erzsébet, 1867), majd az 1873-ban egyesült Budapesten (Zita, 1916) bonyolították le. Összességében tehát az újkorban Sopron kétszer volt királynékoronázás helyszíne, Budán pedig három uralkodókoronázást tartottak. A legtöbb királynéi ceremóniának, mindösszesen hétnek Pozsony adott helyet. Székesfehérvár viszont egykori szerepét már sohasem nyerte vissza.

A veszprémi püspök királyné-koronázási joga

Jóllehet a magyar királynék uralkodásában és koronázásaik helyszínében 1526 után döntő változások következtek be, a veszprémi püspökök sok min-

dent megőriztek királyné-koronázási jogkörükből. Annak ellenére, hogy már nem lehettek a királynék kancellárjai, nem élhettek a külföldön tartózkodó uralkodók közelében, jó ideig még Veszprém városában sem. Sőt egyes agilisabb püspökök a középkori hagyományokra hivatkozva a 18. században egyenesen bővíteni próbálták a királyné-koronázásokon betöltött szerepkörüket.

Erre elsősorban az kínált lehetőséget, hogy az uralkodókat koronázó esztergomi érsekekkel a veszprémi püspököknek a királyné-koronázás kapcsán már a 13. századtól gyakori vitáik voltak. 1216-ban pápai közvetítéssel végül abban állapodtak meg, hogy ha a király és a királyné koronázására egyidejűleg kerül sor, akkor az uralkodót Esztergom érseke, míg feleségét Veszprém püspöke koronázza meg és keni fel. Ha viszont a királynét külön koronázzák, akkor az esztergomi érsek csupán a felkenést hajtja végre, a koronát viszont a veszprémi püspök teszi a fejére. Ha az érseki poszt betöltetlen lenne, vagy maga az érsek a királyné koronázásától távol maradna, a veszprémi püspök keni fel és koronázza meg a királynét. Mivel azonban már a 13. században is voltak példák arra, hogy a veszprémi püspök képes volt – az érseki tisztség betöltése idején is – a felkenés aktusát átvenni, azaz a koronázás jogát teljességében megszerezni, erre később hivatkozhattak a veszprémi püspökök.

1563 szeptemberétől a pozsonyi és soproni koronázások többségén – amikor a királynékat mindig külön napon és önálló szertartás keretében koronázták meg – a következő rituálé érvényesült. Miután a magyar király megkérte a szertartást végző esztergomi érseket, hogy koronázza meg feleségét, a krizmával való felkenést mindig az érsek végezte. Emellett az első pozsonyi koronázástól egészen 1655 júniusáig szintén egyedül ő, 1681-től viszont már többnyire a nádorral együtt közösen érintette a királyné jobb vállához a Szent Koronát – miként ezt I. Ferenc utolsó feleségének, Karolina Auguszta magyar királynénak a pozsonyi Szent Márton-templomban 1825. szeptember 25-én tartott szertartásáról készült egyik ábrázolás érzékletesen mutatja.

Ez a különleges ceremóniaelem szimbolikusan azt jelezte, hogy a királyné osztozik férjével az uralkodás és az ország kormányzásának terhében. Noha a középkorból egyetlen adatunk sincsen a vállérintés aktusára, ennek ellenére valószínű, hogy egy késő középkori hagyományt vihettek tovább 1563 őszétől Pozsonyban. Ugyanitt az is bevett gyakorlattá vált, hogy a *Te Deum* előtt az esztergomi érsek a királyné jobb kezébe adta a jogart, a balba pedig az országalmát, azaz az igazság és az uralom szimbólumait. Ezt követően mindez így maradt az utolsó királyné-koronázásig, 1916 decemberéig.

Bár a királyné vállának a Szent Koronával való érintése mindig egészen kiemelkedő jelentőséggel bírt, ez a veszprémi püspök szűk értelemben vett koronázási jogát nem korlátozta. Ugyanis – miként már 1527 őszén is történt – az újkorban mindvégig egy másik, ún. házi koronával (latinul *corona domestica, corona privata,* németül *Hauskrone, Privatkrone)* végezték a korona fejre tételének rituáléját. Ha volt felszentelt veszprémi püspök, csakis ő helyezhette ezt a magyar királyné fejére.

A Szent Koronával ellentétben a házi korona nem volt állandó. Míg Jagelló Anna királyné 1527. évi fejéke akár még a késő középkori magyar ki-

Karolina Auguszta magyar királyné koronázása a pozsonyi Szent Márton-templomban, 1825. szeptember 25.
(Wilhelm Rieder vízfestménye)
A Szent Koronát a királyné jobb vállához érintik: balról Rudnay Sándor esztergomi érsek-hercegprímás (1819–1831), jobbról Habsburg József nádor (1796–1847).

KRONOLÓGIA

A MAGYAR KIRÁLYNÉK KORONÁZÁSA MOHÁCS UTÁN

1527. november 4.
I. Ferdinánd király feleségét, Jagelló Annát magyar királynévá koronázzák az ősi koronázóvárosban, Székesfehérvárott.

1539. március 2.
Szapolyai János felesége, Jagelló Izabella királyné-koronázása a fehérvári a Nagyboldogasszony-bazilikában. Az utolsó fehérvári uralkodókoronázás.

1563. szeptember 9.
Az első pozsonyi királyné-koronázás: Habsburg Mária királynénak, Miksa király feleségének ceremóniája a Szent Márton-templomban, amely a régi koronázási tradícióknak megfelelően zajlik.

1622. július 26.
Gonzaga Anna Eleonóra királyné, II. Ferdinánd felesége koronázása a soproni ferences (mai bencés) templomban, az első soproni uralkodókoronázás.

1681. december 9.
I. Lipót harmadik felesége, Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna királyné soproni koronázási szertartása, az utolsó soproni uralkodókoronázás.

1792. június 10.
Az első királyné-koronázás Budán: I. Ferenc felesége, Bourbon Mária Terézia szertartása a Mária Magdolna-, későbbi Helyőrségi templomban.

1825. szeptember 25.
I. Ferenc negyedik felesége, Wittelsbach Karolina Auguszta királyné koronázása. Az utolsó, egyúttal a hetedik királynéi szertartás Pozsony városában.

rályi udvari kincstárból is származhatott, 1563-ban felesége számára Miksa főherceg újonnan készíttetett egy ugyancsak *„gyönyörű és művészi kidolgozású és nagyon értékes koronát”*. Ezt az 1638. februári szertartás után Pozsonyban, Esterházy Miklós nádor szállásán a magyar országgyűlés szerencsésebb képviselői meg is tekinthették. Erzsébet királyné 1867. június eleji ceremóniájára a neves bécsi Rothe aranyműves- és ötvöscég szintén új házi koronát készített: nevezetesen I. Ferdinánd osztrák császár – V. Ferdinánd néven magyar király – felesége, Mária Anna császárné egykori koronájából. Ehhez számos értékesebb gyémántot és drágakövet még Mária Terézia magyar királynő egykori házi ékszereiből is átalakítottak. Miként több korabeli dokumentum bizonyítja, ezt a koronát használták Zita királyné 1916. december végi szertartásán is.

A királynék felkenésének feladatát Veszprém főpapjainak végül annak ellenére sem sikerült megszerezniük, hogy ezzel a 18. században két befolyásos püspök is megpróbálkozott. Előbb 1714-ben III. Károly király felesége, Erzsébet Krisztina koronázása kapcsán Volkra Ottó János püspök, aki a veszprémi egyházmegye és Veszprém városa 18. századi újjászületésével kapcsolatosan komoly sikereket mondhatott magáénak (szemináriumalapítás, piaristák letelepítése, katolikus újjáéledés, városi újjáépítés), amelyek részben mind a mai napig meghatározzák a Séd-parti város és vára arculatát. Az 1790-es évek elején hasonló kudarccal járt a Veszprém életében szintén meghatározó szerepet játszó Bajzáth József püspök is.

Ők mindketten a veszprémi püspökség újjászervezésének és régi jogai visszaszerzésének jegyében szerették volna a királynék felkenését és a koronázómise celebrálását az esztergomi érsekektől megszerezni. Mivel azonban az utóbbiak pozíciói a megelőző két-három évszázadban, azaz – mint az uralkodói döntés végül fogalmazott – *„az emlékezetet meghaladó idők óta”* megingathatatlanok voltak, ezeket a megszilárdult szokásokat még az Árpád-kori kivételek sem írhatták felül. A veszprémi püspököknek az 1629. évi nagyszombati tartományi zsinat határozata sem kedvezett, amelyben a nagy formátumú esztergomi érsek, Pázmány Péter ugyancsak saját előjogait foglaltatta írásba a veszprémi püspökkel szemben.

AZ UTOLSÓ KÉT KIRÁLYNÉ-KORONÁZÁS BUDÁN

Az utolsó királyné-koronázások ugyan sok tekintetben folytatói voltak a korábbi évszázadok ceremóniáinak, mégis számos változásnak lehetünk szemtanúi. Mindkét szertartást a budai Várban és a Nagyboldogasszony-templomban, a mai Mátyás-templomban tartották. A korábbi évszázadokkal ellentétben ráadásul az uralkodót és feleségét, 1867. június 8-án Ferenc Józsefet és Erzsébetet, illetve 1916. december 30-án IV. Károlyt és Zita királynét egy napon, sőt ugyanazon szertartás keretében koronázták meg.

Az 1216. évi nevezetes megállapodás értelmében ilyen esetben, azaz a király és a királyné egyidejű koronázásakor az uralkodót az esztergomi érseknek, feleségét pedig a veszprémi püspöknek kellett volna felkennie, majd megkoronáznia. Ez azonban sem 1867-ben, sem 1916-ban nem így történt. Az uralkodópár felkenését mindkét alkalommal az érsek-hercegprímás, Simor János, majd Csernoch János végezte, a veszprémi püspök, Ranolder János, illetve Hornig Károly továbbra is csak a házi koronát helyezhette a királyné fejére. A Szent Koronát ugyancsak az érsek és a már nem létező nádort helyettesítő miniszterelnök (1867-ben Andrássy Gyula, 1916-ban Tisza István) érintette együttesen a királyné vállához. Mindez azt jelentette, hogy az Árpád-kori egyezséget felülírták az újkori szokások. Az esztergomi érsekek ugyanis szívósan és sikerrel tartottak ki előjogaik védelmében.

Hiába íratta meg Hornig püspök 1901-ben a kiváló egyháztörténésszel, Kollányi Ferenccel a veszprémi püspökök királyné-koronázási jogának történetét, majd harcolt a ceremónia előtt is a felkenés elvégzéséért, próbálkozását 1916 decemberében sem koronázta siker. Így ő is csupán a házi koronát helyezhette Zita fejére, amelyet a királyné még a koronázást megelőző napon fel is próbálhatott. Ezt követően a kora újkori hagyományoknak megfelelően a 17. századi miseruhát viselő Csernoch János prímás Tisza István miniszterelnökkel megérintette a királyné jobb vállát a Szent Koronával. Ezután a hercegprímás átnyújtotta a királynénak a jogart és az országalmát, miként ez már 1563-ban is történt, végül pedig Zitát a trónhoz vezették, férje mellé.

NÉGY KORONA A 16–17. SZÁZADI KIRÁLYNÉ-KORONÁZÁSOKON

A kora újkori királyné-koronázások egy részén nem csupán a királyné vállát érintő Szent Korona és a fejére helyezett házi korona szerepelt, mely utóbbit a koronázást megelőzően, már a szentélybe való bevonuláskor is viselt. Amennyiben a császárnét vagy esetleg a magyar trónörökös feleségét koronázták királynévá (mint ez számos esetben történt, például 1563: Miksa főherceg felesége, Mária, 1638: Mária császárné, 1655: Gonzaga Eleonóra Magdolna császárné, 1681: Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna császárné stb.), további két korona is szerephez jutott a szertartáson. Mivel ezekben az esetekben a regnáló magyar uralkodó legmagasabb címe a német-római császári titulus volt, a birodalmi felségjelvények is megjelentek a ceremónián: a birodalmi jogart, országalmát, kardot és koronát ugyan csak másolatokban, de a magyar koronázási menetben is felvonultatták, kis párnákon hordozva azokat (nyirtóképünkön 4–7-es jel). Eközben a szertartáson a császár fején mindvégig saját császári házi koronája díszelgett (8-as jel), amely a 19. században az osztrák császári korona lett.

A koronák közül a legnagyobb szerephez a királyné-koronázásokon is a magyar államiság szimbóluma, a Szent Korona jutott. Ezt a 17. század elejétől ugyancsak egy párnán mindig a nádor vitte a ceremónián – 1681 decemberében Sopronban például Esterházy Pál (14-es jel). A jelenlévők számára a négy korona összességében jól mutatta, hogy a magyar trónon a kora újkorban a Német-római Császárság uralkodója ült, aki felesége magyar királynévá koronázása esetén e legmagasabb tisztségében jelent meg. A felvonultatott koronák sora érzékletesen tükrözte mindazokat a lényeges változásokat is, amelyek a magyar királynék szerepkörében és koronázásaik gyakorlatában a 16. század közepétől végbementek: a Magyar Királyság ekkor már a Habsburg császárok dinasztikus államának meghatározó része volt.

Mindez egyértelműen a magyar katolikus egyház első emberének, az esztergomi érseknek a sikerét jelentette a veszprémi püspökkel szemben. Ennek ellenére a magyar történelem folyamán senki sem kérdőjelezhette meg, hogy a királynéi korona fejre tételének kizárólagos joga a „királynék városának”, Veszprémnek a püspökét illeti meg.

Orczy Lőrinc
a magyar koronázási
országzászlóval, 1830

PÁLFFY GÉZA

Koronázási országzászlók és zászlóvivő főnemesek

Az Esterházy család fraknói várbeli kincstára a világ egyik legrégebbi főúri magángyűjteménye. Az egykor a Magyar Királyság területén, napjainkban az ausztriai Burgenlandban fekvő hegyi vár (német nevén Forchtenstein) ódon falai között valódi kincsgyűjtemény rejtőzik. Kézi- és lőfegyverek sokasága, török sátrak, csodálatos ezüsttárgyak és főúri portrék egész sora mellett eddig alig ismert különleges koronázási kincseket is megőriztek a neves magyar arisztokrata család tagjai. Itt maradtak fenn a magyar királyok koronázási ceremóniáin használt legkorábbi országzászlók – mégpedig a 17. századból. Az alábbi írás e páratlan műkincsek keletkezésének és a koronázási országzászlók történetének ered nyomába.

A késő középkorban a Magyar Királyság Európában olyan jelentős középhatalomnak számított, amelynek trónjáért Európa legelőkelőbb dinasztiái versengtek: az Anjouk, a Luxemburgiak, a Habsburgok és a Jagellók. Területe mintegy 320 ezer km² volt, azaz alig kisebb a mai Németországénál. Jelentőségét néhány tényező tovább növelte.

Egy erős középhatalom a késő középkorban

Egyrészt közös uralkodóinak köszönhetően 1102-től Magyar- és Horvátország egészen 1918-ig egy államszövetséget alkotott. Másrészt a magyar állam a 14–15. században az említett dinasztiáknak köszönhetően gyakran állt perszonálunióban Lengyel- és Csehországgal, sőt olykor, például Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) és Habsburg Albert (1437–1439) uralkodásának egy része alatt, a 15. század első felében még a Német-római Birodalommal is. Végül mindezeken túl a magyar királyok számos egyéb ország királyi címére is igényt tartottak.

A 13. század egyes időszakaiban ugyanis perszonálunió formájában vagy vazallusállamokként ténylegesen az Árpád-ház kormányozta Magyarország mellett Dalmáciát, Horvátországot, Boszniát (régiesen Rámát), Szerbiát, Galíciát, Lodomériát, Kumániát vagy másként Kunországot (amely alatt a román fejedelemségek egy részét értjük) és Bulgáriát is. Ezen országok királyi címeire azután a magyar uralkodók a későbbi századokban is igényt tartottak.

Ezt jelezte, hogy az említett országok királyi címei az 1270-es évektől már mind szerepeltek a magyar uralkodók címsorában, majd 1526-tól egészen 1918-ig még Habsburg királyainkéban is. Ezen országokhoz tizedikként az 1540-es években – a Horvátországgal fokozatosan egyesülő – Szlavónia is csatlakozott, amely a Dráva és a Száva folyók között fekvő Zágráb, Körös és Varasd megyéket foglalta magába. Mindezek ismeretében a Magyar Királyságot, valamint a hozzá ténylegesen vagy igénycímként tartozó országokat, azaz a Magyar Korona országait a késő középkorban joggal emlegették Európa első háromnégy nagyhatalma között, egyfajta „magyar birodalomként” vagy „Szent István birodalmaként”.

Noha az említett országok már évszázadok óta szerepeltek a magyar királyok címsorában, koronázási ceremóniáikon csak a 16. században jutottak szerephez. Ez elsősorban azzal állt összefüggésben, hogy a késő középkorban a címerek és címeres zászlók Európa vezető dinasztiáinak hatalmi és művészeti reprezentációjában egyre jelentősebb funkciót kaptak. Elegendő Luxemburgi Zsigmond király sajnos elpusztult budai címerfalára, Hunyadi Mátyás (1458–1490) korvináinak gyönyörű címereire vagy I. Miksa német-római császár (1493–1519) innsbrucki címertornyára gondolnunk. Ezek az adott uralkodó által ténylegesen bírt vagy csupán igényelt országokból összeálló államokat szimbolizálták.

A koronázási zászlók kialakulása

A legkorábbi biztos adat Magyarországon használt koronázási zászlóról 1490 szeptemberének közepéből származik. Ekkor Jagelló II. Ulászló király (1490–1516) székesfehérvári szertartásán még csupán egyetlenegy zászlót, a Magyar Királyság lobogóját vitték. Fia, a mohácsi csatamezőn elhunyt

II. Lajos (1516–1526) 1508. évi fehérvári koronázásán ugyanakkor már hét zászló szerepelt. Ez utóbbiak feltehetően a Jagelló uralkodók vezette magyar–cseh középhatalom országait szimbolizálhatták.

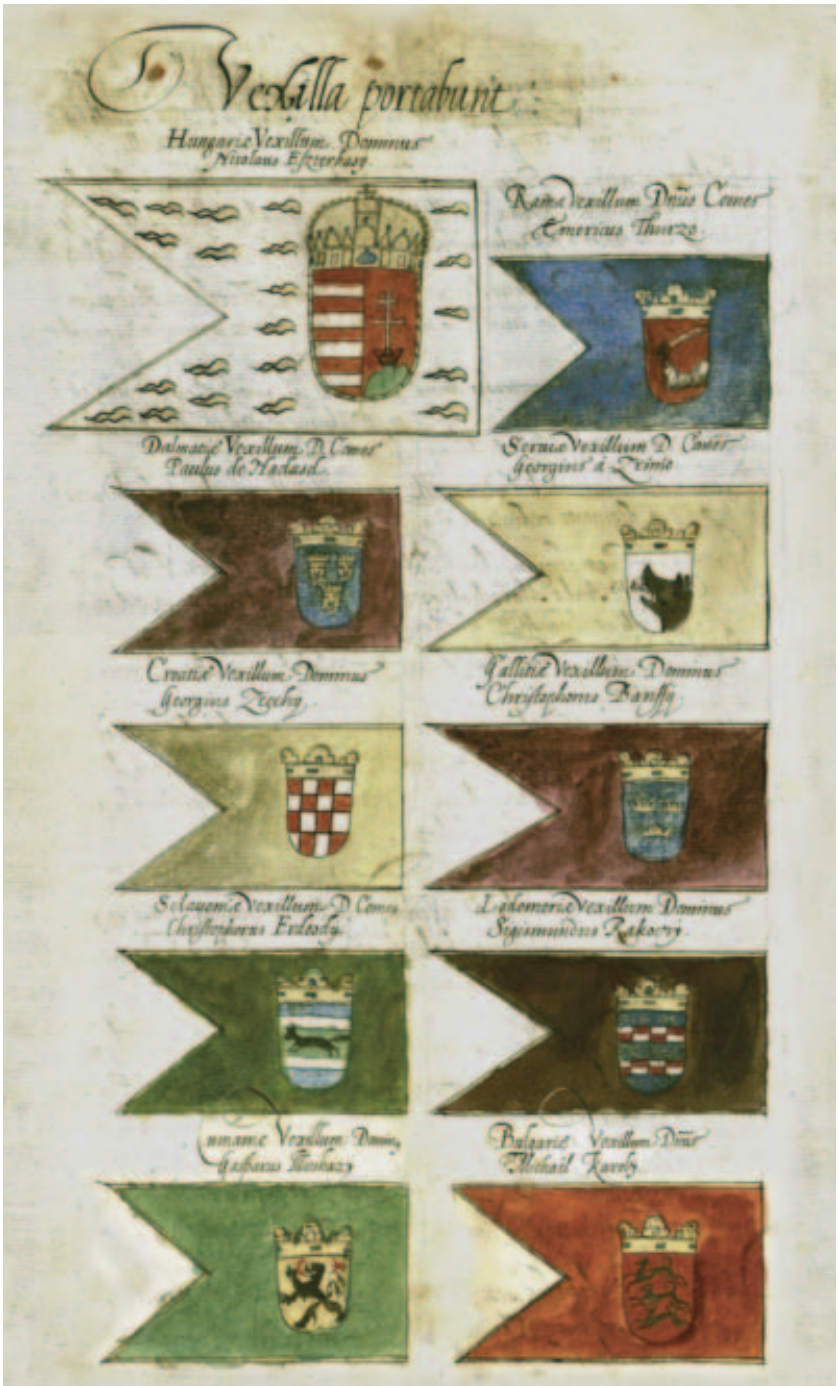
Habsburg I. Ferdinánd (1526–1564) 1527. november 3-i székesfehérvári ceremóniáján a zászlók száma ismét változott. Ekkor öt magyar nagyúr öt ország (Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország és Ausztria) zászlaját vitte. Ezek szemléletesen mutatták, hogy Közép-Európában a korábbi magyar–cseh állam szerepét az osztrák főherceg születőben lévő új állama, azaz az osztrák–német, magyar–horvát és cseh területekből létrejövő Habsburg Monarchia veheti át.

1543 szeptemberében a régi magyar koronázóváros, Székesfehérvár oszmán-török uralom alá került. Így helyére hamarosan a Magyar Királyság új fővárosa, Pozsony lépett. Ez a magyar politikai elit javaslatára történt ekként, amelynek vezetői az országgyűlések és az 1528-ban felállított Magyar Kamara helyszínét választották előbb új fővárosnak, majd új koronázóvárosnak.

Az első pozsonyi ceremónián, Habsburg Miksa főherceg 1563. szeptember eleji szertartásán a koronázási zászlók száma ismét növekedett. Magyarország, Dalmácia és Horvátország mellett ekkor már Szlavónia, Szerbia, Bosznia és Bulgária is önálló zászlót kapott. Ez több tekintetben is komoly változás volt a korábbi gyakorlathoz képest. Egyrészt ettől kezdve a magyar királyok osztrák vagy cseh uralkodói címét többé már nem jelképezte zászló. Másrészt a királyi titulatúra tíz országának (Magyarország, Dalmácia, Szlavónia, Horvátország, Bosznia [Rámа], Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kumánia [Kunország] és Bulgária) már hét zászlaját vitték. Ezekre a magyar rendek legfőbb képviselői, az uralkodó Magyar Tanácsának tagjai tettek javaslatot, amit Bécsben is elfogadtak.

A humanista főpap, Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568) vezette magyar tanácsosok 1563-ban még különbséget tettek a társ- és igényországok között. Döntésüket az motiválhatta, hogy az általuk jobban ismert közelebbi múltban az említett hat délszláv ország vagy állandóan (Horvátország és Szlavónia), vagy hosszabb-rövidebb ideig (Dalmácia, Szerbia, Bosznia és Bulgária) a Magyar Királyság társországa vagy része volt. Sőt ezen országok a 14–15. században előretolt ütközőállamokként Magyarország törökellenes védelmében is meghatározó szerepet játszottak. A koronázásra érkező követeknek és érdeklődőknek viszont a hét zászló is jól mutatta Szent István birodalmának egykori nagyságát és előkelő európai szerepét.

A magyar királyi titulatúra mind a tíz királysága elsőként I. Rudolf király (1576–1608, császárként II. Rudolf 1576–1612) 1572. szeptember 25-én Pozsonyban tartott szertartásán kapott saját, díszes címeres zászlót. Az újabb zászlógyarapodás ez esetben is a magyar rendek vezetőinek javaslatára történt. Az ekkortájt is egy humanista főpap és történetíró, Verancsics Antal

A Magyar Korona országainak zászlói, 1618, Pozsony.
Az országzászlók legkorábbi, gyönyörűen festett ábrázolását nemrég a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában sikerült felfedeznünk II. Ferdinánd király (1619–1637) 1618. július 1-jén tartott pozsonyi koronázásának latin nyelvű rendtartásában.

esztergomi érsek (1569–1573) vezette Magyar Tanács tagjai az eseményt megelőzően ugyanis maguk tettek javaslatot mind a tíz zászló alkalmazására.

Hosszú távra meghatározó döntésükben több tényező játszott szerepet. Egyfelől a királyi titulatúra tíz országának való teljes számú zászlómegfeleltetés. Másfelől, s ez volt a leglényegesebb: Szigetvár és Gyula várainak 1566. évi török elfoglalásával a középkori magyar állam ekkor már hatalmas területveszteségét így legalább szimbolikusan ellensúlyozhatták. Amikor tehát Hunyadi Mátyás és elődei hatalmas országának közel fele török megszállás alá került, a magyar politikai elit ezt a veszteséget a hatalmi-művészeti reprezentáció segítségével igyekezett csökkenteni.

E törekvés egybeesett a Habsburg-dinasztia érdekeivel is, hiszen a Habsburg Monarchia 1526 után a régi, jelentős „magyar birodalommal" gyarapodott. A magyar rendek és a dinasztia érdekei a 16. század közepén tehát e téren egybeestek. Ez döntő szerepet játszott a Magyar Korona országai koronázási zászlainak megteremtésében.

A HABSBURG URALKODÓK MAGYAR KIRÁLYI TITULATÚRÁJA A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL

Isten kegyelméből választott római császár, mindig felséges [másként: minden időben a birodalom gyarapítója], és Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kumánia, Bulgária stb. királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stájerország, Karintia, Krajna hercege, Morvaország őrgrófja, Luxemburg, Felső- és Alsó-Szilézia, Württemberg és Teck hercege, Svábföld fejedelme, Habsburg, Tirol, Pfirt, Kiburg és Görz grófja, Elzász tartományi grófja, a Szent Római Birodalomban az Enns felett lévő Burgau és Felső- és Alsó-Lausitz őrgrófja, Windische Mark, Portenau és Salins ura.

Zászlóvivők: a világi elit reprezentációja

A koronázási országzászlók nem csupán a Magyar Korona országai hatalmi státusának hangsúlyozására kínáltak lehetőséget. Mivel a koronázás évszázadokon át a Magyar Királyság legfőbb reprezentációs eseménye volt, a tíz zászlót saját hatalmuk szimbolizálására a magyar rendek legfőbb képviselői is felhasználták. E téren a világi elit volt kedvezőbb helyzetben. Egyrészt a zászlókat mindig nagyurak, nevezetesen mágnás családok tagjai vitték, másrészt 1608-tól évszázadokon át legfőbb képviselőjük, a nádor és a királyi udvarmester jelölte ki a zászlóvivők személyét.

A zászlóvivők a koronázási ceremónia minden helyszínén szerephez jutottak. A szertartás egyes állomásaira mindig párosával érkeztek, mégpedig a királyi titulatúrával fordított sorrendben, azaz elsőként Bulgária és Kumánia, utolsóként Dalmácia és Magyarország zászlaja. A koronázótemplomban az oltárnál két csoportra oszlottak: öt zászlóval a nádor, öttel pedig a királyi lovászmester mellett sorakoztak fel. Mivel a zászlók igen tekintélyes méretűek (a fennmaradt példányok alapján kb. 120/190 x 180/310 cm nagyságúak) voltak, messziről is felhívták a figyelmet vivőikre. Magyarország zászlaja ugyanakkor csaknem dupla méretével mindig kiemelkedett az országzászlók közül.

Mindezek ismeretében koronázási zászlót vinni igen komoly megtiszteltetés volt. A zászlóvivők többségét ezért mindvégig a Magyar Királyság arisztokrata famíliái adták. A 17–18. század fordulóján már alig akadt olyan közöttük, aki ne grófi címmel rendelkező családból származott volna. Noha a zászlóvivők névsorai nem nyújthatnak a magyar arisztokráciáról pontos „tükörképet", mégis önmagáért beszél, hogy az 1563 és 1712 között tartott kilenc királykoronázás 87 zászlóvivőjét a korszak hosszú időn át meghatározó famíliái adták.

Közülük legelső helyen az Esterházy család emelkedett ki (9 fővel), majd a Forgách (7), a Nádasdy (5), az Erdődy (4), a Pálffy (4), végül a Rákóczi (3), a Zrínyi (3), a Thurzó (3), a Széchy (3) és a Barkóczy família (3) következett. A zászlóvitel a legbefolyásosabb arisztokrata famíliák gyermekei esetében általában egy fontosabb állomás volt az ifjú főnemes pályáján.

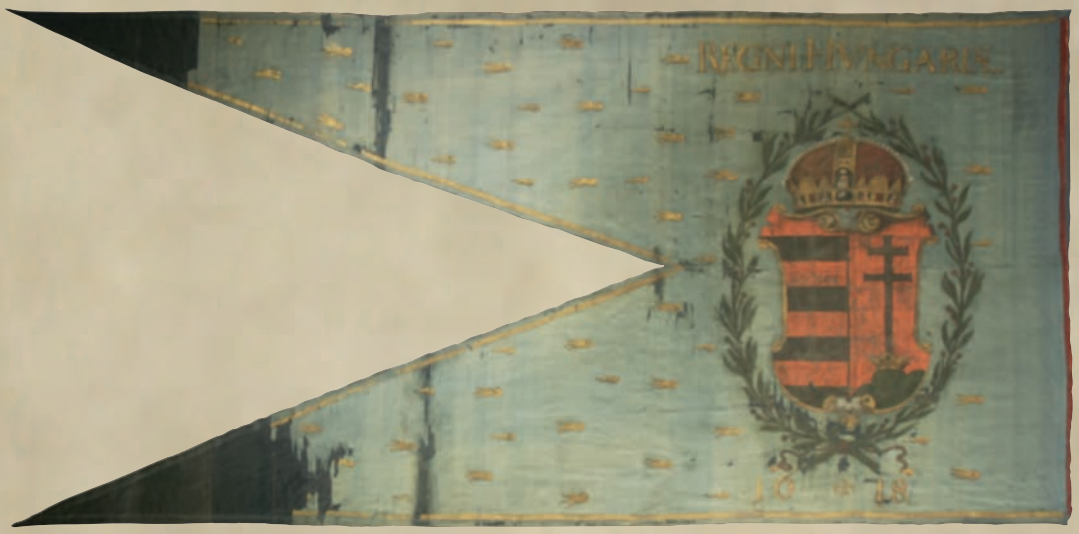
A legkorábbi magyar koronázási országzászló

Egy-egy feltörekvő arisztokrata életében a zászlóvitel kiemelkedő, sőt jelképes esemény is lehetett. A későbbi nádornak (1625–1645), Esterházy Miklósnak 1618. július 1-jén egyértelműen

KIRÁLYVÁLASZTÁS – KORONÁZÁS – HITLEVÉL

Noha Magyarországon a rendek 1687-ig elvileg szabad királyválasztási joggal bírtak, a 16. század közepétől ez teljességgel mégsem volt így. A törökellenes védekezés miatti kölcsönös egymásrautaltság következtében az 1547. évi 5. törvénycikkben a szabad választást a Habsburg-dinasztia tagjaira korlátozták. Így a Magyar Királyság ekkortól olyan különleges választómonarchia lett, amelyben egyszerre beszélhetünk korlátozott szabad királyválasztásról és korlátozott öröklési jogról. Különösen hogy a trónt végül a Habsburg-dinasztiából is csak az nyerhette el, aki törvényes koronázással lett Magyarország uralkodója. Sőt 1618-tól emellett koronázási hitlevelet is ki kellett bocsátani, garantálva az ország törvényeit és a rendek szabadságjogait. Ám a történelmünkben ez nem számított újdonságnak, hiszen valójában nem volt másként a középkori Magyarországon az Árpádok, majd részben még az Anjouk és a Jagellók esetében sem. Ezzel magyarázható, hogy a kora újkor folyamán – a német és cseh területekhez hasonlóan – a Habsburg uralkodók mindent megtettek annak érdekében, hogy fiaikat már életükben magyar királlyá koronáztassák, hiszen ők az uralkodó halála után így zökkenőmentesen léphettek a magyar trónra. Törekvésüket a 17. század végéig siker koronázta, azaz minden utódot még atyja (rokona) életében királlyá koronáztak. A magyar királlyá koronázott főhercegek közül végül csak IV. Ferdinánd nem követhette a trónon apját, hiszen ő még III. Ferdinánd halála előtt elhunyt.

MAGYAR ZÁSZLÓ II. FERDINÁND POZSONYI KORONÁZÁSÁN

1618 nyarán készült – az eredeti tervekkel ellentétben nem fehér, hanem – kék tafota (taft) anyagból. Formája és jellege a régi magyar hadizászlók hagyományait követte, azaz fecskefarkú és arany lángnyelvekkel díszített volt. Értékét kiemelten növeli, hogy a magyar címer felett a magyar Szent Korona egy igen kvalitásos festett ábrázolása látható. Az országzászló nemcsak az Esterházy család számára bír egészen különleges jelentőséggel, hanem a magyar és a közép-európai történelem szempontjából is. Egyrészt ez az eddig ismert legkorábbi fennmaradt koronázási zászló Közép-Európában. Másrészt a legrégebbi olyan zászló, amelyen a Szent Korona hiteles ábrázolása látható. Harmadrészt a legkorábbi olyan magyar zászló, amelyen ugyanaz a címer díszeleg, mely Magyarország *Alaptörvény*ében is látható.

az volt. II. Ferdinánd pozsonyi koronázásán nemcsak Magyarország zászlaját vihette, hanem a mágnások közül elsőként ütötték a ceremónia világi részében aranysarkantyús lovaggá, másnap pedig már országos főméltóság (királyi udvarmester) lett. Azaz Esterházy ezzel a Magyarországot irányító legfelső elit tagjai közé lépett. 1618 júliusának első napja így különleges időpont volt az életében: politikai karrierjének és családja felemelkedésének szimbolikus állomása.

Ezzel is magyarázható, hogy Esterházy Miklós az általa vitt koronázási zászlót gondosan megőrizte. Fontos ugyanis kiemelni, hogy minden egyes koronázásra új zászlók készültek, amelyeket vivőik a ceremónia után hazavihettek, s azokat többnyire nagy becsben őrizték. Ennek köszönhetően az 1618. évi országzászlót nem csupán tervéről, hanem eredetiben is ismerjük. Ez ugyanis fennmaradt a család – éppen Miklós nádor által Fraknó várában alapított – kincstárában, mely várat 1622-ben famíliája számára ő szerzett meg. A halála (1645) után készült összeírásban a lobogót az alábbi szavakkal vették számba: *„kék tafota,*

	I. Rudolf koronázása 1572	II. Ferdinánd koronázása 1618	IV. Ferdinánd koronázása 1647	I. Lipót koronázása 1655
Országzászló	**Zászlóvivő főurak**			
Magyar Királyság	Nádasdy Ferenc	Esterházy Miklós	Erdődy Gábor	Barkóczy László
Dalmácia	Zrínyi Kristóf	Nádasdy Pál	Barkóczy László	Serényi Pál
Horvátország	Báthory István	Széchy György	Esterházy László	Balassi Imre
Szlavónia	Balassi János	Erdődy Kristóf	Pálffy Miklós	Csáky Ferenc
Bosznia	Homonnai Drugeth György	Thurzó Imre	Czobor Bálint	Rákóczi László
Szerbia	Révay Mihály	Zrínyi György	Forgách László	Esterházy Pál
Galícia	Forgách Simon	Bánffy Kristóf	Széchy Dénes	Batthyány Kristóf
Lodoméria	Várday Mihály	Rákóczi Zsigmond	Illésházy Gábor	Draskovics Miklós
Kumánia	Perényi György	Illésházy Gáspár	Forgách Ferenc	Lippay János
Bulgária	Frangepán Ferenc	Károlyi Mihály	Forgách István	Barkóczy Ferenc
Erdély	—	—	—	—

HORVÁT KORONÁZÁSI ZÁSZLÓ IV. FERDINÁND POZSONYI KORONÁZÁSÁN, 1647. JÚNIUS 16.

Eddigi ismereteink szerint Esterházy László Fraknón megőrzött lobogója a legrégebbi eredetiben fennmaradt Horvátország-zászló. Fecskefarok alakú, arany lángnyelvekkel díszített, kék színű selyemdamaszt zászló. Rajta babérkoszorúban a Horvát Királyság ekkor már közel két évszázados címere, azaz az ezüst-vörös sakkozott címerpajzs látható. Hasonló horvát lobogó magyar koronázásról csupán V. Ferdinánd király 1830. szeptember 28-i pozsonyi szertartásáról ismert. Ez utóbbi jelenleg a zágrábi Horvát Történeti Múzeumban található.

ország aranyozott zászlója". Így lett az 1618. évi magyar zászló a napjainkban már világhírű Esterházy-kincstár egyik legkorábbi darabja, sőt különleges szimbóluma. S noha a pozsonyi Magyar Kamara által megrendelt zászló készítőjét és festőjét sajnos nem ismerjük, személyüket azon városi mesterek között kell keresnünk, akik arisztokraták és polgárok számára gyakran készítettek halotti és egyéb zászlókat.

Esterházy Miklós nemcsak az általa vitt országzászlót őrizte meg kincstárában, hanem mesterien ismerte fel a koronázási zászlókban a hatalmi reprezentáció lehetőségét is. 1625-ben, III. Ferdinánd király (1637–1657) soproni koronázásán nádorként már két testvérét juttatta be a zászlóvivők közé. Dániel ekkor Szerbia, Pál pedig Kumánia zászlaját vitte, s ők lettek családjuk két grófi ágának alapítói.

Hasonló csupán 1608-ban a későbbi nádor Thurzó Györgynek, 1625-ben és 1647-ben a volt nádor, Forgách Zsigmond befolyásos családjának, 1712-ben pedig Esterházy Miklós fiának, Pál nádornak sikerült. Az utóbbi III. Károly király (1711–1740) pozsonyi ceremó-

I. József koronázása 1687	III. Károly koronázása 1712	V. Ferdinánd koronázása 1830	Ferenc József koronázása 1867	IV. Károly koronázása 1916
Zászlóvivő főurak				
Esterházy János	Nádasdy Tamás	Orczy Lőrinc	Orczy György	Széchényi Viktor
Károlyi László	Erdődy György	Keglevics Nepomuk János	Károlyi István	Károlyi László
Keglevics Miklós	Esterházy József	Bedekovics Lajos	Pejacsevics Péter	Erdődy György
Jakusics Imre	Esterházy Ferenc	Károlyi Lajos	Erdődy Sándor	Batthyány Gyula
Nádasdy Tamás	Batthyány Zsigmond	Erdődy Kajetán	Andrássy Manó	Andrássy Géza
Kollonitsch Ádám	Andrássy Péter	Festetics Vince	Keglevics István	Keglevich Gábor
Bercsényi Miklós	Pálffy János	Esterházy József	Sztáray Antal	Sztáray Sándor
Koháry Farkas	Csikulini János	Zichy Miklós	Batthyány László	Esterházy László
Forgách Simon	Esterházy Péter	Nádasdy Tamás	Bánffy Albert	Zichy Rafael
Kéry Ferenc	Berényi György	Szapáry Antal	Rudics József	Cziráky József
—	—	—	Esterházy Antal	Teleki Ádám

niáján 1712 májusában famíliája különböző ágaiból már három fiút protezsált be a tíz zászlóvivő közé. Ez a koronázáson jelen lévők számára érzékletesen jelezhette, hogy Magyarország első családja a 18. század elején már egyértelműen az Esterházy volt.

Horvát zászló Fraknón

Esterházy Miklós közvetlen leszármazottai később is folytatták a koronázási zászlók vitelének hagyományát. Fia, Esterházy László (1626–1652) 1647. június 16-án IV. Ferdinánd pozsonyi koronázásán Horvátország, fiatalabb fia, az említett Pál (1635–1713) pedig I. Lipót 1655. júniusi, ugyancsak pozsonyi ceremóniáján Szerbia lobogóját emelhette a magasba (annak vaddisznós címerével). László gróf 1652 augusztusának végén a törökökkel vívott vezekényi csa-

II. Lipót koronázási menete a Pozsonyi Városi Galéria metszetén, 1790. november 15-én

tában hősi halált halt. Pál viszont apját követve 1681 júniusában nem csupán a Magyar Királyság nádora lett, hanem 1687 decemberében még birodalmi hercegi címet is szerzett.

A Magyar Korona koronázási országzászlai között már a 16. századtól szerepelt Horvátország lobogója, a Horvát Királyság ugyanis 1102-től Magyarország társországa volt. A legkorábbi horvát koronázási zászló 1647-ből maradt ránk, hiszen – a halála miatt ténylegesen trónra sohasem lépő – IV. Ferdinánd 1647. júniusi pozsonyi koronázásán azt Esterházy László gróf emelhette a magasba, majd vitte haza családja gyűjteményébe. A fraknói várban azután mind a mai napig megőrizték. Értékét kiemelten növeli, hogy ez a legrégebbi fennmaradt Horvátország-zászló, amelyet a horvátok jól ismert ezüst-vörös sakkozott címere ékesít.

Egy Horvátország-zászló még az utolsó magyar királykoronázásról, IV. Károly (1916–1918) szertartásáról is fennmaradt. Az 1916. december 30-án, éppen száz esztendeje a budai Várban tartott ceremónián vitt zászlót napjainkban a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi.

Ez utóbbi zászló nem véletlenül hasonlít kísértetiesen az 1618. évi koronázási rendtartásban látható zászlótervhez. Az utolsó magyar uralkodókoronázáson, 1916. december végén ugyanis – nem tévedés – az 1618. júliusi koronázásiországzászló-ábrázolás szolgált mintául. Mégpedig ekkor is a régi hagyományok továbbvitele jegyében, egy kiváló történész-levéltárosnak, Csánki Dezsőnek (1857–1933) köszönhetően. Az Országos Levéltár akkori vezetője ugyanis a Koronázási Ünnepélyt Rendező Bizottság tagjaként éppen a 17. századi forrás alapján terveztette meg a koronázási zászlókat a korszak ismert címerszakértőjével, Köpeczi Sebestyén Józseffel (1878–1964).

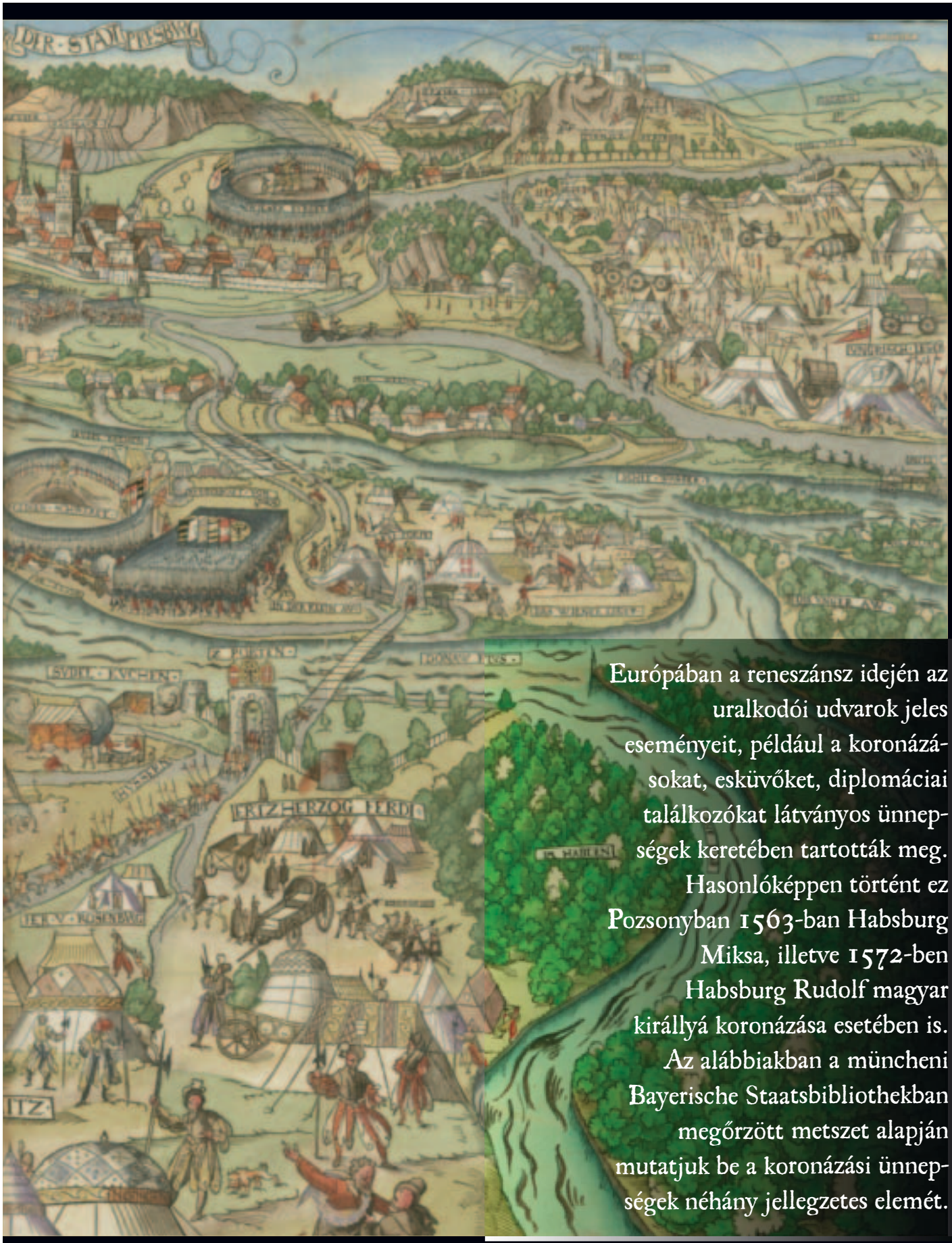
A középkori Magyar Királyság jelentőségének hagyományát a magyar politikai elit tehát még a 20. század elején is ápolta, noha ekkor – miként már I. Ferenc József 1867. júniusi ceremóniáján is történt – a kiegyezés értelmében Magyarországhoz visszacsatolt Erdély zászlaja is csatlakozott a korábbi tíz országzászlóhoz. Az évszázados hagyományok ápolásáról a zászlóvivők személye is tanúskodik. Többségük ugyanis még 1867-ben és 1916 végén is ugyanazokból a famíliákból származott, akik az 1572 utáni évszázadokban is gyakran adtak ifjú arisztokratákat elitbeli hatalmuk szimbolizálására. Az Andrássy, Batthyány, Erdődy, Károlyi és Keglevics mellett éppen abból az Esterházy famíliából, amely 1622 óta mind a mai napig birtokolja Fraknó várát, különleges koronázási kincseink csodaszép őrzőhelyét. ◆

Miksa főherceg pozsonyi magyar királlyá koronázásának helyszíneit megörökítő röplap (1563).
A röplapot Zsámboky János (1531–1584) humanista jelentette meg a koronázás alkalmából 1563-ban Caspar Steinhofer bécsi nyomdájában. A nagyméretű, egylapos nyomtatvány alsó részén Zsámbokynak a koronázás alkalmából írott verse olvasható. A röplap több példányban, a vers latin, illetve német nyelvű változatával is napvilágot látott. Az itt közölt példány a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban maradt fenn. A szöveg fölött Donat és Martin Hübschmann fametszete látható. A városlátkép dél felől mutatja Pozsonyt, az igen részletgazdag ábrázoláson a koronázási ceremónia valamennyi fontosabb helyszíne szerepel.

GULYÁS BORBÁLA

Ünnepségek és lovagi tornák

Európában a reneszánsz idején az uralkodói udvarok jeles eseményeit, például a koronázásokat, esküvőket, diplomáciai találkozókat látványos ünnepségek keretében tartották meg. Hasonlóképpen történt ez Pozsonyban 1563-ban Habsburg Miksa, illetve 1572-ben Habsburg Rudolf magyar királlyá koronázása esetében is. Az alábbiakban a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban megőrzött metszet alapján mutatjuk be a koronázási ünnepségek néhány jellegzetes elemét.

a 16. századi koronázásokon

Mivel a korabeli ünnepségek az udvari reprezentáció fontos részét képezték, számos írott és képes beszámoló született róluk. Például a meghívott követek levélben tájékoztatták otthon tartózkodó uraikat vagy városukat az eseményekről, sőt bizonyos kiemelkedő ünnepségek a különböző történeti munkákba is bekerültek. Olyan nyomtatott beszámolók is készültek, amelyek kizárólag az adott ceremónia alkalmából jelentek meg. Ezek a könyvecskék igen nagy népszerűségnek örvendtek, főképp azért, mert rendszerint illusztrációkkal kísérték a tudósításaikat. Számos kéziratos, illetve nyomtatott beszámoló maradt fenn a pozsonyi koronázások alkalmából rendezett ünnepségekről is.

Látványos külsőségek

A reneszánsz udvari ünnepségek főbb elemei közé a bevonulások, a lakomák és táncmulatságok, a tűzijátékok, valamint a lovagi tornák tartoztak. Pozsonyban 1563-ban, illetve 1572-ben valamennyire találunk példát. A korabeli ünnepélyes bevonulások – megőrizve a középkori hagyományokat is – külsőségeikben már egyre inkább az ókori Róma diadalmeneteit *(triumphus)* imitálták. Ennek egyik jele volt, hogy az ünnepi menet útvonalán megjelentek az antik mintára készült diadalkapuk. Ezeket rendszerint csak az adott bevonulásra emelték, vagyis ideiglenes *(efemer)* építményeket kell elképzelnünk, amelyeket fából ácsoltak és drapériával vontak be, a valódi épületekre emlékeztető felületi festéssel, illetve olykor domborműveket, szobrokat imitáló dekorációval láttak el. 1563-ban a leendő király, Miksa főherceg két ilyen diadalkapun át vonult be Pozsonyba.

Augusztus végén mintegy 2300 magyar lovas fogadta a város előtt a Bécs felől érkező Miksát, akit több ezer lovas kísért. A magyar küldöttséget a későbbi szigetvári hős, Zrínyi Miklós (1508–1566) vezette, a résztvevők pompás huszároltözetet és díszfegyverzetet viseltek. Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568) mondta a Miksát köszöntő ünnepi beszédet, majd a többezres menet megindult a város felé. Erre az alkalomra egy ideiglenes hajóhidat építettek a Dunán, amelyet növendék fákkal szegélyeztek. Ennek a két végén állították fel a diadalíveket, amelyeken át Miksa bevonult Pozsonyba. Egy beszámoló szerint a két nagyszerű kapu úgy nézett ki, mintha márványból épült volna.

A diadalívek felső zónáját *(attika)* a hatalmon lévő uralkodó, I. Habsburg Ferdinánd (1526–1564), illetve a leendő király (Miksa) és királyné (Mária) címerei díszítették. A két építmény munkálatainak irányítását egy itáliai mesterre, I. Ferdinánd udvari építészére, Pietro Ferraboscóra (†1588) bízták. Ferrabosco a korszak egyik legjelentősebb építésze volt, többek között dolgozott a pozsonyi királyi váron és számos magyarországi erődítményen (pl. Győr, Komárom, Eger). Valószínűleg részt vett a bécsi uralkodói rezidencia, a Hofburg ma is álló *Schweizertor*jának tervezésében is, amely szintén antik diadalkaput imitált.

Miksa koronázása szeptember 8-án a középkori székesfehérvári hagyományoknak megfelelően zajlott le. A ceremóniát a koronázási lakoma zárta, amelyet Oláh Miklós esztergomi érsek pozsonyi palotájában rendeztek meg. Másnap, szeptember 9-én Miksa feleségét, Máriát magyar királynévá koronázták.

Lovagi torna

Az ünnepségeket szeptember közepén háromnapos lovagjáték zárta. E célból egy külön térséget alakítottak ki a város határában. A középkori eredetű lovagi torna a korabeli Európában az udvari ünnepségek elengedhetetlen részét képezte. A magyar királyi udvarban a lovagjáték már a középkor óta jelen volt,

A koronázásra épített ideiglenes hajóhíd, amely a Duna-szigeten vezetett keresztül. Ezen állt az a két efemer diadalkapu, amelyet Miksa ünnepélyes bevonulására az itáliai Pietro Ferrabosco, I. Ferdinánd udvari építésze tervezett.

első virágkora Károly Róbert (1308–1342) uralkodása idejére esett. Hunyadi Mátyás király (1458–1490) udvarából is több lovagi tornáról rendelkezünk adatokkal. Különösen nagyszabású ünnepségsorozat kísérte például 1476-ban az új királyné, Aragóniai Beatrix (1457–1508) koronázását Székesfehérvárott, illetve Mátyás és Beatrix esküvőjét Budán, ezen alkalmakkor számos bajvívást is rendeztek. A Jagelló-kori királyi udvarban szintén rendszeresek voltak a tornák. Igen látványos keretek között tartották meg 1502-ben II. Ulászló király (1490–1516) és Foix-Candale-i Anna (1484–1506) esküvőjét és az új királyné koronázását Székesfehérvárott, majd az ünnepségek Budán folytatódtak. Az eseményekről beszámoló Pierre Choque említi, hogy zárásképpen a budai királyi palota egyik nagy udvarán 10-12 napig párviadalok zajlottak.

A tornák mindenekelőtt a résztvevők lovagi erényeinek bizonyítását szolgálták. Ekkoriban még rendszerint nehézfegyverzetben, tehát páncélban küzdöttek. Az ún. kihívók *(mantenitore)* meghirdették a viadalt, majd a jelentkező lovagoknak, az ún. pályázóknak *(venturiere)* velük kellett egyenként megküzdeniük. A győzteseket különféle díjakkal jutalmazták. A lovagi tornáknak a korszakban számos válfaja létezett, például a lovas párviadalokon belül megkülönböztették a hegyes és tompa tornalándzsával (kopja) vívott összecsapásokat, illetve az is külön típusnak számított, amikor a két lovas egy fapalánk két oldalán vágtatott egymás felé, hogy ellenfelét a nyeregből kiüsse. Népszerű volt a gyűrűviadal is, amelyen a lovagnak a kopjával egy felfüggesztett gyűrűt kellett eltalálnia. Ezenkívül különféle gyalogos küzdelmeket is tartottak, valamint olyan tornákat is rendeztek, ahol gyalogos-, illetve lovascsapatok küzdöttek meg. Utóbbihoz rendszerint egy e célból emelt, tűzijátékokkal megrakott favár, az ún. tűzijátékkastély látványos ostroma társult. Ugyanakkor az egyes párviadalokon megjelentek a reneszánszban oly kedvelt allegorikus/mitologikus tartalmak is, például a bajvívók az adott – jellemzően az antikvitást felidéző – dramaturgiának megfelelően álarcot vagy jelmezt öltöttek.

1563. szeptember 12-én Pozsonyban lovas párviadalt tartottak, amelyen a résztvevők hegyes lándzsával küzdöttek. Az eseményt az új király és királyné, valamint I. Ferdinánd és más előkelő, külföldi vendégek (pl. Ottavio Farnese pármai herceg, 1547–1586) egy díszes emelvényről tekintették meg. A lovagjáték célja „Cupido kiszabadítása" lehetett. Ez volt ugyanis a témája egy párviadalnak, amelyet mindössze három évvel korábban, 1560-ban, a nevezetes bécsi tornán tartottak, ahol a kihívók is ugyanazok voltak, mint itt, Pozsonyban. A két kihívóval, Juan de Manriquével és Giovanni Alfonso Castaldóval többek között magyar (pl. Balassa András), osztrák (pl. Ferdinánd és Károly főherceg), cseh és olasz pályázók vívtak meg. Cupidót egy ifjú alakította, aki a tűzijátékkastély bejáratánál állt, egy magas piramis alatt, ezüstláncokkal megkötözve. Ha a pályázó győzött, ezekből egy láncot leoldhatott, felírták a nevét, és az esti bankettre egy érdeme szerinti táncpartnert jelöltek ki neki. Ha vesztett, a hölgyétől kapott tornadíszét *(faveur),* amelyet a bajvívás alatt viselt, a vár előtt felállított kupolára kellett feltűznie. Ezután a tűzijátékkastély bevétele követ-

A koronázási ceremónia harmadik világi eleme, a négy kardvágás Magyarország megvédelmezésének szimbolikus kinyilvánítására szolgált. Erre a várostól délre, a Duna-szigeten emelt koronázódombon került sor.

A koronázási ceremónia világi részének második eleme, az eskütétel a városfalon kívül, a Szent Mihály-kapu közelében történt

kezett volna, ám az – az egyik olasz tűzijátékmester hibájából – hamarabb meggyulladt. A lángba borult favárból Zrínyi Miklós hajdúi mentették ki a még benn maradt puskaporos hordókat. Sokan megsérültek, emiatt az esti táncmulatság elmaradt. A kudarcba fulladt látványosság leírásakor Forgách Ferenc történetíró például a keletkezett tűzvészt – tévesen – Trója égéseként interpretálta, de nem írta le magát a favárat. Más beszámolókból (Verancsics Antal, Heinrich Wirrich), valamint Zsámboky János alkalmi röplapjának ábrázolásából kiderül, hogy a kastély tornyain több figura volt látható: egy turbánt viselő török, egy sárkány, egy nyúlhoz hasonló „instrumentum” és egy gömb. Ha a tűzijátékkal kísért várostrom a tervek szerint alakult volna, bizonyára sor kerül ezek szimbolikus megsemmisítésére.

Másnap, szeptember 13-án ugyanitt gyűrűviadalt tartottak. A kihívó most Ferdinánd főherceg és Andreas Teufel volt, akikkel az új király, Miksa, valamint magyar – pl. Zrínyi Miklós, Zrínyi György, Báthory Miklós, valamennyien huszároltözetben –, osztrák, cseh és olasz pályázók küzdöttek meg. Több résztvevő jelmezben, maszkban és/vagy álnéven lépett a küzdőtérre. Felvonult például Károly főherceg „arab öltözetben” vagy éppen a korban rendkívül népszerű itáliai lovagregénynek, Lodovico Ariosto *Eszeveszett Orlandó*jának *(Orlando Furioso)* két szereplője, Ruggiero és Bradamante, továbbá az ókori történetíró, Livius Róma történetét tárgyaló munkájából Lucretia és Tarquinia. Az estét bankett zárta.

Végül szeptember 16-án egy olyan párviadalt rendeztek, amely során fapalánkkal elválasztva csaptak össze a lova-

A koronázást követő ökörsütés a Mihály-kapunál a Pozsonyi Városi Galéria metszetén

gok. A tornára Károly főherceg és Auersperg császári lovászmester hívta ki a pályázókat. Este ismét táncmulatságot tartottak. A koronázási ünnepségek egy újabb bankettel fejeződtek be, amelyet Miksa öccse, Ferdinánd főherceg adott a megjelentek tiszteletére.

Rudolf koronázási ünnepségei

Rudolf főherceg magyar királlyá koronázására 1572. szeptember 25-én került sor Pozsonyban. A magyar résztvevők Zrínyi Miklós 1566. évi hősi halálára utalva fekete gyászöltözetet viseltek. A ceremónia szintén háromnapos lovagi tornával zárult, amelyen – 1563-hoz képest – már jóval hangsúlyosabbá váltak az antikizáló *(all'antica)* elemek. A manierista ízlés térhódítását jelzi, hogy valamennyi bajvívó jelmezben lépett színre, és az egyes viadalok sokkal bonyolultabb allegorikus cselekmény szerint zajlottak – bár ezek részletes magyarázata nem maradt fenn. Ekkoriban a Habsburgokkal dinasztikus kapcsolatban álló ferrarai herceg, II. Alfonso d'Este (1559–1597) udvarában több hasonló tornát rendeztek, például *A Szerelem temploma* vagy *A ragyogó mágus* címmel, amelyek a pozsonyi viadalokra is hatással lehettek.

A jelmezek és a dekoráció tervezésében minden bizonnyal Miksa udvari festője, az itáliai Giuseppe Arcimboldo (1527–1593) is részt vett, akit elsősorban különleges portréi nyomán ismerhetünk. A festő kosztümterveit oly nagy becsben tartották az udvarban, hogy az ezeket tartalmazó egyik mappát egykor Rudolf nevezetes prágai Kunstkammerében őrizték.

1572-ben tehát az első napon, szeptember 27-én gyűrűviadalt rendeztek. A tornatérség szélén két, piramis formájú *trófeum,* azaz haditrófeaként szerzett fegyverekből épített gúla állt, erre függesztették fel a gyűrűt. A kihívó Károly főherceg és három, vándornak öltözött lovag volt. Utóbbiak egy *Gymnasium*nak nevezett *efemer* építményből vonultak ki, a bölcsesség istennője, Minerva kíséretében. Az istennő kígyónak öltöztetett lovon ült, nyolc aranypáncélos kengyelfutó és négy jelmezes apród, a Janus-arcú Bölcs tanács, a fegyveres Bátorság és Érdem, valamint a babérkoszorút viselő Becsület társaságában jelent meg.

Ezután vonultak be a pályázók: egy csapat „rabszolga", egy csapat „kalóz" és egy csapat „cigány", valamint számos, *all'antica* jelmezes lovag, például Merkúr Pegazuson ülve, Caesar egy liktorral, a négy évszakot szimbolizáló antik istenségek (Flora, Zephirus, Pomona és Vertumnus), az Idő és az Öregség diadalkocsin, valamint Castor és Pollux, akiket az ifjú klevei herceg, Károly Frigyes (1555–1575) és nevelője, a humanista Stephanus Winandus Phigius (1520–1604) személyesített meg. A menet végén az új magyar király, Rudolf, valamint Ernő főherceg haladt „magyaros viseletben", száz huszár kíséretében. Phigius szerint ezzel a „pannóniai fegyverzettel" Attilát és a hunokat kívánták ábrázolni. Az utolsó pályázó sziklát mintázó kocsin, egy óriási tojásba rejtőzve érkezett. Amikor a menet a nézők tribünje elé ért, a tojásból egy sasnak öltözött lovag ugrott ki.

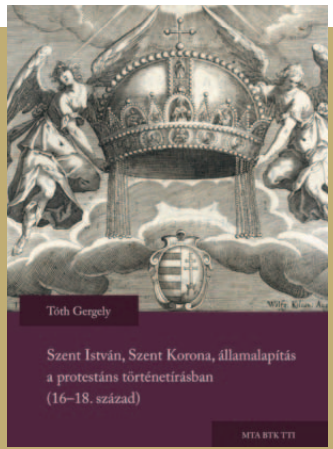
Másnap ugyanitt gyalogos tornára került sor. A térség szélére egy grottát imitáló építmény került, amelynek tetején a harc istennőjének, Bellonának temploma állt. Ebben egy öreg varázsló (Negromante) lakott. A barlang ajtajában három, démonnak nevezett allegorikus figura, az Öröm, az Erő és az Okosság fogadta a pályázókat. Ezzel szemben egy vár helyezkedett el, Vénusz templomával, amely egy idős mágusnőé *(maga)* volt. Egy lovag miatt a varázsló és a mágusnő összeveszett, ezért csapataikat egymás ellen küldték: négy csoportban száz pályázó – köztük Rudolf, valamint Ernő és Károly főherceg, illetve az ifjú Bajor Vilmos herceg, a leendő választófejedelem (1579–1597) – részvételével.

Végül az utolsó napon, szeptember 30-án először egy gyalogos ütközetben cseh és német csapatok küzdöttek meg a magyar huszárokkal, majd a tűzijátékkastély látványos ostroma következett. A favárat német gyalogosok, majd markotányoslányok védték, a támadók játék fegyvereket – fakardot és fából készült golyókat kilövő ágyúkat – használtak. Forgách Ferencnél az is szerepel, hogy a sikeres ostrom után a várra „hamis fejeket" és „csinált embereket" raktak. Itt hasonló bábukra gondolhatunk, mint az 1563. őszi koronázás tűzijátékkastélya esetében.

MACZÓ FERENC
Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepsége Budapesten 1916. december végén

MTA BTK Történettudományi Intézet
Budapest, 2016

TÓTH GERGELY
Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)

MTA BTK Történettudományi Intézet
Budapest, 2016

CORONATIO HUNGARICA IN NUMMIS
A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai (1508–1916)

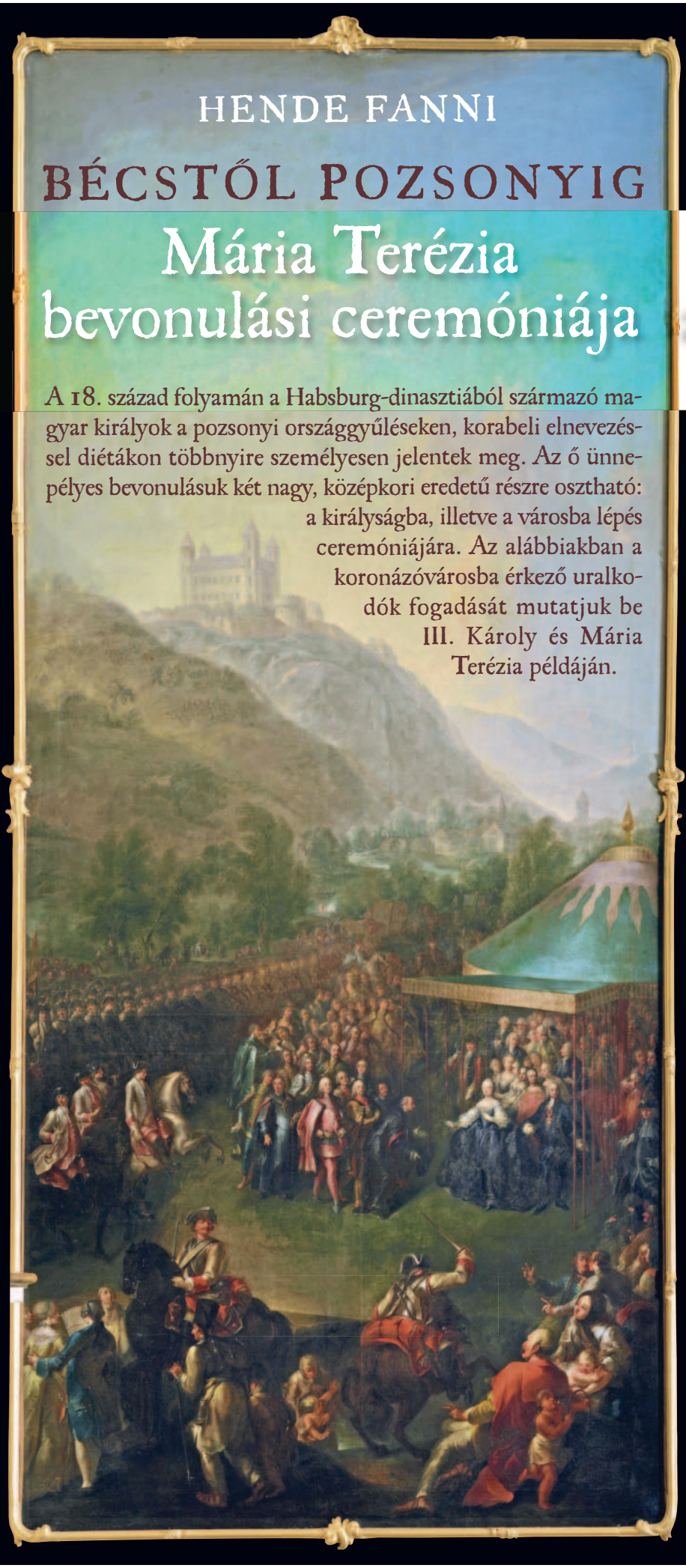
MTA BTK Történettudományi Intézet
– Magyar Nemzeti Múzeum, 2016
416 oldal (közel 1000 színes fényképpel)

HENDE FANNI

BÉCSTŐL POZSONYIG

Mária Terézia bevonulási ceremóniája

A 18. század folyamán a Habsburg-dinasztiából származó magyar királyok a pozsonyi országgyűléseken, korabeli elnevezéssel diétákon többnyire személyesen jelentek meg. Az ő ünnepélyes bevonulásuk két nagy, középkori eredetű részre osztható: a királyságba, illetve a városba lépés ceremóniájára. Az alábbiakban a koronázóvárosba érkező uralkodók fogadását mutatjuk be III. Károly és Mária Terézia példáján.

Az uralkodók udvartartásukkal együtt indultak Bécsből a Magyar Királyságba. Útjukat megszakították éjszakára Petronellben, a következő napon pedig elérték az akkori magyar határhoz közeli Wolfsthalt, magyar nevén Farkasfalvát, ahol a magyar diéta küldöttsége üdvözölte a királyt. A kalocsai érsek vezette deputációban képviseltették magukat az országgyűlésen megjelent politikai csoportok. Az uralkodót az érsek köszöntötte latin nyelvű beszéddel, amelyre ő válaszbeszédet mondott.

Fogadás a határon

A küldöttség ezután a határnál, Köpcsénynél (ma Kittsee Ausztriában) csatlakozott a király fogadására érkező rendekhez. Az ország határánál a középkorban a külföldről jövő új magyar királyoknak esküt kellett tenniük, ahogyan Jagelló II. Ulászlónak 1490-ben és Habsburg I. Ferdinándnak 1527-ben bevonulásuk alkalmával. A 18. században az eskü letétele már nem volt része a ceremóniának. 1712 előtt szokásban volt, hogy a nemesi bandériumok saját zászlajuk alatt vonultak fel a határnál, de ebben az évben III. Károly a pestisre, illetve a nemesek anyagi megkímélésére hivatkozva e szokást eltörölte, és később sem került vissza a rendtartásba.

A Köpcsénynél felállított sátorban az esztergomi érsek üdvözölte a rendek nevében a bársonnyal bevont széken helyet foglaló királyt, aki válaszul csókra nyújtotta kezét. Innen együtt vonultak Pozsonyba. A városkapunál a pozsonyi jegyző mondott a városi magisztrátus nevében orációt latinul, és átnyújtotta a királynak a város kulcsait. Az uralkodó, miután válaszolt, visszaadta a kulcsokat, és a magisztrátus tagjai szintén kézcsókra járultak.

Ez a ceremónia megfelelt a középkori Nyugat-Európában kialakult formának, amellyel közös eleme volt a városkapunál történő üdvözlés, a kulcsátadás és Szent Ambrus himnuszának eléneklése. A Bécsi vagy másképpen Vödrici kaputól a magisztrátus fedetlen fővel kísérte az uralkodó kocsiját, és a Szent Mihály-kapuig négy zászlóaljban sorfalat álló városi polgárok között vonultak a királyi várhoz. Ott az esztergomi érsek főpapi öltözetben várta a királyt, akit a klérus nevében üdvözölt, majd meghintette szenteltvízzel, és csókra nyújtotta a koronázási csókkeresztet.

A fogadás ceremóniája a várkápolnában zárult a *Te Deum laudamus* himnusz eléneklésével. A liturgia után az uralkodó várbeli lakosztályába tért. A bevonulás során háromszor dördültek el az ágyúk a pozsonyi várban, először amikor az új uralkodó a Magyar Királyság földjére lépett, másodszor amikor a városba érkezett, harmadszor pedig amikor a *Te Deum*ot énekelték. A negyedik, a vár udvarán összegyűlt polgárok díszlövését 1687-ben vették ki az ünnepségből egy lovak között okozott riadalom miatt. Ez utána nem került vissza a ceremónia rendjébe, de a

Mária Terézia ünnepélyes fogadása a magyar határon.
Franz Messmer-Wenzel Pohl, 1768. Bécs, Magyarország Nagykövetsége.
Mária Terézia 1741. június 20-án vonult be a Magyar Királyságba. Köpcsénynél, a határnál a királyi pár számára felállított sátorban Lotharingiai Ferenccel együtt fogadja a magyarok köszöntését. Az üdvözlés végén Mária Terézia csókra nyújtja jobbját. A sátor körül jelölték ki a lovas és gyalogos testőrcsapatok helyét. Ezután továbbvonultak Pozsonyba. Háttérben a pozsonyi vár látható.

Mária Terézia kísérete
Mária Terézia a királyság határánál felállított sátorban fogadja a magyar rendek köszöntését. Balján férje, Lotharingiai Ferenc látható, nyakában az Aranygyapjas Rend jelvényével, a vörös szalagon függő arany kosbőrrel. Mindketten a királynő apját, III. Károlyt gyászolván fekete ruhát viselnek. Mögöttük a királynő udvarhölgyei, a bécsi miniszterek és tanácsosok állnak.

későbbi források a bandériumok felvonultatásával együtt szorgalmasan feltüntették mint régi szokást.

III. Károly érkezése

III. Károly 1712. május 19-én érkezett Pozsonyba, ahol a diéta keretében magyar királlyá koronázták. A dunai hajóhídon, a bevonulás útvonalán a magyar király címeit jelenítették meg, azaz a magyar koronához tartozó országok, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária zászlóját helyezték el, s ezek mellett nyolc másik zászlót is kitettek, amelyeken latin feliratok és allegorikus ábrázolások jelenítették meg az uralkodói erényeket. Az oroszlán az erőt, a galamb, csőrében zöld ággal a békét, a bárány pedig a szelídséget hirdette.

Az uralkodói erények Csáky Imre kalocsai érsek beszédében is feltűntek, amelyben III. Károly igazságos, kegyes és béketeremtő királyként, a királyságon belüli gyűlölet, viszály és vérontás miatt dúló isteni büntetés, a pestis csillapítójaként jelenik meg. Keresztély Ágost esztergomi érsek pedig a szerencsétlen királyság számára adott isteni vigasztalásként üdvözölte, ugyanis III. Károly feladata lett örökségének átvétele után a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke (1711) törvénybe iktatása és az azon alapuló békés együttműködés kialakítása. Mindkét főpap megemlítette III. Károly örökös királyságát, amelynek alapja az 1687-ben elfogadott törvény volt, amelyben kodifikálták a magyar rendek lemondását a szabad királyválasztásról.

A becikkelyezett öröklési rend mellett a magyar királykoronázás szertartásrendjének megőrzése nemcsak a magyaroknak, hanem a Habsburg uralkodóknak is kiváló reprezentációs lehetőséget nyújtott. Az esztergomi érsek beszéde szerint Károly Szent István király koronájával való megkoronázásának szándékával érkezett Pozsonyba, hogy ezáltal nyugalmat hozzon az ország számára.

Mária Terézia bevonulása

Mária Terézia – férjével, Lotharingiai Ferenccel – 1741. június 20-án vonult be Pozsonyba. Az apja halála feletti gyász kifejezésére udvartartásával együtt fekete ruhában utazott Bécstől Wolfsthalig, és csak ott öltött magára színes ünnepi öltözéket, amelyben bevonult Pozsonyba, ahol várbeli lakosztálya a koronázás napjáig szintén fekete színnel volt borítva. Wolfsthalnál és a határnál nemcsak Mária Teréziát, hanem Lotharingiai Ferencet is beszéddel köszöntötték. Patachich Gábor kalocsai érsek üdvözlésében az országgyűlés összehívását Mária Terézia anyai és királyi gondoskodása és kegyessége bizonyítékaként mutatta be, s Lotharingiai Ferenc személyes megjelenését is a feltétlen jóindulat jelének értelmezte.

A köszöntőbeszédek egyaránt utaltak az 1687-ben elfogadott örökös királyságra és az 1722-ben elfogadott *Pragmatica Sanctió*ra, mert ezeknek köszönhető, hogy a magyarok Mária Teréziát királyukként tisztelhetik. Trummer János pozsonyi jegyző az örökösödési rend elismeréseként említette meg, hogy Mária Terézia a Habsburgok erényeit örökölte őseitől, és utódaiban továbbörökíti azokat. A királynő válaszbeszédeiben kifejezte örömét, hogy a magyar rendek nagy számban megjelentek, és kedves feladatnak nevezte az alattvalóiról mint fiairól királyi keggyel és anyai szeretettel való gondoskodást.

Esterházy Imre esztergomi érsek köszvényére tekintettel abban a kegyben részesült, hogy az uralkodónőt hordszékéből üdvözölhette. Gyenge-

Mária Teréziát köszöntő főurak
A kép előterében az ország főméltóságai ünnepi öltözetükben láthatók, többek között az országbíró, a horvát bán, a főlovászmester, a tárnokmester, a koronaőrök és a főpapok, akik rangjuknak megfelelő sorrendben járulhattak a királynő elé kézcsókra.

Mária Terézia köszöntése
Mária Terézia előtt Esterházy Imre esztergomi érsek meghajolva fejezi ki hódolatát. Mögötte, bal kezénél Patachich Gábor kalocsai érsek áll érseki jelvénnyel, palliummal a nyakában. A kalocsai érsek jobbján Pálffy János országbíró áll, akit a bevonulást követő második napon nádorrá választott az országgyűlés. Nyakában lóg az Aranygyapjas Rend szalagja.

sége azonban nem engedte, hogy a bevonulást lezáró egyházi szertartásokat maga végezze el, ezért a királyi pár szenteltvízzel történő meghintését, a csókkereszt átnyújtását és a *Te Deum laudamus* intonálását Erdődy Gábor egri püspökre bízta. A várnál pedig elmaradt az üdvözlő oráció. A magyar egyházi hierarchiában a második főpap, Patachich Gábor kalocsai érsek kifogásolta, hogy az egri püspök látja el az említett feladatokat, ám a vitában alulmaradt, mert az esztergomi érsek a pápai bullára hivatkozott, amelynek értelmében ilyen esetben jogkörét első suffraganeus püspöke, azaz az egri püspök láthatja el.

Egyéb bevonulási ceremóniák

A királynő tíz évvel később, 1751-ben ismét összehívta a diétát, amelyen személyesen is megjelent. Május 5-i bevonulásának pompáját azonban anyagi megfontolásból csökkentette. Bécsből indulva megállások nélkül érkezett a magyar határhoz, ahol a magyarok üdvözölhették. Ez a wolfsthali köszöntés elhagyását jelentette, amelyet 1764. július 3-i ünnepélyes bevonulásának ceremóniájából szintén mellőzött. Mária Terézia ekkor férjével és gyermekeivel, a római király és magyar trónörökös József főherceggel, Lipót főherceggel, valamint Mária Anna és Mária Krisztina főhercegnőkkel érkezett.

A határnál üdvözölték a királyi család tagjait, válaszbeszédet a királynő, Lotharingiai Ferenc és József főherceg mondott. A beszédekben ismét a királynő anyai jóindulatát és a magyarok hűségét hangsúlyozták. Mária Terézia határozata szerint mind 1751-ben, mind 1764-ben a várbeli fogadás egyházi elemeit az 1741-től társuralkodó és 1745-től német-római császár Lotharingiai Ferencnek szolgáltatták ki először. Ennek értelmében az esztergomi érsek mindkét alkalommal először a középen térdelő császárt hintette meg szenteltvízzel, utána az ő jobbján elhelyezkedő magyar királynőt, végül a balján lévő trónörököst. Ebben a sorrendben nyújtotta feléjük a csókkeresztet is.

A 18. század első felében két alkalommal, 1708-ban és 1728-ban I. József, illetve III. Károly két királyi biztost küldött a pozsonyi országgyűlésre. Az ő fogadásuk eltért a királyétól, annak ellenére, hogy az uralkodó nevében és képében érkeztek. A Duna partján csupán egy kis létszámú rendi küldöttség üdvözölte őket, amelynek nem voltak tagjai a legfőbb világi és egyházi méltóságok, azaz sem a nádor, sem az esztergomi, illetve a kalocsai érsek nem ment a királyi biztosok elé. A küldöttség a város kapujáig kísérte a biztosokat, ahol a városi jegyző köszöntötte őket, de a kulcsátadás és a várbeli egyházi rész is hiányzott.

A bevonulás ceremóniájának rendje történelmileg meghatározott volt, és bonyolult szimbolikus kommunikációja révén lehetőséget kínált a politikai reprezentációra. Ez a Habsburg-dinasztiából származó királyok erényeinek vizuális ábrázolásában, a politikai életben részt vevők státuszának a szertartásokon megjelenő rangsorrend általi kifejezésében nyilvánult meg.

Serfőző Szabolcs

Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei

Festményciklus az egykori Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában

A kora újkori magyarországi koronázások közül Mária Terézia 1741. június 25-i pozsonyi beiktatásáról maradt fenn a legtöbb képi ábrázolás. Míg a korábbi Habsburg uralkodók magyar koronázási ceremóniáiról legfeljebb csak néhány rézmetszetű röplap készült, az újkori magyar történelem egyetlen királynőjének beiktatását számos metszeten és festményen is megörökítették. Ennek oka, hogy Mária Terézia és környezete rendkívül tudatosan használta saját korának különféle vizuális médiumait az uralkodói reprezentáció céljaira, vagyis annak érdekében, hogy a képek nyelvén (is) megszólítsa a társadalom széles rétegeit, s az uralkodói imázs különböző tartalmi elemeit közvetítse feléjük. Ezt a reprezentációs célú médiahasználatot a tudatosság mellett rendkívüli intenzitás is jellemezte, épp ezért nem túlzás azt állítani, hogy Mária Terézia a maga korának egyfajta „médiasztárja” volt.

Mária Terézia uralkodói címei közül a magyar királyi titulus volt a legjelentősebb, épp ezért a királynő vizuális reprezentációjában is fontos szerepet játszottak azok a képtípusok, amelyek kifejezetten magyar uralkodóként ábrázolják alakját. Ezen a tematikán belül különösen nagy hangsúllyal vannak jelen a királynő 1741. június 25-i pozsonyi koronázásához kapcsolódó ábrázolások.

Uralkodóportrék koronázási díszruhában

Mária Teréziáról nagy számban maradtak fenn korabeli portrék, amelyek a reprezentatív barokk uralkodóportré *(Staatsporträt)* műfaji keretei között is rendkívüli formai változatosságot mutatnak. Az álló vagy ülő beállítás, az egész vagy félalakos képkivágás, illetve az uralkodói címeit jelző koronák száma és helyzete mellett főként a királynő által viselt különféle öltözékek teszik változatossá ezen képmásokat. Ezek egyik önálló csoportját alkotják azok a portrék, amelyek a pozsonyi koronázás során viselt magyaros díszruhában ábrázolják a királynőt.

Az írott és képi források tanúsága szerint a 16. század végéig nyúlik vissza az a hagyomány, mely szerint a Habsburg-dinasztia tagjait magyaros főúri viseletben – azaz dolmányban és mentében – koronázták magyar királlyá. Ez a hagyomány a szimbolikus legitimáció látványos gesztusaként értelmezhető, ami azt az üzenetet közvetítette a kortársak számára, hogy az idegen uralkodóházból származó király magyar ruhát öltve – legalábbis a koronázás idejére – jelképesen magyarrá vált.

Ennek megfelelően pozsonyi koronázásakor Mária Terézia is magyaros díszruhát viselt, amely a kora újkori magyarországi főúri női viselet jellegzetes elemeiből, bő szabású szoknyából, csipkeköténybő, buggyos ujjú ingből és a fölötte viselt ruhaderékból állt. (E díszruha egy része pluvialévá, azaz vecsernyepalásttá átalakítva máig fennmaradt az egri Főegyházmegyei Múzeum gyűjteményében.) Számos portrén, amelyek hangsúlyozottan magyar uralkodóként ábrázolják Mária Teréziát, a királynő ebben a reprezentatív öltözékben látható. A magyaros öltözék mellett természetesen a magyar királyi felségjelvények is jelzik magyar uralkodói címét ezeken a képmásokon, amelyeken fején (vagy mellette egy konzolasztalon) a királyi koronával, vállán a koronázási palásttal, jobbjában jogarral, baljában az országalmával láthatjuk alakját. Mária Terézia „magyaros" uralkodóportréin tehát egyszerre vannak jelen a női identitás jegyei és a királyi hatalom férfias szimbólumai.

Mária Terézia azon uralkodóportréi, amelyek a pozsonyi koronázás során viselt magyaros díszruhában ábrázolják a királynőt, feltehetően egyazon prototípus nyomán készültek. A közöttük mutatkozó számos hasonlóság ugyanis arra enged következtetni, hogy a portrék egyazon őstípus másolatai és variánsai. Ez a feltételezett prototípus nem maradt fenn, de alighanem a Magyar Udvari Kancellária megrendelésére készült, nem sokkal a koronázás után.

Ez a 19. században elveszett portré lehetett a prototípusa azoknak a képmásoknak, amelyek Mária Teréziát a koronázási díszruhában, a koronázási jelvényekkel ábrázolják. Egy ilyen egész alakos, életnagyságú portrét festett 1751-ben Johann Peter Kobler bécsi kamarai festő a pozsonyi királyi vár audienciatermébe: a festményt 1781-ben Pozsonyból Bécsbe szállították, s jelenleg a *Hofmobiliendepot* gyűjteményében található.

A pozsonyi koronázási ceremónia képei

A királynő pozsonyi koronázásához kapcsolódó ábrázolások között a portrék mellett az eseményképek műfaját is számos mű képviseli: ezek a rézmetszetek és festmények a koronázási ceremónia egyes jeleneteit örökítették meg. Ezek közül a legreprezentatívabb

4. KÉP
Mária Terézia a pozsonyi koronázási ornátusban

5. KÉP
A festményciklus megrendelője gróf Esterházy Ferenc (1715–1785) királyi kancellár

az az 1768-ban, vagyis több mint negyed századdal a koronázás után készült festményciklus, amely a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában, a kancellár fogadószobájának falain kapott helyet – abban az épületben, amely ma a bécsi magyar nagykövetségnek ad otthont a Bankgasséban.

Az 1692-ben Johann Bernhard Fischer von Erlach tervei szerint a Strattmann család számára épített palotát 1747-ben Nádasdy Lipót 1700?–1758) kancellár (vásárolta meg a kancelláriai hivatal számára, amely korábban különböző bérelt ingatlanokban működött. Ahhoz, hogy az előkelő főúri palota a kancelláriai hivatal céljaira is alkalmassá váljon, jelentős átalakításra volt szükség, amelyre 1767–68-ban került sor, s ennek során készült az itt bemutatott festményciklus is. A palota felújításának kezdeményezője s egyben a festmények megrendelője a királynő feltétlen bizalmát és támogatását élvező, 1762-ben királyi kancellárrá kinevezett gróf Esterházy Ferenc (1715–1785) volt, akit a bécsi udvari körökben csak „Quinquin" becenéven emlegettek.

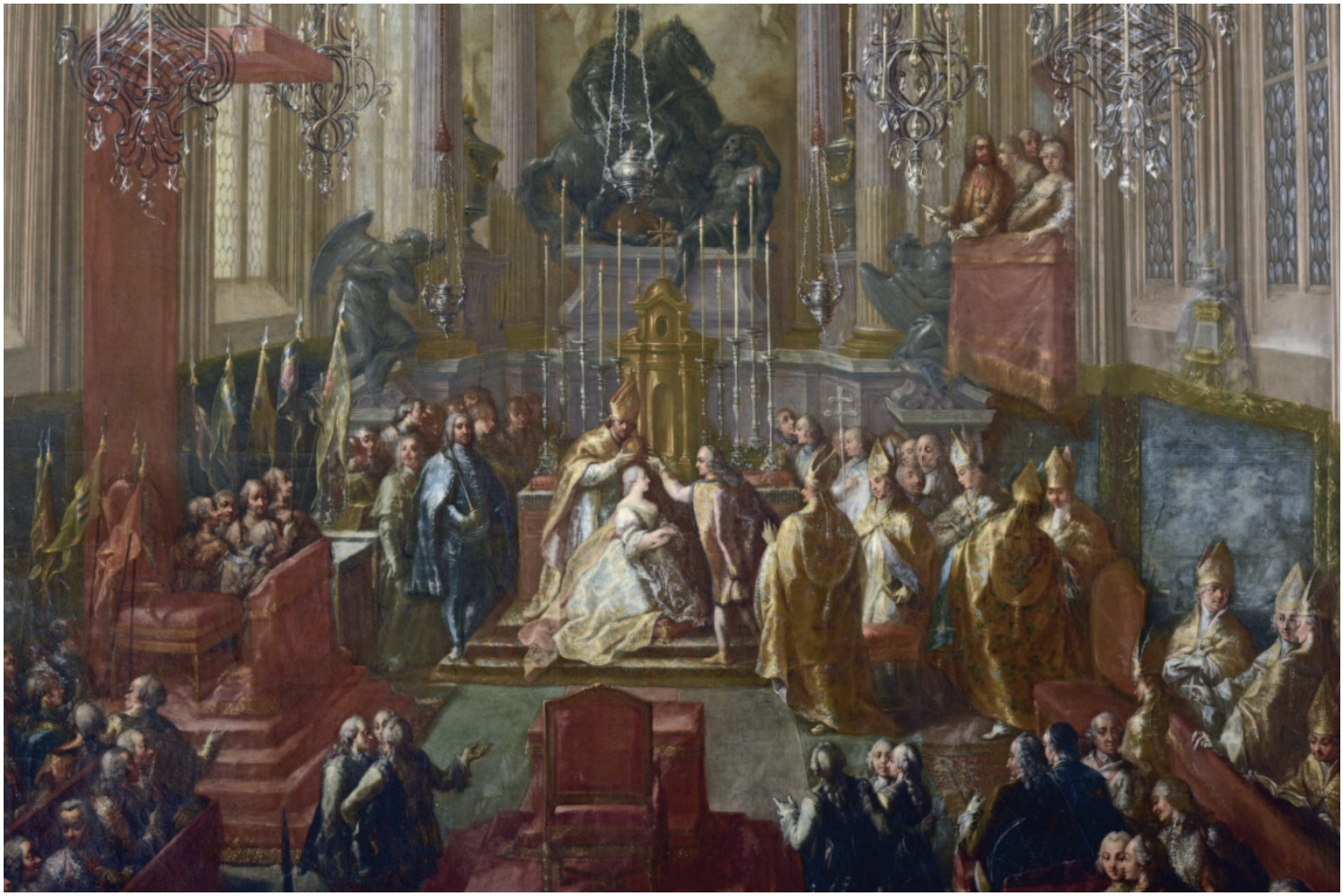
Az átépítésre Nicolaus Pacassi császári főépítész tervei szerint került sor. A palota belső terei rendkívül reprezentatív kialakítást kaptak: a pazar rokokó enteriőrök a kor legdivatosabb dekorációs elveit követik, így sok tekintetben a schönbrunni palota belső kialakításához hasonlíthatók. A palota felújítására az uralkodó eredetileg 40 000 forintos keretet hagyott jóvá, ám a költségek végül ezt sokszorosan túllépték.

Az átalakítás során a palota két helyiségét látták el reprezentatív festészeti dekorációval. Az egyik a kancelláriatanácsterme *(Ratssaal),* ahová 1768-ban a kor ünnepelt mestere, Franz Anton Maulbertsch a Szent István-rend megalapítását ábrázoló allegorikus mennyezetképet festett, középütt Mária Terézia baldachinos trónon ülő alakjával. Ezzel egy időben a kancellár fogadószobájába *(Audienzzimmer)* hasonló tematikájú, vagyis az uralkodót dicsőítő, de immár tisztán történeti tárgyú képciklus készült. A hat nagyméretű (kb. 2,5×1,4 m-es) olajképből álló, az oldalfalak boiserie burkolatába illesztett pannósorozat Mária Terézia pozsonyi megkoronázásának jeleneteit ábrázolja, míg egy hetedik kép a kancellária dísztermében kapott helyet: ez utóbbi a koronázási ünnepséget követő, 1741. évi pozsonyi országgyűlés egyik, a trónutódlás szempontjából szimbolikus jelentőségű eseményét, II. József bemutatását ábrázolja.

A képciklust Martin von Meytens két tanítványa, az 1765-ben udvari festővé *(kaiserlicher Hofmaler)* kinevezett Franz Messmer (1728–1773) és segédje, Wenzel Pohl festette. Nagler művészlexikonja szerint a portrékon és a sokalakos eseményképeken Messmer főleg az arcokat festette, míg a drapériák és az építészeti környezet megfestését segédeire hagyta. Feltehetően itt is ilyen munkamegosztásban dolgozott társával. Az uralkodó tekintélyes, 6200 forintos honoráriummal díjazta munkájukat, amit Mária Terézia magánkasszájából fizettek ki 1770-ben.

A képciklus hét festménye jelenleg a palota két helyiségében van elhelyezve: négy az egykori kancellári fogadószobában, melyet ma Pozsonyi Teremnek is neveznek, három pedig a szomszédos szobában. Ez az elrendezés azonban nem felel meg az eredeti állapotnak, a palota 1769. évi ingóságleltára szerint ugyanis a koronázás jeleneteit ábrázoló hat festmény mindegyike a fogadószobában helyezkedett el, a rokokó falburkolatba foglalva, míg a II. József bemutatását ábrázoló kép a tanácsterem falán kapott helyet, az uralkodópár portréival együtt. 1868-ban, amikor már a Király Személye Körüli Minisztérium működött az épületben, jelentősebb átalakításokat végeztek a palota belső tereiben: ennek során a fogadószobát összenyitották az udvar felőli folyosóval, illetve áthelyezték az ajtókat, s ennek nyomán alakult ki a festmények jelenlegi elrendezése.

Említést érdemel még a képciklus történetének egy valamivel korábbi fordulata: miután 1848-ban megszűnt a Magyar Udvari Kancellária, 1851-től a Birodalmi Tanács (Reichsrat) működött a palotában. 1858-ban I. Ferenc

6. KÉP
A koronázás egyházi ceremóniája
a Szent Márton-templomban

József parancsára eltávolították az épületből a képciklust, hogy egy másik rezidenciában – talán a budai királyi palotában – helyezzék azt el. *(Az élet komédiásai* című regényének *Magyarország Bécsben* című fejezetében Jókai Mór szomorú képet fest a palota 1850-es évekbeli állapotáról, s megjegyzi, hogy a festményciklust *„ponyvákkal betakarták, félretették, hogy ne lássa senki".)* Miután azonban 1860-ban az *Októberi diploma* visszaállította a korábbi hivatali rendszert, s a kancellária visszaköltözött korábbi helyére, az addig az udvari épületgondnokság (Dikasterial-Gebäude-Direktion) székházában őrzött festményeket is visszavitték a palotába.

A koronázási festményciklus programja

A bécsi magyar kancelláriai palota festészeti dekorációjának programja egy sajátos történelmi szituáció kontextusában értelmezhető: abból eredően, hogy a magyar rendek várakozásával szemben a királynő még időszakosan sem kívánta áthelyezni székhelyét Bécsből az 1769-re újjáépült budai királyi palotába, a 18. század utolsó harmadában nem a budai királyi rezidencia s nem is a pozsonyi királyi vár, hanem a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotája lett hivatott a Magyar Királyság intézményének a Habsburg Monarchia keretei közötti legfőbb reprezentálására.

Ebben az értelemben a kancelláriai palota szerepe a tőle néhány lépésre, a Herrengasséban álló alsó-ausztriai tartományi székházhoz hasonlítható, amely az alsó-ausztriai rendek tartományi gyűléseinek helyszínéül szolgált. Az ülésterem boltozatán ott is egy allegorikus mennyezetkép kapott helyet: az 1710-ben Antonio Beduzzi által festett freskó témája – a bécsi udvari történetíró, Giovanni Comazzi által megfogalmazott programterv szerint – az osztrák nemzet nagyságának *(magnitudo gentis Austriacae)* dicsőítése. A bécsi magyar kancelláriai palota festészeti dekorációjának szellemi tartalma hasonló módon foglalható össze: Maulbertsch mennyezetképének és a koronázási képciklus együttesének tulajdonképpeni tárgya a magyarországi „rendi-nemesi nemzet", illetve a koronázási ceremóniában látványosan manifesztálódó Magyar Királyság intézményének dicsőítése.

A magyar királykoronázási ceremónia kivételes lehetőség volt arra, hogy a Habsburg Monarchia keretei között létező Magyar Királyság intézménye reprezentálja magát, a látványos ünnepség során felmutassa évszázados hagyományait és mindenkori tisztségviselőit, a „virtuális magyar királyi udvar" udvartartását. Ez a körülmény minden bizonnyal meghatározó szerepet játszott a képciklus témaválasztásánál, amikor Esterházy Ferenc kancellár úgy döntött, hogy több mint negyed századdal az esemény után az uralkodó pozsonyi koronázását ábrázoló reprezentatív képciklust rendel a Magyar Udvari Kancellária palotájába. A maga korában kétségkívül ez a ceremónia reprezentálta a leglátványosabb formában a Magyar Királyság intézményét, így ez volt a legmegfelelőbb téma az országot a császárvárosban képviselő kancellária palotájának reprezentációs terébe szánt képciklus számára.

A rokokó falburkolatba foglalt hét festmény közül – az események időrendjében haladva – az első témája a királynő fogadása az országhatáron 1741. június 20-án. (Lásd Hende Fanni írását az előző oldalakon.) A következő öt festmény a június 25-i koronázási ceremónia eseményeit ábrázolja, végül a hetedik kép témája II. József bemutatása a magyar rendeknek szeptember 21-én.

A koronázás egyházi ceremóniája a Szent Márton-templomban

[1., 3., 6. kép]*

A festmény a koronázás egyházi ceremóniájának csúcspontját örökíti meg, azt a mozzanatot, amint Esterházy Imre érsek és Pálffy János nádor – az 1687-től élő hagyományoknak megfelelően – együtt helyezik Mária Terézia fejére a Szent Koronát. A királynő magyaros díszruhában térdel a főoltár előtt, vállára terített koronázási palástban, mellkasa előtt keresztbe tett karokkal. A koronázás szertartásrendje szerint a koronának az uralkodó fejére helyezése után az érsek a királynő jobb kezébe adta a jogart, bal kezébe pedig az országalmát, amelyeket előzőleg a főoltáron lévő – a festményen is jól látható – bársonypárnákra helyeztek.

A festmény kissé megszépítve ábrázolja a koronázás aktusát, az idős és köszvénytől szenvedő Esterházy Imre érsek ugyanis már nem volt képes állva részt venni a szertartáson, hanem nagyrészt az oltár előtt elhelyezett széken ült. A főudvarmesteri hivatal jegyzőkönyve szerint az érsek a koronázás aktusához is csak segítséggel tudott felállni, s a koronázás pillanatában is karjánál fogva támogatták segédei. Ezt a mozzanatot a festők diszkréten mellőzték, jóllehet a ceremóniának a dómszentély alaprajzán számokkal jelölt ülésrendje is jelzi az érsek számára az oltár előtt elhelyezett széket. Megromlott egészségi állapota miatt egyébként az érsek helyett a koronázási misét is suffraganeus püspöke, Erdődy Gábor Antal celebrálta. Ez idő alatt az érsek a szentély lecke-, azaz jobb oldalán elhelyezett karosszékben foglalt helyet, amely a festményen a püspökök csoportja mellett látható.

Az oltár két oldalán a magyar rendi társadalom képviselői helyezkednek el: balra a világi elöljárók, jobbra a klérus tagjai állnak főúri öltözékben, dolmányban és mentében, illetve főpapi ornátusban, pluvialéban és mitrában. Jobbra, a püspökök csoportja mögött a koronázási mise során segédkező ministránsok állnak fehér karingben.

A nádor mögött a ceremóniában részt vevő két főpap, Patachich Gábor kalocsai érsek és Erdődy Gábor Antal egri püspök látható. A háttal álló Patachich Gábor balját áldásra emeli, annak jeleként, hogy a koronázás pillanatában a *Pontificale Romanum* szövegét követve áldást mondott a szertartás-

7. KÉP
Követek, titkos tanácsosok és püspökök

* Ez a kép látható teljes méretben a borító belső oldalán kihajtogatható képünkön, továbbá egy kinagyított részletével az 48–49. oldalpáron

könyvből. A mellette álló egri püspök könyvet és körmeneti kettős keresztet tart a kezében, mivel a templomba történő bevonuláskor a menet élén haladva ő vitte az apostoli keresztet. Az ábrázolás ebben a tekintetben kissé pontatlan, ugyanis a koronázáskor használt s ma az esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban őrzött apostoli kereszt valójában nem kettős kereszt.

A szentély közepén egy üres karosszék áll a vörös szőnyeggel letakart emelvényen. Ennek a ceremónia előző szakaszában volt szerepe: a sekrestyéből kivonulva, a szent olajjal történő felkenést követően a királynő ezen a széken foglalt helyet, itt adta rá a kalocsai érsek, az egri püspök és a főudvarmester Szent István palástját. Ezt követően a királynő ezen a széken ülve hallgatta a koronázási mise kezdetét, majd a szentlecke és a graduale után innen vonult át a főoltár elé, ahol a derekára övezték Szent István kardját, s azzal elvégezte a rituális kardvágást.

A szentély falánál álló baldachinos trónus a koronázás aktusa után jutott szerephez: miután fejére helyezték a koronát, Mária Terézia kezében az országalmával és a jogarral a szentély falánál álló, az intronizációhoz felállított trónszékhez vonult, s ott helyet foglalt. Esterházy Imre érsek ekkor a *Pontificale Romanum* szövege szerint elmondta *Sta, et retine amodo locum tibi a Deo delegatum…* kezdetű imádságát, majd a *Te Deum* következett. Ezután a résztvevők *„Vivat Domina, Rex noster”*, azaz *„Éljen asszonyunk és királyunk”* felkiáltással éljenezték a királynőt.

A rendkívüli részletgazdagságot látva felmerül a kérdés: hogyan volt lehetséges több mint negyed századdal az esemény után ilyen pontosan ábrázolni Mária Terézia pozsonyi koronázásának eseményeit? A képciklus keletkezéstörténetével kapcsolatban nem maradtak fenn források, így csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Valószínűsíthető, hogy az egyes jelenetek ábrázolásához képi és szöveges források is a festők rendelkezésére álltak.

Egy 1758-ban, Nádasdy Lipót kancellár halála után a kancelláriai palotában felvett ingóságleltár az ebédlőteremben említ egy festményciklust, amely Mária Terézia pozsonyi koronázásának jeleneteit ábrázolta. Ezek a mára elveszett festmények szolgálhattak előképül 1768-ban Messmer és Pohl képeihez. Feltételezhető, hogy az elveszett képciklus kevésbé reprezentatív formában ábrázolta a pozsonyi koronázást, s ezért merült fel egy új, nagyszabású ceremóniakép-sorozat megfestésének igénye Esterházy Ferenc kancellár részéről.

1741-ben a szokásoknak megfelelően a főudvarmesteri hivatal részletes jegyzőkönyvet is készített a pozsonyi koronázási ceremóniáról, s ez a leírás szintén a festők rendelkezésére állhatott. A jegyzőkönyv – az ún. *Zeremonienprotokoll* – szövegének összevetése a festményekkel arra enged következtetni, hogy a festők nagyban támaszkodtak a protokollum leírására, amely több ábrát is tartalmaz, így például a koronázás egyházi ceremóniájának ülésrendjét a Szent Márton-templom alaprajzán számokkal jelöli.

A fentieken túl még egy grafikai előképe lehetett a festményciklusnak: Salomon Kleiner bécsi rézmetsző 1741 júliusában négyoldalas, latin nyelvű hirdetményben arról tájékoztatta a magyar nemeseket, hogy Mária Terézia pozsonyi koronázásáról 500 példányban díszalbumot tervez megjelentetni, amelyhez előfizetőket keres. A díszalbum végül ismeretlen okból nem jelent meg, a felhívás szövegéből azonban kiderül, hogy Kleiner egy hónappal korábban részt vett a pozsonyi koronázáson, s lerajzolta annak jeleneteit. Az album tizenegy fejezetben mutatta volna be a ceremóniát, s tizennyolc rézmetszet illusztrálta volna. Ezek közül hat metszet témája azonos a festményciklus hat képének témájával, így elképzelhető, hogy Kleiner rajzai is a festők rendelkezésére álltak.

8. KÉP
Az Aranygyapjas Rend lovagjai

[7. kép]

A klérus mellett, egy vörös bársonnyal bevont padon, a nézőnek háttal ülve Pietro Andrea Capello velencei követ, Camillo Paolucci pápai nuncius, valamint a jobb szélen, a néző felé fordulva Kollonich Zsigmond bíboros, bécsi megyés püspök portrészerűen ábrázolt alakja látható. A ceremónia már említett ülésrendje szerint a szentély fala előtt álló padban a püspökök és egyéb prelátusok, előttük pedig a titkos tanácsosok és miniszterek foglaltak helyet.

Utóbbiak a francia divat hatását tükröző udvari díszruhát viselnek: *justaucorps* néven ismert hosszú, szorosan a testhez simuló, gazdagon hímzett selyemkabátot, alatta combközépig érő mellényt, csipke kézelőt, nyakukban csipke zsabót, térdnadrágot és fehér harisnyát. A jobb szélen álló, a nézőre tekintő férfi arcvonásaiban Sinzendorf osztrák főkancellárra ismerhetünk. Középen talán gróf Kinsky cseh kancellár, mögötte Johann Harrach gróf, az Udvari Haditanács elnöke és Starhemberg, az Udvari Kamara elnöke állhat.

[8. kép]

A szemközti oldalon, a falnál lévő padban ugyancsak püspökök, míg előttük két sorban az Aranygyapjas Rend lovagjai ültek, nyakukban a rend vörös szalagon függő jelvényével, az arany kosbőrrel. Az 1429-ben Jó Fülöp burgundi herceg által a keresztény hit védelmére alapított lovagrend nagymesteri címét a kora újkorban a Habsburg-ház spanyol, majd ausztriai ágának uralkodói viselték, ők gyakorolták a kinevezési jogát, így az a dinasztia egyik legfontosabb rendjele lett. A lovagrend tagjaivá elsősorban a birodalmi arisztokrácia katolikus főurait nevezték ki, így a lovagi cím egyet jelentett a Habsburg Monarchia elitjéhez tartozással. Magyar főurak ritkán kapták meg ezt a címet, Mária Terézia koronázásának idején a magyar főnemesek közül csak Pálffy János nádor, valamint Althann Mihály János, Zala vármegye főispánja volt a rend tagja.

A szentély két oldalfalánál lévő padok valójában azokkal a reprezentatív barokk stallumokkal azonosak, amelyek 1736-ban készültek, oromzatukon huszonnyolc, különböző szenteket ábrázoló mellszoborral, amelyeket Georg Rafael Donner műhelyében faragtak. (Az 1865-ben, a templom neogótikus átépítésekor eltávolított stallumok elhelyezését Franz Alt 1848-ban készült akvarelljéről ismerjük.) A stallumok hátfalát, valamint a szentély ablakai alatt elhelyezkedő, nagyméretű síremlékeket kékes árnyalatú falikárpitok takarták: a jobb oldalon Keresztély Ágost hercegprímás – 1865-ben szintén elbontott – epitáfiumának a kárpit fölé nyúló felső része látható, a bíborosi kalap jól felismerhető motívumával.

9. KÉP
Mária Terézia rokonai

[9. kép]

A festmény jobb oldalán, a klérus csoportja fölött, a szentély ablakában egy különös erkély látható. A korabeli források szerint Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc, valamint Mária Magdolna és Mária Anna főhercegnők erről a templomon kívül felállított emelvényről, úgymond inkognitóban kísérték figyelemmel a ceremóniát. (A festményen látható negyedik arc minden bizonnyal Mária Anna férjével, Károly Sándor lotaringiai herceggel, császári-királyi tábornaggyal azonosítható.)

E sajátos megoldás tulajdonképpeni oka az volt, hogy Lotharingiai Ferenc toszkán nagyhercegként rangban alatta állt sógornőjének, Mária Anna főhercegnőnek, illetve felesége nagynénjének, Mária Magdolna főhercegnőnek. Ez a koronázási lakoma ülésrendjében is tükröződött, a két Habsburg főhercegnő ugyanis közvetlenül Mária Teré-

10. KÉP
Magyar főurak csoportja

zia mellett ült, míg Lotharingiai Ferenc egy székkel távolabb, Mária Anna mellett kapott helyet.

Az a döntés, hogy a toszkán nagyherceg csak inkognitóban vett részt felesége magyar királlyá koronázásán, a Habsburg-ház és Mária Terézia uralkodási jogának legitimitását helyezte előtérbe. Férje gesztusát négy évvel később hasonló módon viszonozta Mária Terézia: 1745. október 4-én Frankfurtban maga is csak inkognitóban vett részt Lotharingiai Ferenc német-római császárrá koronázásán. A főudvarmesteri hivatal ugyan előzetesen javasolta a királynőnek, hogy magyar uralkodóként vegyen részt az ünnepségen, s koronázzák császárnévá, az 1745. augusztus 21-i felterjesztésre azonban csak annyi megjegyzést fűzött a lapszélen: *„Lasse mich nicht krönen!" (Ne koronáztassaanak meg!)*

[10. kép]

Az oltártól balra, a világi elöljárók csoportjának élén gróf Esterházy Ferenc főlovászmester – a festményciklus megrendelőjének, Esterházy Ferenc kancellárnak apja – látható, jobbjában a vállához támasztott kivont karddal, ami azt jelképezte, hogy az uralkodó az ország legfőbb hadura. (A koronázási jelvényegyüttes részét képező koronázási karddal szemben a főlovászmesteri kardot minden koronázásra újból elkészítették.) A főlovászmester nézőre tekintő arca egészen portrészerű. Ábrázolásához feltehetően a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, 1735-ben készült félalakos portréja szolgált előképül, amelyen szintén ezüstszállal hímzett kék dolmányban, fején parókával látható.

A főlovászmester mögött Gössinger Ferenc pozsonyi várgondnok áll a Magyar Királyság heroldjaként. (Palástján elöl a magyar címerből csak a királyi korona látható.) A háttérben álló magyar ruhás nemesek csoportjában a királyi udvartartás tagjai – egyben a koronázási ékszereket vivő országos főméltóságok – sejthetők, akik a sekrestyéből a szentélybe való bevonulás után a főoltár bal oldalán helyezkedtek el: gróf Nádasdy Lipót tárnokmester, gróf Pálffy Károly Pál főajtónállómester, gróf Pálffy Miklós főudvarmester, gróf Batthyány Lajos főpohárnok (egyben kancellár), herceg Esterházy Pál Antal főkamarás, valamint Illésházy József főasztalnok. Bizonyára itt kapott helyet a nádor után a második legfontosabb közjogi tisztséget viselő Esterházy József országbíró is. A bevonuláskor a koronát a nádor, a jogart az országbíró, az országalmát (a horvát báni méltóság üresedése miatt) a tárnokmester, a koronázási kardot a pohárnokmester, a csókkeresztet a főkamarás, az eskükeresztet pedig a főasztalnok vitte a menetben.

Balra a koronázási országzászlókat tartó főurak ötfős csoportja látható: gróf Keglevich József Magyarország, gróf Balassa Pál Bosznia, gróf Erdődy Antal Szerbia, gróf Berényi Tamás Dalmácia, gróf Patachich Sándor pedig Horvátország lobogójával. A szentély falánál álló trónustól balra a zászlóvivők másik ötfős csoportja helyezkedik el: báró Gillányi György Bulgária, gróf Batthyány Ádám Kunország, gróf Esterházy József Lodoméria, Kollonich László Galícia, Csáky Antal pedig Szlavónia zászlajával.

A koronázási menet átvonulása a Fő téren

[11. kép]

A festményciklus következő képei a koronázás világi ceremóniájának négy epizódját ábrázolják. Az elsőn az látható, amint a koronázási menet átvonul a Fő téren, s elhalad a városháza és a jezsuita templom, illetve a tér sarkán álló Mária-oszlop mellett, amelyet Mária Terézia nagyapja, I. Lipót állíttatott 1675-ben – dedikációs felirata szerint – a Szeplőtelen Szűz és a Magyar Királyság Patrónájának tiszteletére. A festmény mintegy kétszer szélesebb a ciklus többi képénél, így közel négyzetes formátumú. A kép formátumát az indokolja, hogy a kancellári fogadószobában az ablakokkal szemközti falmező közepén kapott helyet.

A Szent Márton-templomban lezajlott szertartást követően a királynő és kísérete az északi kapun át hagyta el az épületet, s az óvároson keresztül, a Káptalan utca–Ventur utca–Deák utca–Fő tér útvonalon gyalog vonult a ferencesek templomához. A festmény azt a pillanatot örökíti meg, amint Mária Terézia megáll a Mária-oszlop előtt, s felé fordulva mintegy tiszteleg a Boldogságos Szűz előtt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a ceremónia korabeli leírásai nem tesznek említést arról, hogy a menet megállt volna a Mária-oszlop előtt, s Mária Terézia ily módon fejezte volna ki névpatrónusa iránti hódolatát.

A ceremónia egykorú leírásai szerint a hosszú ünnepi díszmenetben rang szerinti csoportokban haladtak a résztvevők: a menet elején négy királyi szolga *(Einspannier)* lovagolt, őket a császári-királyi furirok (az élelmezésért felelős udvari hivatalnokok) követ-

11. KÉP
A koronázási menet átvonulása a Fő téren

ték, majd a mágnások inasai, a császári-királyi lakájok és apródok vonultak libéria *(livrée)* néven ismert egyenruhájukban, hosszú kabátban, térdnadrágban, fehér harisnyában. Utánuk következtek a császári kamarások és miniszterek, a magyar nemesek, az Aranygyapjas Rend lovagjai, majd a Magyar Királyság heroldja mögött a zászlóvivők a tíz országzászlóval. Mindezt a festmény csak nagy vonalakban jelzi: a menet élén, a Mária-oszloptól balra csupán a magyar nemesek alakjai ismerhetők fel magyaros, gazdagon hímzett, menteköttös díszruhájukról, illetve az Aranygyapjas Rend lovagjai a nyakukban függő rendjelről, s az országzászlók közül is csak a magyar címeres lobogó látható az oszlop mögött.

[12. kép]

A menet következő részét a festmény a ceremónia egykorú leírásainak megfelelően ábrázolja. A királynő előtt a koronázási jelvényeket vivő országos főméltóságok haladnak, majd a főlovászmester kivont karddal, valamint az egri püspök vikáriusa, Barkóczy Ferenc az apostoli kereszttel. Őket az egri püspök és a kalocsai érsek követi.

Mária Terézia teljes ornátusban, fején a koronával, kezében jogarral és országalmával, vállán a koronázási palásttal vonul a menetben, mögötte főudvarmesternője, Fuchs-Mollard grófnő halad, aki a királynő díszruhájának uszályát tartja.

Mária Terézia két oldalán herceg Esterházy Pál Antal főkamarásmester és gróf Pálffy Miklós magyar királyi főudvarmester halad vörös mentében, utóbbi kezében a szertartás vezényletére szolgáló udvarmesteri pálcával. Mellettük a királynő személyes biztonságáért felelős két császári testőrgárda, a lovas *Hartschier (arciere)* és a gyalogos *Trabant,* azaz alabárdoscsapat kapitányai, gróf Heinrich Joseph von Daun és gróf Kaspar Ferdinand von Cordua haladnak, fejükön aranyszínű paszománnyal szegélyezett, háromszögletű fekete kalapban.

A királynőt a velencei követ, a pápai nuncius és Kollonich Zsigmond bíboros követi a menetben. Utánuk következik a magyar megyés és címzetes (választott) püspökök csoportja. A főudvarmesteri hivatal jegyzőkönyve szerint a festményen ábrázolt tizenkét, papi ornátust viselő püspökkel szemben a csoport valójában eggyel több főből állt, név szerint a következőkből: Bakics Péter boszniai, Branjug György zágrábi, Benzoni János Antal zenggi, Groll Adolf győri, Althann Mihály Károly váci, Csáky Miklós nagyváradi, Stanislavich Miklós csanádi, Berényi Zsigmond pécsi, Esterházy Imre nyitrai, Bartakovics Pál almisi, Nozdroviczky István kattarói, Zichy Ferenc novi és Fábry Jakab dulcinói püspökből. (A veszprémi püspökséget Padányi Biró Márton nagyprépost képviselte a koronázáson.) A világi papság elöljáróit a szerzetesi papság prelátusai, az apátok és perjelek követték a menetben, őket azonban a festményen nem ábrázolták.

12. KÉP
Mária Terézia és kísérete

13. KÉP
A koronázási pénzszórás

[13. kép]

A menetben a gránátosok után gróf Erdődy György halad lóháton, magyar nemesi díszruhában, vörös színű, zsinóros dolmányban és mentében, fején ékköves forgóval díszített szőrmesüveggel. A gróf, aki a Magyar Királyság pénzügyi kormányszerve, a Magyar Kamara elnöke volt, a Szent Márton-

templomtól a ferences templomig vezető úton ezüstből vert koronázási zsetonokat szórt a nép közé. A kamaraelnök előtt és mögött egyaránt negyven-negyven katona haladt, hogy elejét vegyék a tülekedésnek és rendbontásnak. A városháza és a jezsuita templom fala előtt *Hartschier* és alabárdos testőrök sorfala áll.

A nép között szétosztott koronázási érmek egyik oldalán a lebegő angyalok által tartott királyi korona látható *Maria Theresia in Reg. Hungariae coronata Poson 25. Jun 1741* felirattal, másik oldalára pedig a Mária Terézia által kormányzott országokra utaló, összetett éremkép került: a hátsó lábain álló koronás cseh oroszlánnal, amint egyik mancsában a magyar apostoli kettős keresztet tartja, a másikkal az osztrák pólyás pajzsra támaszkodik.

[14. kép]

A ceremónia egykorú leírásai szerint a koronázási menetet harangzúgás kísérte, a nép pedig *„Vivat"* kiáltással éljenezte a királynőt. A városháza tornyának erkélyén udvari zenészek láthatók, amint dobpergéssel és harsonaszóval kísérik a menetet, erről azonban nem szólnak a ceremónia leírásai. Megemlítik ugyanakkor, hogy a koronázási menet a Szent Márton-templomtól a ferences templomig az utcákra lefektetett, piros, fehér és zöld színű posztóval bevont pallókon vonult, amit a menet elhaladtával a nép azonnal széttépett és elhordott. Ilyen trikolór látható az erkély korlátjára terítve is.

14. KÉP
Toronyzene

Aranysarkantyús lovagok avatása a ferences templomban

[15. kép]

A magyar királykoronázási ceremóniának a középkor óta része volt az aranysarkantyús vitézek felavatása, amire a kora újkori pozsonyi koronázások során a ferences templomban került sor. Mária Terézia 1741-ben 45 magyar nemest – 6 grófot, 18 bárót és 21 köznemest – avatott aranysarkantyús vitézzé, maguk vagy családjuk érdemeinek elismeréseként. Az avatás során a királynő háromszor érintette a lovagok jobb vállához a koronázási kardot.

[16. kép]

A ferences templomba való bevonulást követően Mária Terézia a szentély evangéliumi, azaz bal oldalán elhelyezett trónuson foglalt helyet. A királynő jobbján gróf Esterházy Ferenc főlovászmester áll, jobbjában a vállához támasztott kivont karddal. Mária Terézia balján Esterházy József országbíró áll, amint egyenként szólítja és bemutatja az uralkodónak az avatásra váró magyar ruhás nemeseket, akik a főoltár bal oldalán sorakoznak. A ceremónia jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy ezt a feladatot Pálffy János nádornak kellett volna ellátnia, rossz egészségi állapota miatt azonban erre nem volt képes, így az országbíró helyettesítette. A képen a nádor az országbíró mögött áll, míg a mögötte elhelyezkedő zöld ruhás nemes talán gróf Zichy Ferenc, aki az avatási szertartás kezdetén Szent István kardjával felövezte az uralkodót.

15. KÉP
Aranysarkantyús lovagok avatása a ferences templomban

16. KÉP
Mária Terézia aranysarkantyús vitézeket avat

Míg a magyar királyi főlovászmester magyaros viseletben, elöl sujtásokkal díszített, ezüstszállal hímzett kék színű dolmányban és vállra vetett prémszegélyes mentében áll a királynő mellett, addig az Aranygyapjas Rend lovagjai, azaz a birodalmi arisztokrácia tagjai a francia divat hatását tükröző udvari díszruhát viselnek. Nyakukban vörös szalagon függ a rend jelvénye.

[17. kép]
A szentély jobb oldalán, a pillér mögött egy ferences szerzetes tonzúrás alakja látható, mellette egy gránátos,

17. KÉP
Egy gránátos katona

azaz császári gyalogos katona áll, fején háromszögletű fekete kalapban, kezében szuronyos puskával.

[18. kép]
A szentély lecke-, azaz jobb oldalán kialakított emelvényen az első sorban a megyés és címzetes püspökök ülnek, mögöttük a koronázási országzászlókat tartó főurak tízfős csoportja látható.

18. KÉP
Püspökök és zászlóvivő főurak

A KIRÁLYNŐ ESKÜTÉTELE AZ IRGALMASOK TEMPLOMA ELŐTTI TÉREN

[19. kép]

Az aranysarkantyús lovagok felavatását követően a koronázási menet a ferences templomtól a Fehér utcán és a Mihály-kapun át a városfalon kívül fekvő Vásártérre vonult, ahol sor került az uralkodó a szokásos ünnepélyes eskütételére. Az esküvel a királynő fogadalmat tett arra, hogy megtartja az ország érvényben lévő jogrendjét, kiváltságait és szabadságát, s megvédi annak határait. Az eskütétel után a nádor által megadott jelre az egybegyűltek háromszoros *Vivat Domina et Rex noster* felkiáltással éljenezték az uralkodót.

[20. kép]

Az eskütételhez az irgalmasok temploma és kórháza előtt lépcsős emelvényt készítettek, amelyet piros, fehér és zöld színű posztóval vontak be. Az emelvény közepén álló királynő mellett az esztergomi érsek ül, amint felolvassa az eskü latin szövegét, melyet Mária Terézia elismétel, miközben ujjait az eskükeresztre helyezi. (A festmény a ceremónia jegyzőkönyvétől eltérően ábrázolja a jelenetet, aszerint ugyanis az eskütételhez a királynő jobbját a magasba emelte, baljában pedig – a ma az esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban őrzött – eskükeresztet tartotta.) Az érsek mellett, az emelvényen az egri püspök és a kalocsai érsek ül, a királynő mögött főudvarmesternője, balján pedig a főlovászmester, Pálffy János nádor és Esterházy József országbíró áll. A kalocsai érsek mögött gróf Pálffy Miklós főudvarmester és herceg Esterházy Pál Antal főkamarásmester alakja látható.

[21. kep]

A korábbi Habsburg uralkodók teljes koronázási ornátusban, lóháton vonultak a ferences templomtól a Vásártérre, Mária Terézia számára azonban ez túlságosan megterhelő lett volna, ezért nyitott díszhintón ülve tette meg ezt az utat. A királynő kíséretének legtöbb tagja, így a magyarországi megyés és címzetes püspök, valamint az infulás apátok és prelátusok ugyanakkor a hagyományoknak megfelelően lovas menetben, főpapi ornátusban követték az uralkodót, majd a Vásártérre érve lóháton ülve vettek részt az eskütételen.

19. KÉP
A királynő eskütétele az irgalmasok temploma előtti téren (bal oldalon)

20. KÉP
A királynő eskütétele
(fent)

21. KÉP
Püspökök lóháton
(lent)

Kardvágás a koronázási dombon

[22. kép]

A koronázás világi ceremóniájának utolsó mozzanata a koronázási dombon elvégzett jelképes kardvágás volt, amely a 15. században vált a magyar királykoronázások elengedhetetlen rítusává. Az eskütételt követően az uralkodó lóháton ülve felugratott a Duna-parthoz közel fekvő koronázási dombra, amelyet az ország valamennyi vármegyéje által felküldött földből emeltek, s így a Magyar Királyság egészét jelképezte.

A kép bal oldalán Lotharingiai Ferenc látható, amint egy ház ablakából figyeli az eseményeket. A koronázási ünnepség dél körül ért véget. Ekkor a díszmenet a várba indult, ahol a királynő visszavonult, hogy kipihenje magát. A koronázási ünnepséget a vár trónтermében felszolgált díszebéd zárta. A hagyományoknak megfelelően a lakomával egy időben Pozsony utcáin bort mértek és ökröt sütöttek a népnek.

[23. kép]

A korábbi Habsburg uralkodók teljes koronázási ornátusban, lóháton vonultak az irgalmasok templomától a Koronázási Domb térre, Mária Terézia azonban az út ezen szakaszát hatlovas, nyitott, zöld színű díszhintón ülve tette meg. (A ceremónia korabeli leírásaival ellentétben a festmény bal oldalán zárt hintó látható.) A királynő csak a koronázási dombhoz érve ült fel az ott várakozó fekete mén hátára, amelyet aranyszínű felszereléssel szerszámoztak fel, s aranyszínű lótakarót terítettek a hátára. Mária Terézia ezzel galoppozott fel a kis dombra, amelynek oldalán piros-fehér-zöld posztóval bevont kerítést helyeztek el.

A kép előterében, középen, háttal állva, térdnadrágban gróf Ferdinand Leopold von Herberstein császári főudvarmester látható, kezében az udvarmesteri pálcával. A menetben ő kísérte a királynő hintóját, s a koronázási dombhoz érve ő segített leszállni az uralkodónak.

[24. kép]

A városban emelt koronázási dombon Mária Terézia a Szent István kardjaként ismert koronázási díszkarddal a négy égtáj felé suhintott, annak jele-

22. KÉP
Kardvágás a koronázási dombon

23. KÉP
Mária Terézia díszhintója

24. KÉP
Mária Terézia kardvágási jelenete

ként, hogy az országot minden irányban megvédi az ellenségtől.

A királynő lovas képmása, amely a koronázási díszruhában, lovon ülve, fején a magyar királyi koronával, kezében a koronázási karddal ábrázolja az uralkodót, a női identitás jegyeinek és a királyi hatalom férfias szimbólumainak kettősségét tükrözi. A lóháton ülő, kardot tartó nő maszkulin-feminin kettősségét tovább erősíti, hogy Mária Terézia dámalovagló ülésben, azaz féloldalasan ül a nyeregben.

A királynő lovas portréi az 1740-es években, a Mária Terézia győzelmével zárult örökösödési háború idején rendkívül népszerűvé váltak, számtalan grafikai és festményváltozatuk ismert, s a magyar királlyá koronázásra készült emlékérem hátoldalán is ez a jelenet látható. A képtípus ikonikus kifejezőeszközévé vált a királynő legitim uralkodói címének, politikai hatalmának és katonai sikereinek: az ábrázolás népszerűsége minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy rendkívül hatásosan jeleníti meg azt a gondolatot, hogy Mária Terézia nő létére is legitim, azaz törvényes uralkodója az országnak.

Mint ismeretes, épp ennek elvitatása miatt tört ki a királynő trónra lépése után az osztrák örökösödési háború a bajorokkal. Ezért az 1740-es években királyi hatalmának legitimitása vált Mária Terézia reprezentációjának legfontosabb elemévé, s ennek egyik adekvát képi megjelenítése volt a királynő lovas képmása.

Mária Terézia női mivoltának és a királyi hatalom férfias jellegének kettőssége jutott kifejezésre a pozsonyi koronázási szertartás során is: a ceremónia kezdetén, a főoltár legalsó lépcsőjén térdelve a királynő *„Ego Maria Theresia Domina et Rex Hungariae profiteor et promitto coram Deo…"* szavakkal tett tanúbizonyságot hitéről, majd a szertartás végén a rendek *„Vivat domina rex noster"*, azaz *„Éljen úrasszonyunk és királyunk"* felkiáltással éljenezték.

A női identitás és a hatalom maszkulin jellegének kettőssége nyilvánult meg ebben a megfogalmazásban. A latinban ugyanis nincs külön szó a nőnemű uralkodóra: a *regina* (miként a *Königin* vagy a *reine)* alapvetően a király hitvesét jelöli. Más európai nyelvektől eltérően a magyar nyelv ebben a tekintetben kellően differenciált, azaz megkülönbözteti a királynő és a királyné fogalmát – előbbi a legitim uralkodót, utóbbi a király hitvesét jelöli.

[25. kép]

A klérus az eskütétel helyszínétől ide már nem követte a királynőt, csak a kalocsai érsek és az egri püspök, valamint ez utóbbi vikáriusa, az apostoli keresztet vivő Barkóczy Ferenc lovagolt a menet élén. Patachich Gábor kalocsai érseknek a nézőre tekintő bajuszos arca egészen portrészerű. A kalocsai érsek Padányi Biró Márton veszprémi püspökkel együtt alighanem az egyik utolsó magyar főpap volt, aki a 18. század közepének „parókás, sima képű világában" a magyar nemesi hagyományokat követve még bajuszt viselt.

25. KÉP
Patachich Gábor, a bajszos érsek

II. József bemutatása a magyar rendeknek

[31. kép]

A koronázási képciklus hetedik festményének témája a trónörökös II. József főherceg bemutatása a magyar rendeknek 1741. szeptember 21-én. A kép tehát nem tartozik szorosan a koronázás napjának eseményeit ábrázoló ciklushoz, s eredetileg nem is jelenlegi helyén függött, hanem a kancellária tanácstermében.

1741. szeptember 21-én dajkája Bécsből Pozsonyba hozta az akkor épp hat hónapos trónörököst, s a pozsonyi vár trónjában Mária Terézia ünnepélyesen bemutatta a főherceget a magyar rendeknek. Ezzel egy időben apja, Lotharingiai Ferenc az esztergomi érsek előtt letette az esküt, s ezzel az ország társuralkodójává vált. A ceremónia jegyzőkönyve szerint Lotharingiai Ferenc az érsek után elismételt latin nyelvű esküszöveg végén hozzáfűzte: *„Vitam et sanguinem pro Regina, Corona et Regno sacrificabo”,* amit a rendek *„Vivat”* felkiáltással éljeneztek. A herceg ezzel mintegy megismételte a magyar rendeknek az országgyűlés szeptember 11-i ülésén tett nevezetes felajánlását, amikor *„Vitam et sanguinem dabimus pro Maiestate Vestra Sacratissima”,* azaz *„Életünket és vérünket Önért, Felség”* felkiáltással, kivont kardjukat magasba emelve biztosították az uralkodót támogatásukról.

A korábbi irodalom tévesen a legendás szeptember 11-i „vitam et sanguinem” jelenettel azonosította a festmény témáját, ekkor azonban a csecsemő József főherceg még nem tartózkodott Pozsonyban, így sírásával sem hathatta meg a magyar rendeket. A félreértéshez az is hozzájárulhatott, hogy az érsek mögött álló nemes kivont kardját tartja kezében. A gyászruha viselésére sem szorongatott helyzete indította Mária Teréziát ezen a napon, hanem nagynénje, Mária Erzsébet főhercegnő, Osztrák-Németalföld császári helytartójának augusztus 26-án bekövetkezet halála miatt öltözött feketébe.

A baldachinos trónon ülő királynő jobbján a gyermek József főherceg látható dajkája, Bernes grófnő karjaiban, fején magyaros, tollforgós süveggel, nyakában az Aranygyapjas Rend jelvényével. Előtte nővére, az ekkor hároméves Mária Anna főhercegnő áll. A trón mögött balra a fólovászmester látható

26. KÉP
II. József bemutatása a magyar rendeknek
(A festmény teljes nagyságában a borító belső oldalán látható [2. kép])

a vállához támasztott kivont karddal. A trónszék jobb oldalán Lotharingiai Ferenc áll, nyakában az Aranygyapjas Rend jelvénye látható. A kép előterében álló magyar ruhás nemes – derekán kardkötőn függő karddal – minden bizonnyal Pálffy János nádorral azonosítható. A Mária Terézia előtt álló Esterházy Imre főkancellár, esztergomi érsek-prímás meghajolva, baljában mellkeresztjét tartva tiszteleg a királynő előtt. ◆

SOLTÉSZ FERENC GÁBOR
TÓTH CSABA

KORONÁZÁSI NUMIZMATIKA

Amikor száz esztendővel ezelőtt, 1916. december 30-án a budavári Mátyás-templomban IV. Károly fejére helyezték a Szent Koronát, a népes vendégseregből még senki sem sejthette, hogy az utolsó magyar királykoronázáson vesz részt, sőt néhány évtizeddel később maga a királyság intézménye is megszűnik Magyarországon. Ugyanakkor mindenki érezhette, hogy ez a

II. Lajos arany koronázási emlékérmének hátlapja, 1508

koronázás kicsit más, mint a korábbiak: sem a ceremónia egyházi, sem világi részénél nem került sor koronázási érmek és zsetonok használatára, amelyek pedig több mint háromszáz évre visszamenőleg mindig kiemelt szerepet játszottak a protokollban. Az alábbiakban az újkori magyar uralkodókoronázásokhoz fűződő numizmatikai emlékek történetét követjük nyomon.

A koronázási érmek típusai

Az uralkodói reprezentáció egyik különleges csoportját képezik a magas példányszámban készült numizmatikai tárgyak, hiszen a jelentős propagandaértékkel bíró veretek eljutottak a társadalom minden rétegéhez, tudatosítva mindenkiben a szuverén uralkodó hatalmát. Ez a forgalmi pénzeken latensen meglévő funkció a középkor végén, illetve a kora újkorban megjelenő – a pénzektől megjelenésükben, súlyviszonyaikban és használati céljukban alapvetően eltérő – (emlék)érmeken teljesedett ki. Ezek között is sajátos csoportot képeznek a koronázáshoz, azaz az uralkodó életének egyik legjelentősebb eseményéhez kötődő érmek.

Az uralkodó megkoronázásának eseménye a kora újkori Európa monarchiáinak többségében biztos legitimációs alapot nyújtott az uralkodás teljes időtartamára. Emiatt is fontos volt, hogy erről a hírről – a nyomtatott és kéziratos hírlevelek, az eseményt ábrázoló nyomtatványok mellett – érmek és zsetonok útján is minél többen értesüljenek.

A legkorábbi ismert koronázási emlékérmeket Jagelló II. Lajos királynak (1516–1526) még apja, II. Ulászló (1490–1516) életében, 1508-ban Székesfehérvárott megtartott koronázására verték. A kétéves gyermekként megkoronázott ifjú királynak aranyból és ezüstből készült, többféle éremképű emlékérmei ismertek. Az őt a magyar trónon követő két uralkodónak, Szapolyai I. Jánosnak (1526–1540) és Habsburg I. Ferdinándnak (1526–1564) eddigi ismereteink szerint nem készültek koronázásukhoz köthető érmeik.

A következő emlékérmeket az első pozsonyi uralkodó koronázás, Habsburg I. Miksa (1564–1576) 1563. szeptemberi ceremóniájára verték. Ettől kezdve a koronázási érmek sorozata folyamatos, egészen az 1916-ban trónra lépő IV. Károlyig (1916–1918), az utolsó magyar uralkodóig. Az 1563 és 1916 között eltelt több mint három és fél évszázadban 24

II. LAJOS
koronázási emlékérem, arany, 1508
ELŐLAP: II. Ulászló nyitott koronás, balra néző profilja. Körirat: WLADISLAVS D G R VNGARIE ET BOHEMIE (Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya)
Valós átmérő: 29,5 mm

MIKSA
koronázási emlékérem, ezüst, 1563

ELŐLAP:
Baldachinos trónuson ülő, palástos Miksa, jobbjában jogar, baljában országalma, nyakában az Aranygyapjas Rend láncon, egyik lába alatt párna. Feje fölött három korona, melyeket a kétoldalt álló Igazság és Béke antik ruhás géniuszai tartanak. Az Igazság másik kezében kard, a Békéében olajág. Felirat kétoldalt ívesen: IVSTICIAM / VINDICA –– DA PACEM / PATRIÆ (Oltalmazd az igazságot, adj békét a honnak). Alul, öt sorban: VNO ANNO REGEM BOIEMIA / MAXIMILIANVM / VNCTVM ROMANVM VIDIT / ET VNGARICVM (Egy éven belül látta Csehország Miksát felkent római és magyar királyként, 1563)
Valós átmérő: 55 mm

HÁTLAP:
Középen páva, mellén pajzson az osztrák–burgundi címer. Körülötte két sorban 12, illetve 10 tartomány címerpajzsa. A páva alatt három koronás címerpajzs: Magyarország, a Német-római Birodalom (a rendi láncon függő Aranygyapjas Renddel övezve) és Csehország címereivel, alattuk a szegélynél koronázási jelvények (jogar, országalma, kard) és egy kardot keresztező olajág.

PFALZ-NEUBURGI ELEONÓRA MAGDOLNA TERÉZIA
koronázási érem, ezüst, 1681

ELŐLAP:
A Szent Korona, alatta két,
egymást keresztező pálmaág.
Alatta felirat hét sorban:
ELEONORA MAG / DALENA TERESIA /
ROM:IMPERATRIX / CORONATA IN RE /
GINAM HVNGÆ / SOPR IX DEC / 1681
(Eleonóra Magdolna Terézia római császárné,
Magyarország királynéjává koronáztatott Sopronban
1681. december 9-én)
Valós átmérő: 55 mm

HÁTLAP:
A hullámokat szelő tengeri vitorlás,
a kifeszített vitorlán L betű (Leopold/Lipót),
balra az égen a Kis Medve (Ursus Minor) csillagkép,
amelynek a csúcsán lévő Sarkcsillag (Polaris)
fénye vezeti a hajósokat.
Felirat fent ívesen: FORTVNANTE DEO (Isten kedvezésével)

olyan magyar király-, királynő- és királynékoronázásra került sor, amelyekhez kapcsolódó koronázási érmeket ismerünk.

A koronázási éremnek nevezett numizmatikai emlékek csoportja felettébb heterogén. Azokat az éremtípusokat tekintjük koronázási érmeknek, amelyeknek éremképe és/vagy felirata egyértelműen utal a koronázásra, feltünteti annak időpontját, esetleg helyszínét. Ezen éremanyag a koronázáshoz való kapcsolódása alapján két csoportra osztható. Az egyik csoportba a koronázási ceremónia egyes előre rögzített mozzanataina szerepet kapott érmek kerültek, míg a másikba a koronázásról „csupán" hírt adó kortárs, esetleg néhány évvel az esemény után készült emlékérmek.

Az első csoportot a koronázási ceremónia egyházi, illetve világi részére készült érmek alkotják. Funkciójuk kettős volt: egyrészt emelték az esemény fényét, másrészt ajándékozási célt szolgáltak. Ezen túl az is kiemelkedő feladatuk volt, hogy segítségükkel az esemény híre minél szélesebb körbe eljusson. A német nyelvű forrásokban *Opferpfennig* (felajánlási érem) és Krönungsmünze, Krönungspfennig, Krönungsjeton, Auswurfmünze (koronázási pénz/zseton) néven emlegetett darabok elnevezése némiképp persze archaikus – annak a korszaknak az emlékét őrzi, amikor még nem külön erre a célra készült emlékérmek, hanem forgalmi pénzek töltötték be ezt a szerepet.

A felajánlási érmek

A magyar uralkodókoronázás egyházi ceremóniája során a legfontosabb darab a felajánlási érem volt. A kifejezés alatt eredetileg pénzfelajánlást értettek, amely lehetett templomi adakozás vagy valamely egyéb célt szolgáló adomány. Esetünkben e fogalom alatt azt az adományt értjük, amelyet a frissen megkoronázott király és/vagy házastársa a koronázási mise felajánlás *(Offertorium)* sza-

II. FERDINÁND
felajánlási érem, ezüst, 1618

ELŐLAP: A Szent Korona, mögötte
keresztbe tett pálma- és babérág,
alattuk felirat hat sorban:
FERDINANDVS • I I / BOHEMIÆ
REX, CO / RONATVS IN RE: / GEM
HVNGARIÆ / DIE · I · IVLII · AO / ·
1618 · (II. Ferdinánd, Cserhország
királya, Magyarország királyává ko-
ronáztatott 1618. július 1-jén)
Valós átmérő: 42 mm

I. FERENC
felajánlási érem, ónleveret, 1792

ELŐLAP: Két lebegő angyal tartotta Szent Korona, alatta hat sorban felirat: FRANCISCVS · / D · G · HVN · BOH · REX · / ARCHID · AUSTRIAE · / CORONATVS · / BVDAE · VI · IVN · / MDCCXCII (Ferenc, Isten kegyelméből Magyarország [és] Csehország királya, Ausztria főhercege, megkoronáztatott Budán 1792. június 6-án)
Valós átmérő: 48 mm

HÁTLAP: Koronás cseh oroszlán, egyik mancsával ovális osztrák címerpajzson támaszkodik, másik mancsában kettős kereszt. Felirat fent ívesen: LEGE · ET · FIDE (Törvénnyel és hittel)

kaszában az oltár előtt egy aranyozott ezüsttálcára vagy csészébe -helyezett. Az első pozsonyi koronázáson (Habsburg Miksa, 1563. szeptember 8.) ez az adomány 24 aranydukát, vagyis a mindennapokban is használt forgalmi pénz volt. A későbbiekben már nem forgalmi pénzek kerültek a tálcára, hanem egy nehéz, aranyból készült érem, amelyből kezdetben néhányat, míg a későbbiekben már csak egy-egy példányt vertek. A felajánlási érem egyik oldalára a 17. századtól a Szent Korona és egy többsoros felirat (a megkoronázott uralkodó neve, a koronázással megszerzett címe, a ceremónia helye és időpontja), míg a másikra egy uralkodói jelkép és jelmondat került.

A felajánlási éremnek a koronázáson adományozotton túl arany- és ezüst-leveretei is ismertek, amelyek ajándékozási célt szolgáltak. Mivel kisszámú darabról volt szó, csak egy előre meghatározott, szűk kör részesülhetett belőlük: a koronázási eseményeken aktívan részt vevő főurak és bizonyos tisztségek betöltői. Kialakulásának és korai történetének részletei – a jelenlegi forrásfeltárás szintjén – még nem kellően ismertek, használatát leginkább az utolsó pozsonyi koronázás (V. Ferdinánd, 1830. szeptember 28.) kapcsán lehet

I. JÓZSEF
koronázási zseton, bronz, 1687

ELŐLAP:
I. József balra néző mellképe római páncélban, vállán fibulával összefogott köpeny. Feje felett a felhőkből kinyúló kéz babérkoszorút tart.
Felirat ívesen: IOSEPHVS – REX HVNGARIÆ (József, Magyarország királya)
Felirat alul mezőben: MDCLXXXVII / D IX DEC
Valós átmérő: 30 mm

HÁTLAP:
Sugaras, egyenlő szárú kereszt alatt két angyal tart egy koronás, barokk magyar címert.
Alul mezőben felirat: I M LINDNER / RECH PF
Körirat: IN HOC – SIGNO – VICTORIA (E jelben győzelem)

rekonstruálni, amelynek iratanyaga viszonylag jól feldolgozott.

Ugyanazzal az éremképpel négy különböző súlyban készültek aranyveretek. A 30 dukát (1 dukát = 3,5 g) súlyú felajánlási érmet az 1830. évi ceremónián Reviczky Ádám magyar királyi udvarmester adta át a frissen megkoronázott uralkodónak, hogy azt egy ezüstcsészébe téve az oltárra helyezze. Ennek mintájára készült 12 darab 24 dukát súlyú érem – ezek a tíz koronázási országzászlót vivő főúr mellett az esztergomi érsek ceremóniamestere és a pozsonyi lövészegylet az évi legjobb lövője *(Freischiessen)* számára jutottak. Két darab 20 dukátos az uralkodó és a trónörökös (I. Ferenc, illetve fia, V. Ferdinánd) gyűjteményét gazdagította, míg 15 dukát súlyban már 100 példány készült. Ezeket más, fontos pozíciót betöltő magyar és osztrák világi főméltóságok és egyházi előkelőségek, valamint a császári udvar és Pozsony város egyes tisztségviselői (pl. a heroldok, a polgármester, a városkapitány, a tanácsosok stb.) kapták. Valószínűleg a korábbi (főként a 18. századi) koronázások alkalmával is hasonló rendszer működhetett, amely azonban a hatalmi és politikai erőviszonyoknak megfelelően korszakonként módosulhatott.

Koronázási zsetonok

A koronázási ceremónia és reprezentáció világi részéhez kapcsolódik a felajánlási éremnél jóval kisebb méretű és súlyú, de szintén nemesfémből készült koronázási zsetonok csoportja. A koronázási zsetonoknak rendszerint egyaránt ismert arany- és ezüstváltozatuk, és a felajánlási éremhez hasonlóan ezek is kétféle funkciót töltöttek be. Az ezüstök egy része jellemzően a koronázási menet során került felhasználásra, azaz szétszórásra (innen ered egyik német nevük: *Auswurfmünze).* Aranyváltozataik, illetve a maradék ezüstök személyre szabott, protokolláris ajándékként szolgáltak. A *Krönungsmünze* (koronázási pénz) elnevezést a történelem korábbi időszakaival lehet kapcsolatba hozni, amikor nem koronázási zsetont, hanem forgalmi pénzt szórtak a nézők közé. A legkorábban feljegyzett pénzszórás Habsburg V. László 1440. évi székesfehérvári koronázásához köthető, de az első pozsonyi ceremóniára, Miksa koronázására készült 1561–1563. évi előterjesztésekben is találunk erre vonatkozó utalást.

Elsődleges használatukra akkor került sor, amikor a frissen megkoronázott ural-

I. LIPÓT
koronázási zseton, arany, 1655

ELŐLAP:
A sematikusan ábrázolt Szent Korona mellett két pálmaág, alatta felirat hat sorban: LEOPOLDVS IGNA / TIVS ARCHID AVST / CORONATVS IN / REGEM HVNGA / RIÆ XXVII IVN / MDCLV
(Lipót Ignác, Ausztria főhercege, Magyarország királyává koronáztatott 1655. június 27-én)
Valós átmérő: 26 mm

HÁTLAP:
A felhők felett sugaras Isten szeme, alatta kétoldalt felhőkből kinyúló kezek kardot és jogart tartanak.
Alul középen koronás gömb, oldalán csúcsára állított háromszög, közepén ponttal.
Körirat: CONSILIO ET – INDVSTRIA (Megfontoltsággal és szorgalommal)

III. KÁROLY
koronázási emlékérem, ón rézszegeccsel, 1712

ELŐLAP:
III. Károly jobbra néző babérkoszorús mellképe,
válla alatt GWV jelzet.
Körirat: CAROLVS VI.D.G.ROM.IMP.SEMP.AVG.
(VI. Károly, Isten kegyelméből mindig felséges római császár)
Valós átmérő: 44 mm

HÁTLAP:
Koronás, négypólyás magyar címer,
felette a spanyol, a német-római
és a cseh korona
Körirat: TVTA EST TOT IVNCTA CORONIS (Biztonságban
van ennyi korona társaságában [ti. a Szent Korona])

kodó és kísérete a koronázó székesegyházból előre megszabott rendben és útvonalon átvonult az aranysarkantyús lovagok avatásának helyszínére, egy másik templomba. A menet nyomában lovon haladó kamaraelnök ezüst – egyes ritka esetekben arany – koronázási zsetonokat szórt a nép közé. Ezek összegyűjtése lekötötte a nézőközönség figyelmét, így nem veszélyeztették a szűk utcákon vonuló menet tagjainak biztonságát, másrészt ez a gesztus alkalmas volt arra, hogy az uralkodó elnyerje a köznép jóindulatát. A koronázási zsetonok megszerzése többnyire erőszakba, verekedésbe torkollott. Zsetonszórásra hagyományosan csak a királykoronázások alkalmával került sor, a királynék, vagyis a feleségek koronázásakor ez elmaradt.

Másodlagos használatuk a koronázást követő ünnepségek alkalmával történt. A koronázáson ugyanis a politikai és egyházi elit, sőt a magyarországi társadalom szinte minden rétege megjelent, akik státuszuknak megfelelő értékű érmeket vihettek haza ajándékba. A fennmaradt protokolllisták tájékoztatnak arról, hogy a több ezer példányban vert érmekből kik részesülhettek.

Koronázási emlékérmek

A koronázási érmek második csoportjába a koronázásnak emléket állító, a szertartáshoz közvetlenül nem kapcsolódó emlékérmek tartoznak. Ezek többnyire az eseménnyel egy időben jelentek meg, de számos példát találtunk arra, hogy akár évekkel-évtizedekkel később verték őket. Készülhettek hivatalos felkérésre, üzleti vállalkozás részeként vagy összekapcsolva más képi (hitbuzgalmi) programmal, illetve más funkcióval (számolózseton). Éremoldalaik felkerültek a dámajáték korongjaira vagy az ostáblapionokra is. Minőségük és művészi értékük tekintetében igen eltérőek: a neves vésnökök reprezentatív darabjaitól kezdve az aktualizált kegyérmeken át a vásári darabokig igen széles skálán mozogtak, így mindenki igényének és pénztárcájának megfelelő emléket vihetett haza a koronázásról.

Ez a rendszer az 1508 és 1916 közötti magyar koronázások esetében nem volt mindig egységes elveken alapuló és ilyen sokrétűen tagolt; inkább a folyamatos változás, aktualizálás jellemezte. II. Lajos 1508. évi székesfehérvári és Miksa 1563. őszi pozsonyi koronázására például még nem készültek felajánlási érmek, és koronázási zsetonokat sem vertek. Ismertek viszont később vert emlékérmek, a zsetonok szerepét pedig ekkor még a forgalmi pénzek töltötték be.

Az első magyar koronázási zsetonok Rudolf király (1576–1608) nevével 1572 őszén – részben a forgalmi pénzek mintájára – készültek, a feliratokból csak a koronázás ténye és éve olvasható ki. Később az időpont kiegészült a hónappal és a nappal, majd I. József idején a koronázási helyszín neve – Pozsony (Posonium) – is bekerült a feliratba.

Az 1867. évi kiegyezés után megkoronázott Ferenc József koronázási érmein és zsetonjain az addigi latin szövegek mellett megjelentek – a koronázások történetében először – a magyar nyelvű feliratok is. A „nagy háború” miatt IV. Károly 1916. végi koronázásán, az erőszakos jeleneteket kerülendő a zsetonszórást törölték a programból, felajánlási érem helyett pedig IV. Károly egy aranypénzt adományozott az oltárra. Az 1916. decemberi koronázás kapcsán csupán emlékérmek ismertek.

Koronázási éremkülönlegességek

V. FERDINÁND
felajánlási érem, arany, 1830

HÁTLAP:
Terebélyes, dús lombú szilfa, bal oldalán termékeny, a törzsre felkapaszkodó szőlővesszővel. A fa törzséhez koronás, magyar, négyvágásos címerpajzs támaszkodik. Fentről mindezt a Szentháromságból áradó fény ragyogja be. Felirat fent ívesen: ROBVR ET PROSPERITAS NOSTRA IN TE (Erőnk és boldogságunk rajtad áll)

Az 1508 és 1916 között eltelt négy évszázad során mélyreható változáson esett át a koronázási érmek szimbolikája. Ahogy nem létezett két egyforma koronázás sem, úgy a koronázási érmek és zsetonok rendszerét is a meg-megújuló aktualizálás jellemezte, főként a napi politika fényében, de természetesen hatott rájuk koruk művészeti irányzata is. Időről időre változott az éremkép, a jelmondatok, de átalakuláson estek át az érmek a súlyviszonyaik tekintetében is. Az alábbiakban néhány olyan uralkodó kerül bemutatásra, akiknek koronázása és ehhez kapcsolódóan koronázási érmeinek rendszere, azok felhasználása, esetleg egyes érmei valamilyen módon „kilógnak" a sorból és igazi különlegességnek számítanak a koronázási érmek korántsem heterogén csoportján belül.

I. József koronázása alkalmából kibocsátott érmek

I. JÓZSEF

A törökellenes felszabadító háborúk és a fegyverrel megszerzett uralkodási jog

I. JÓZSEF
koronázási emlékérem, arany, 1687

HÁTLAP: A babérkoszorús, római páncélt viselő I. Lipót álló alakja, vállán fibulával összefogott köpeny, amint a tőle jobbra álló, azonos öltözetet viselő I. József fejére helyezi a Szent Koronát. I. József a baljával markolt lándzsára támaszkodik, míg jobbjában országalmát tart. A háttérben a Duna völgye látszik Pozsonytól Budáig, a városok felett neveik olvashatóak: PRESBURG és OFEN.
Alul középen LGL jelzet.
Körirat: DO IOSEPHO PARTEM, QUAM TULI DE MANU HOSTIS IN GLADIO Gen. 48. (Józsefnek adok egy részt, amelyet az ellenség kezéből karddal szereztem meg. Genezis/Teremtés 48.)
Felirat alul mezőben: IOSEPHVS PRIMVS IN INFERIORI / ATQVE SVPERIORI HVNGARIA REX / PIVS, AVGVSTVS, ARCHI / DVX AVSTRIAE (I. József, Alsó- és Felső-Magyarország kegyes és felséges királya, Ausztria főhercege)
Peremirat: ICH WILL DIS LAND ZU EIGEN GEBEN DEN SAMEN IOSEPHS NACH IHN EWIGLICH GEN 48 (Ezt a földet örök időkre birtokul adom Józsefnek és utódainak. Genezis/Teremtés 48.)

A törökök 1683. évi bécsi ostromának győzedelmes visszaverése hatására fordulat állt be az európai törökellenes politikában: elhatározták, hogy az oszmánokat ki kell űzni a kontinensről. Az első nagy siker Buda 1686. szeptember eleji visszafoglalása volt. Győzedelmes hadjáratok és sikeresen megvívott döntő csaták után a század végére a Temesköz kivételével valamennyi hódoltsági terület visszatért a Magyar Királysághoz. Amit a magyarság a török uralom alóli, sok szenvedéssel együtt járó felszabadításnak vélt, az a bécsi politikai és hadvezetés szerint az ország fegyverrel való megszerzése volt. Emiatt a Habsburgok megkísérelték Magyarországon elérni régi céljukat, az örökös királyságot. Ezt, úgymond az ország felszabadítása fejében, az 1687. végi koronázódiétán nagy nehezen el is fogadtatták a magyar rendekkel.

Első örökös királyként Pozsonyban 1687-ben a gyermek I. Józsefet, I. Lipót fiát koronázták meg. A győzedelmes törökellenes hadjáratok, a visszafoglalt ország és az örökös magyar királyság megszerzése lettek ekkor a koronázási emlékérmek vezérmotívumai is. Számos érmen viszszaköszönnek a visszafoglalási emlékérmekről ismert ábrázolások, ám a harcok bemutatása helyett más eszközökkel élnek. A hangsúly a végeredményen, a fegyverrel jelentős részben visszafoglalt és megszerzett országon volt.

A sok kortárs érem közül a Hautsch és Lauffer nürnbergi művészek által készített koronázási emlékérem a legegyértelműbb. A hátoldalon I. Lipót a lándzsa és az országalma átadása után fia fejére teszi a koronát. A körirat bibliai indíttatású szövege szerint *„Józsefnek adok egy részt, amelyet az ellenség kezéből karddal szereztem meg”*, ezt az érem peremirata tovább fokozza: *„Ezt a földet örök időkre birtokul adom Józsefnek és utódainak.”*

III. KÁROLY

A birodalom újraegyesítésének reménye

I. József halála után, 1711 végén öccsét, az akkor spanyol király Károlyt választották német-római császárrá. Felcsillant a remény a két ágra szakadt Habsburg Birodalom egyesítésére, valamint arra, hogy ő is olyan uralkodó legyen, mint a 16. században V. Károly császár (1519–1556) volt, akiről úgy tartották, *„birodalmában sosem nyugszik le a nap”*. E reménynek lett egyik jelképe a *„felhők közül kiragyogó földgömb”*, rajta a régi Római Birodalom területének körvonalaival. Az egyik emlékérme hátoldalán Károly hét koronával körbevett monogramja ragyogja be sugaraival ezt a felhőktől övezett földgömböt. A NON OCCIDIT VSQVAM (Sohasem nyugszik le) felirat teszi teljessé a feltámasztani remélt birodalomra történő utalást.

Egy másik emlékérem hátoldalán a Károly kettős monogramját hordozó földgömbön álló dicsfényes „római” sas/főnix kardot és jogart tart. A képi üzenetet a felirat teszi teljessé: FELIX TEMPORVM REPARATIO (A boldog idők visszahozatala). A harmadik érmen az európai és amerikai földrészek északi részei látszódnak egy félbevágott földgömbön. Efölött a Szentháromság sugaraiban lebeg Károly megkoronázott, kettős monogramja, amelyet körirat övez: AB ORTV SOLIS VSQVE AD OCASSVM MAGNVM EST NOMEN IN GENTIBVS (Napkelettől egészen napnyugatig nagy az én nevem a népek között).

III. KÁROLY
koronázási emlékérem, ón rézszegeccsel, 1712

ELŐLAP:
III. Károly király balra ágaskodó ló hátán, magyar ruhában, fején korona, vállán palást, kardját vágásra emeli.
Körirat: HVNG ET HISP REX CAROLE TERTIVS AVDIS HVNG ET HISP CREDO SECVNDVS ERIS + / CORONAT IN REG HVNG POSONII 1712.
(Harmadik Károlynak mond téged a pannon, a hispán, ámde hiszem, te nekik „második” Károly leszel /Magyarország királyává koronázták Pozsonyban 1712-ben)
Felirat alul, mezőben: FERRVMQVE TENEBAT HOC / IPSE AEACIDES / OVID MET (És ezt a vasat maga Aecides tartotta. Ovidius: Metamorphoses)
Valós átmérő: 49 mm

HÁTLAP:
Fellegektől övezett földgömb, felette fénysugarakat kibocsátó, koronákkal körbevett C betű.
Körirat: NON OCCIDIT VSQVAM / CIRCVMFVSO PENDEBAT IN AERE OVID MET (Sohasem nyugszik le, függött a körüllebegő levegőben. Ovidius: Metamorphoses)
Felirat ívesen a felhők körül:
CONSTANTIA ET FORTITVDINE (Állhatatossággal és bátorsággal)

MÁRIA TERÉZIA

A harcos királynő

MÁRIA TERÉZIA
felajánlási érem, arany, 1741

ELŐLAP:
Két lebegő angyal által tartott Szent Korona, alatta hat sorban felirat: MARIA / THERESIA / IN REG HUNGARIAE / CORONATA / POSON 25 IUN / 1741 (Mária Terézia, Magyarország királynőjévé koronáztatott Pozsonyban 1741. június 25-én)
Valós átmérő: 48 mm

VI. Károly császár fiúörökös hiányában birodalmát leányára, Mária Teréziára kívánta hagyni. A jogi hátteret a leányági örökléshez a *Pragmatica Sanctio* adta, amelyet igyekezett mindenkivel elfogadtatni. Halála után a leányági öröklést többen kétségbe vonták és bejelentették igényüket a trónra; míg mások területeket akartak elragadni a Habsburg Birodalomtól. Mária Teréziának öröksége megvédéséért és visszaszerzéséért két, egész Európát megmozgató háborút kellett megvívnia: az osztrák örökösödési (1740–1748) és a hétéves (1756–1763) háborút.

A kialakult helyzet miatt már az 1741. június végi koronázásakor is egy harcias királynőt kellett felmutatni. Ennek kiválóan megfelelt a magyar koronázás egyik világi aktusának – a koronázási kardvágásoknak – ábrázolása. Valamennyi koronázási emlékérmen a lóháton ülő, a négy égtáj felé kardvágásokat tevő királynő látható, aki ezzel jelezte: országát – sőt birodalmát is – megvédi az ellenségtől, bármely irányból támadna is.

A koronázási emlékérmekre a koronázás éve, 1741 került fel, hogy rámutasson a jelenet eredetére. Vélhetően egyik koronázási emlékérme sem készült el időben, azonban ebben az esztendőben, nagyobb részük az osztrák örökösödési háború idején, néhány darab pedig a hétéves háború évei alatt született.

MÁRIA TERÉZIA
koronázási emlékérem, ezüst, 1741

ELŐLAP:
Mária Terézia jobbra néző mellképe, ékszerrel díszített, kivágott ruhában. Feltűzött, loknis hajában diadém, a válla alatt VESTNER jelzet. Körirat: MARIA THERESIA ROM AVGVSTA REG HVNG BOH (Mária Terézia római császárné, Magyarország [és] Csehország királynője)
Valós átmérő: 44 mm

MÁRIA TERÉZIA
felajánlási érem, arany, 1741

HÁTLAP:
Füves talajon álló koronás cseh oroszlán, egyik mancsával osztrák címeres barokk pajzson támaszkodik, másik mancsában apostoli kettős keresztet tart. Körirat: IUSTITIA ET CLEMENTIA (Igazságossággal és kíméletességgel)

MÁRIA TERÉZIA
koronázási emlékérem, ezüst, 1741

HÁTLAP:
A koronás, palástos Mária Terézia ágaskodó lován sújtásra emelt karddal a koronázási kardvágást végzi a koronázódombon. A tőle balra álló szárnyas puttó ovális, magyar címerpajzsra támaszkodik, a jobbra álló szárnyas puttó kezeiben olaj- és babérágakat tart, a jobbjában lévő babérágat magasba emelve. A háttérben Pozsony látképe. Körirat: NEC PRISCIS REGIBVS IMPAR (Nem marad el a régi királyok mögött). Felirat alul mezőben: CORONATA / POSON XXV IVN / MDCCXXXXI (Megkoronázták Pozsonyban 1741. június 25-én)

KAROLINA AUGUSZTA

Kegynyilvánító éremből felajánlási érem

I. Ferenc negyedik feleségét 1825. szeptember 25-én koronázták magyar királynévá Pozsonyban. Az egyházi szertartásra nem készült külön felajánlási érem, hanem ezt a célt egy 20 dukát súlyú arany *Gnadenmedaille* töltötte be, amelyből csupán három darabot vertek a koronázás alkalmából. Ezek egyikét nem sokkal a koronázás után szerezte meg Jankovich Miklós, a neves műgyűjtő, akitől a darab később a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került.

KAROLINA AUGUSZTA
felajánlási érem, arany, 1825

ELŐLAP:
Karolina Auguszta balra néző mellképe, feltűzött hajában diadém.
Alul I HARNISCH F jelzet.
Körirat: CAROLINA AVGVSTA FRANCISCI AVSTR IMP (Karolina Auguszta, Ferencnek, Ausztria császárának [hitvese])
Valós átmérő: 48 mm

ELŐLAP:
A Szent Korona, alatta keresztbe tett pálca és babérág. Felirat fent ívesen:
PIE VT CLEMENTER
(Kegyesen, [a]hogy kíméletesen [is])

V. FERDINÁND

Egy unikális felajánlási érem

V. FERDINÁND
felajánlási érem, arany, 1830

ELŐLAP:
I. Ferenc babérkoszorús és V. Ferdinánd jobbra néző, együttes portréi, alul középen I D BOEHM F jelzet.
Körirat: FRANC AVG ET PER EVM FERD V CORONATVS POSONII DIE XXVIII SEPT MDCCCXXX (I. Ferenc és az általa 1830. szeptember 28-án Pozsonyban megkoronáztatott V. Ferdinánd)
Peremirat: VIRTUTE ET CONSOLIO (Érénnyel és bátorsággal)
Valós átmérő: 48,6 mm

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött, 30 dukát (104,64 g) súlyú *Opferpfennig* történelmi és numizmatikai szempontból egyaránt kiemelt jelentőségű példány: ezt a darabot saját kezűleg helyezte az oltárra felajánlási éremként V. Ferdinánd 1830. szeptember 28-i pozsonyi koronázása során a Szent Márton-templomban. Az unikális aranyérem így az egyház tulajdonába került, mégis legkésőbb húsz hónappal a ceremóniát követően már Jankovich Miklós (1772–1846) műgyűjtő tulajdonában volt. Arról, hogy a koronázás után eltelt hónapok alatt mi történt az éremmel, továbbá ki és hogyan ajánlotta fel azt eladásra, jelenleg nincs adatunk. Az éremgyűjtésnek is hódoló Jankovich számára ügynökök hajtották fel az érdeklődésének megfelelő darabokat, ezt talán pozsonyi megbízottja útján szerezte meg. A darab Jankovich első gyűjteményének megvásárlásakor, 1836-ban került a Magyar Nemzeti Múzeumba.

FERENC JÓZSEF ÉS SISI

Egy különleges kettős koronázás

Ferenc József 1867. június 8-án – az uralkodó és a magyar nemzet között létrejött kiegyezést követően – megtartott koronázási ünnepsége több szempontból is különleges helyet foglal el a magyar uralkodókoronázások történetében. Megkoronázására egyedülálló módon nemcsak ugyanazon a napon került sor felesége, Erzsébet királyné ceremóniájával, hanem egyazon templomi szertartásban, azaz ünnepi szentmisében. Ez volt az első és egyben az utolsó magyar uralkodókoronázás, amely nem egy városban, hanem Budán és Pesten együtt zajlott, hiszen a ceremónia világi részét részben Pest városában bonyolították le, továbbá ekkor vált Koronázó Főtemplommá a budai Nagyboldogasszony-plébániatemplom, a mai Mátyás-templom. Emellett a kiegyezés értelmében Magyarországhoz visszacsatolt Erdély is önálló országzászlót kapott a ceremónián, így első ízben került sor tizenegy koronázási zászló vitelére.

A koronázási ünnepség kapcsán elkészített érmek és zsetonok is a korszakváltás kettősségét tükrözik vissza, mivel az addig kizárólagosan használt latin éremfeliratok mellett megjelentek a magyar nyelvűek is. A szokásoknak megfelelően mind Ferenc József, mind Sisi nevére készültek aranyból, ezüstből és bronzból felajánlási érmek és zsetonok. A felszabadultabb légkör nagyszámú emlékérem és zseton bőséges kínálatát hozta magával, megjelentek a politikai megbékélés eredményeit bemutató motívumok: a parlament megnyitása, a felelős magyar minisztérium képcsarnoka vagy az *„Éljen a haza és az alkotmány”* felirat, valamint az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot idéző honvédegylet megalakulásának szerepeltetése. Kedvelt motívum volt a koronázás egyik világi eseményének, a koronázási kardvágásnak az ábrázolása, amelyre a Lánchíd pesti hídfőjénél került sor. A korábbi latin és német nyelvű koronázási emlékérem-feliratokkal szemben a magyar nyelvűek kerültek túlsúlyba.

I. FERENC JÓZSEF
felajánlási érem, ón, 1867

ELŐLAP:
Ferenc József és Erzsébet jobbra néző, együttes mellképei. A király koronázási palástban, a királyné kivágott ruhában nyaklánccal, mindketten hajadonfött. Felettük két lebegő angyal a Szent Koronát tartja, az egyik angyal kezében kard, a másikában pálmaág. A király karkivágásában A.KLEEBERG jelzet.
Felirat lent ívesen: AMOR – UNIT – VIRES (A szeretet egyesíti az erőket).
Alul: MDCCCLXVII
Valós átmérő: 46 mm

HÁTLAP:
Szalagokkal átkötött babérkoszorúban felirat 6 sorban, a felirat alatt és felett dísz: – – / Isten segíts! királyok istene! / Emeld fel hozzád a király szivét: / Értelme légyen, mint napod szeme, / Hogy végig lássa roppant helyzetét, / Hogy a ki fényben milliók fölött van, / Legyen dicsőbb erényben hatalomban / – –
(Vörösmarty Mihály: Hymnus, 1844, első versszak)

FERENC JÓZSEF ÉS ERZSÉBET
koronázási emlékérem, ón, 1867

ELŐLAP:
Középen kör alakú, fényes mezőben Ferenc József és Erzsébet balra néző, együttes portréi. A királyon babérkoszorú, a királyné fején nyitott korona. Az emelt, matt szegélyen egy-egy gyümölcsökkel, búzakalászokkal teli bőségszaru, amelyeket szalag köt össze. A bőségszaruk között korona nélküli, négypólyás magyar címer. Felirat fent ívesen, két sorban: A' BUDA – PESTI KORONÁZÁS / EMLEKÉÜL 1867. Valós átmérő: 37 mm

HÁTLAP:
Középen a Szent Korona 4-4 láncfüggővel, felette legyező alakban a koronázáson a magyar lobogón kívül használt 5-5 koronázási országzászló. Balról jobbra: Erdély, Szlavónia, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kumánia, Bulgária, Bosznia, Dalmácia és Horvátország. A Szent Korona alatt országalma és egymást keresztező koronázási kard és jogar. Mögöttük egymást keresztező babér- és olajág. Alul W – S jelzet.

ERZSÉBET AMÁLIA EUGÉNIA
koronázási emlékérem, aranyozott bronz, 1867

ELŐLAP:
Erzsébet királyné jobbra néző mellképe, hajában diadém. Alul C. KRAVS EDIT – A. KLEEBERG FEC. jelzet. Felirat két sorban, ívesen kívül: ELISABETH KAISERIN – VON OESTERREICH Belül kisebb betűkkel: KOENIGIN VON – UNGARN ETC. ETC. (Erzsébet, Ausztria császárnéja, Magyarország királynéja stb. stb.) Valós átmérő: 42 mm

HÁTLAP:
Középen fényes mezőben a Szent Korona, körülötte erősen emelkedett, matt mezőben: GEKRÖNT ALS KÖNIGIN VON UNGARN IN OFEN PEST AM 8TEN JUNI 1867 (Magyarország királynéjává koronázták Buda-Pesten 1867. június 8-án)

IV. KÁROLY

Koronázási érmek kicsit megkésve

IV. KÁROLY
koronázási emlékérem,
bevonat nélküli hadifém, 1916

ELŐLAP:
IV. Károly király álló alakja koronázási ornátusban, fején a Szent Koronával, miközben a koronázási esküt mondja a budai Szentháromság téren. Jobbját esküre emeli, baljában az eskükeresztet tartja. Tőle balra gróf Tisza István nádorhelyettes, az eskü szövegét olvasó Csernoch János esztergomi hercegprímás és az apostoli keresztet tartó dr. Walter Gyula c. püspök, jobbra Szmrecsányi Lajos egri érsek, az imára kulcsolt kezű Várady Lipót Árpád kalocsai érsek és az ország kardját tartó herceg Esterházy Miklós Pál Antal Mária főlovászmester-helyettes látszik.
Felirat alul két sorban: 1916 / DECEMBER 30
Valós méret: 42 x 61 mm

HÁTLAP:
IV. Károly király koronázási ornátusban, fején a Szent Koronával, a koronázási dombon lovon ülve. Kardjával kezében a keleti irányú kardcsapást végzi. Körülötte díszmagyarba öltözött, zászlót lobogtató tömeg, háttérben a várpalota homlokzata.
Felirat alul: IV. Károly

A koronázások időpontjáról általában hónapokkal az esemény megtörténte előtt megszületett a döntés, hogy a protokoll előkészítéséhez, a szertartások és azok helyszíneinek kialakításához kellő idő álljon rendelkezésre. IV. Károly koronázásának előkészítésére csupán négy hét jutott, ennek folyamatában az érmek nem kaptak elsőbbséget. Felajánlási érem nem készült, a koronázási zsetonok szórását pedig eleve törölték az események közül. A széles közönségnek szánt érmek – két, a nürnbergi Lauer-verdében készült darab kivételével – szinte teljes egészükben 1917-ben kerültek kibocsátásra. Ezeket többnyire hadifémből verték, a koronázáskor készült fényképek alapján.

MACZÓ FERENC

IV. Károly király és Zita királyné koronázása

Amikor Ferenc József császár és király közel 68 évi uralkodás után 1916. november 21-én elhunyt, a trónt Károly főherceg örökölte. Másnap Tisza István gróf, magyar miniszterelnök szokatlan kérést intézett az ifjú trónörököshöz, melyben a mielőbbi koronázást sürgette. A kérést pártállástól függetlenül a magyar politikai elit egyöntetűen támogatta, mivel célja továbbra is az Osztrák–Magyar Monarchia dualista jellegének fenntartása volt. Károly főherceg pedig csak a koronázással válhatott törvényes uralkodóvá. Az uralkodót trónra lépésétől kezdve számos jogosítvány megillette, hatalma azonban csak a törvényes koronázással teljesedhetett ki Magyarországon.

1916. november 23-án Károly utasítást adott a koronázás mielőbbi megszervezésére. A magyar közvélemény ezt a lépést teljes egyetértéssel fogadta, míg az osztrákok elutasították. Károly közvetlen környezetében is voltak olyanok, akik ellenezték ebbéli szándékát, mondván, ráérne mindez a háború befejezése után, és akkor a Monarchia dualista berendezkedésén is változtatni lehetne. Köztük volt Arthur Polzer-Hoditz, Ferenc Ferdinánd főhercegtől megörökölt bizalmasa.

Annak ellenére, hogy a magyar koronázás ellen számos érv szólt, a birodalom két fele között azonnali konfliktus robbant volna ki, ha a ceremóniára mégsem kerül sor. Míg ugyanis Ausztriában a trónra lépést az uralkodó manifesztuma jelentette, császári koronázásra nem volt szükség, addig Magyarországon az évszázados gyakorlat miatt az esemény egyenesen elengedhetetlen volt, s az 1791. évi XII. törvénycikk is előírta, hogy az új uralkodót elődje elhunytától számított hat hónapon belül meg kell koronázni.

Ráadásul háború idején létfontosságú volt a következő évi költségvetés elfogadása, amelyet csak megkoronázott uralkodó szentesíthetett. 1916 végén egyáltalán nem lett volna szerencsés, ha Károly törvényen kívüli kormányzással – exlex helyzetben – kezdi meg uralkodását. Tanácsadói egy részével ellentétben így ő azonnal megértette és teljességgel elfogadta, hogy a koronázást még abban az évben meg kell tartani.

A Koronázási Ünnepélyt Rendező Bizottság

A koronázási ünnepségek lebonyolítására – a szűkös határidő miatt – december 1-jén Koronázási Ünnepélyt Rendező Bizottságot alakítottak, melyben részt vett a belügy-, az igazságügy-, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium. Elnökének Jekelfalussy Zoltán császári és királyi kamarás, miniszteri tanácsost választották, akit az országgyűlés korábban is számos országos rendezvény lebonyolításával megbízott. A rendezőbizottságba tagokat delegáltak a minisztériumok, a főrendiház és a képviselőház elnöki hivatala, a magyarországi főudvarnagyi hivatal, a Magyar Államvasutak elnökigazgatósága, a Székesfővárosi Közmunkák Tanácsa, a székesfőváros és a rendőr-főkapitányság, valamint a sajtó részéről az Otthon Írók és Hírlapírók Köre, a Budapesti Újságírók Egyesülete és a Budapesti Napilapok Szindikátusa.

A bizottság négy albizottságot szervezett. Forgalmi albizottságot Bárczy István polgármester vezetésével, rendészeti albizottságot Markovits Imre elnökletével, a tribünjegyeket kiosztó albizottságot Nádosy Imre minisztériumi osztálytanácsos vezetésével, a művészeti és műszaki albizottságot Bánffy Miklós gróf és Forster Gyula báró felügyelete alatt.

A koronázás „forgatókönyvének” mintájául az 1867. júniusi koronázás tervezete szolgált, de figyelembe vették az 1893. évi reformokat is. Az egyszerűsítést a háború, az anyaghiány, az idő rövidsége és nem utolsósorban a téli időjárás indokolta. Megegyezés született továbbá, hogy a koronázási ünnepség csak a budai oldalon zajlik. Ugyanakkor a szimbólumokban gazdag ősi ceremónia minden eleme fontossággal bírt, ezért nehéz volt leegy-

Az országgyűlés küldöttei a koronázási menetben.
Jobbról a második gróf Apponyi Albert.

KORONÁZÁSRA KÉSZÜLŐDŐ BUDAPEST

December elején lázas készülődés vette kezdetét nemcsak a koronázási útvonal mentén, hanem az egész városban. A lapok hadijelentései mellett egyre nagyobb szerepet kaptak a koronázási előkészületek hírei. A hirdetési rovatokban megszaporodott a díszmagyar öltözetek és tartozékaik adása-vétele, szőrmék, bundák eladása, a koronázásra takarítást vállaló cégek hirdetései, „koronázásra való" lovak és hintók eladása, bérbeadása, lakások, házak és természetesen az ablakok kiadása. Gondot okozott, hogy a városban nem volt megfelelő számú bérkocsi, ló és autó, ezért Bécsből kellett pótolni őket. Az ablakok bérbeadása óriási üzletet jelentett a lakóknak, átlagosan 5 és 8 ezer korona között mozgott az áruk. Nemcsak a hazai, hanem a külföldi sajtó is foglalkozott az eseménnyel. A koronázáshoz kapcsolódóan az árusoknál megjelentek az uralkodópárt ábrázoló képeslapok, kitűzők és különféle emléktárgyak.

szerűsíteni. A szertartás redukálása vagy bármilyen nagyobb eltérés a hagyománytól akár az aktus érvényességét és az uralkodó legitimitását vonhatta volna kétségbe.

A KORONÁZÁS MEGSZERVEZÉSE

A magyar uralkodókoronázás egyik sajátosságának számított, hogy egyházi és világi részből állt. Az utóbbi gyökerei a késő középkorba nyúltak vissza, Ezek a következők voltak: aranysarkantyús lovagok avatása, a király világi eskütétele, a négy kardvágás, végül pedig a koronázási lakoma, azaz a díszebéd. A kora újkorban állandósult gyakorlatnak megfelelően az aranysarkantyús lovagok avatása rendszerint nem abban a templomban zajlott, ahol a koronázás egyházi része történt. 1916-ban ettől eltekintettek, így a koronázás egyházi szertartása és a lovaggá ütés helyszínéül egyaránt a Mátyás-templomot jelölték ki. A mostoha körülmények és a rövid idő miatt túl nagy erőfeszítést követelt volna egy még hosszabb koronázási menet útvonalának előkészítése és egy másik templom feldíszítése.

Miközben a bizottságok a koronázás megszervezésén, lebonyolításán dolgoztak, az országgyűlés a hitlevél, az eskü megfogalmazásával és a nádorválasztással volt elfoglalva. A hitlevél és az eskü szorosan összefügg egymással, mindkettő egy ünnepélyes fogadalomtétel, azonban lényeges szempont az, hogy időrendben a hitlevél kiadása megelőzte a koronázási aktust és az eskü felolvasását is. A koronázás alkotmányjogi előfeltétele volt ugyanis a hitlevél országgyűlés által elfogadott és a miniszterelnök által ellenjegyzett példányának megléte. A megkoronázott király ebben felesküszik az alkotmány megtartására, a hitlevél körvonalazza a nemzet alkotmányos jogait.

A hitlevél megszövegezésénél is nagyobb vitákat gerjesztett a politikai pártok között a nádorhelyettes-válasz-

A királyi családról készített műtermi felvétel

IV. Károly a koronázási dombon, amelyet a Szent György téren emeltek

tás. A magyar királykoronázások egyik elengedhetetlen szereplője volt a kora újkortól kezdve a nádor. A koronázást ugyanis a késő középkorral ellentétben az esztergomi érsek már az ország nádorával együtt végezte, mutatva, hogy az ország új királya csakis a rendek nagyobb részét kitevő világi elit akaratából lehet uralkodó.

Már Ferenc József koronázásánál is gondot okozott a nádori tisztség ellátása, mivel 1848 után a főméltóságot számos korábbi rendi tisztséghez hasonlóan nem töltötték be. Egyébként a nádori hivatal Bécsre nézve is túl nagy hatalmat képviselt volna. A korábbi évszázadokban, ha a nádori hivatal betöltetlen volt, a második főméltóságot, az országbírót vagy nádorhelyettesi minőségben egy idős és befolyásos nagyurat bíztak meg e feladattal. 1867-ben a közvélemény olyan személyt kívánt e posztra, aki élvezi a többség bizalmát. Ez a személy Deák Ferenc javaslatára Andrássy Gyula gróf, miniszterelnök lett.

1916-ban Tisza István magának akarta a nádorhelyettesi posztot, mivel megfogalmazása szerint a miniszterelnök képviseli a nemzet akaratát. Az ellenzék tombolt, s a gondokat csak fokozta, hogy Tisza református vallású volt. Bécsi körökben már Tisza bukásáról pletykáltak. Végül Csernoch János esztergomi érseknek kellett beavatkoznia. A prímás megnyugtatta az uralkodót, hogy a koronázás elsősorban közjogi cselekmény, és a nádori hivatalt más vallású személy is elláthatja. Ezzel elhárult a legnagyobb akadály.

Az ellenzék azonban tovább szította a vitát. A hitbéli aggályok felemlegetése mellett elsősorban azzal, hogy Tisza csak egy felkapaszkodott köznemes, akinek nincs helye a született arisztokraták között. Az egyik legnépszerűbb arisztokratát, József Ágost főherceget jelölték a nádori poszt ellátására. Mindez annak dacára történt így, hogy József főherceg tiltakozott a jelölése ellen, az ellenzék tagjai azonban ezzel nem törődtek. E lépéssel ugyanis a miniszterelnököt próbálták ellehetetleníteni és kellemetlen helyzetbe hozni. Tisza István tudta, hogy hatalmi pozíciója meginog, ha enged az ellenzék követelésének. A miniszterelnök így szilárdan kitartott. December 20-án végül az országgyűlés mindkét háza megválasztotta nádorhelyettesnek.

A koronázási ünnepségsorozat

A koronázási ünnepségsorozat három napig tartott, ez idő alatt a város nyüzsgő hangyabolyhoz hasonlított. A királyi pár december 27-én délután érkezett meg. Fogadásukra a feldíszített Nyugati pályaudvaron megjelent a miniszterelnök, az országgyűlés két házának tagjai, a főváros elöljárói és más méltóságok. Bárczy István budapesti polgármester lánya fehér virágokból álló csokrot adott át a királynénak, aki ezt a koronázás után egy pár, Z betűt formázó arany fülbevalóval köszönte meg. A pályaudvart örömujjongás közepette elsőként a négyéves Ottó koronaherceg hagyta el Károly volt nevelőjével, Wallis gróffal. A királyi pár nyitott hintón a Lánchídon keresztül hajtatott fel a Várba.

Este az országgyűlés küldöttsége – melyet hagyományosan az esztergomi érsek vezetett – ünnepélyesen átnyújtotta a hitlevelet az uralkodónak. Az uralkodó Csernoch érsek ünnepi beszéde vége felé feszengeni kezdett, és próbálta jelezni főhadsegédének, Zdenko Lobkowitz hercegnek, hogy a válaszát tartalmazó papiros a lakosztályában maradt. A helyzetet Tisza miniszterelnök gyors fellépése oldotta meg, aki odasúgta Csernochnak, hogy ne hagyja abba a beszédet. A rögtönzött

A koronázás a tradicionális magyar elit és a történelmi Magyarország utolsó nagy politikai eseménye volt.

Zita királyné

IV. Károly
a Szent István-rend
ornátusában

Ottó trónörökös koronázási díszruhájában, melyet Benczúr Gyula tervezett.
Benczúr Gyula festménye

szónoklat azonban egyre akadozott, a bíboros tótos kiejtése mindinkább érezhetővé vált. A teljes belezavarodástól végül a papirossal visszatérő főhadsegéd mentette meg. December 28-án délelőtt adták át a főrangú hölgyek Auguszta főhercegnő vezetésével Zitának és Ottónak a koronázásra varratott díszruháikat. IV. Károly – elődjét, Ferenc Józsefet követve – magyar huszártábornoki egyenruhában vett részt a koronázáson.

E napon kora este került sor a palást ünnepélyes kijavítására. A palástot a hagyomány szerint Szent István király hitvese, Gizella királyné készítette. 1916-ra már az is a konvenció részévé vált, hogy az első magyar királyné munkájának emlékére az új magyar uralkodó hitvese a koronázás előtt ünnepélyes öltéseket tesz a palástra. A tradíció erősítése végett Zita a ceremóniához ugyanazt a varrókészletet használta, amelyet Erzsébet királyné 1867-ben.

December 29-én reggel 9 órakor tartották a koronázás főpróbáját, amelyen az uralkodópáron kívül – nézőként – részt vett Rudolf trónörökös lánya, Erzsébet főhercegnő, illetve a közben megérkezett Ferdinánd bolgár cár is, aki egyedüli külföldi uralkodóként jelent meg a koronázáson. Kora délután ünnepélyesen átszállították a koronázási jelvényeket a királyi palotából a koronázótemplomba, ahol a Loretói kápolnában helyezték el.

A nap folyamán már áramlottak a fővárosba a koronázásra érkező vendégek. Eljött az osztrák parlament, a Reichsrat tekintélyes létszámú küldöttsége és a teljes osztrák kormány. Megérkezett Bécs városának dr. Richard Weiskirchner polgármester vezette képviselete is, pénzadományt hozva Budapest, *„a királyi testvérváros harctéren küzdő hős fiai, özvegyei és árvái részére”*. Köszönetképpen Bárczy polgármester vacsorára hívta Bécs polgármesterét és családját a saját lakására.

A koronázás napja

A koronázás reggelén fél hétkor rendezett országgyűlési ülésnek egyetlen napirendi pontja volt: a koronázás jóváhagyása. Nemcsak a képviselők keltek ezen a napon korán, a sokaság is már hajnalok hajnalán készülődött, hogy hamar elindulhasson a Várba. Hét órakor a Mátyás-templomban a két koronaőr és más méltóságok vánkosokra helyezték a koronázási jelvényeket, s a főoltárra borították a palástot. Időközben a palotából a templomba küldték a királyné házi koronáját, melyre a középkori szokások szerint a királyné koronázási szertartásához volt szükség, hiszen ezzel koronázta meg őt a mindenkori veszprémi püspök.

Az uralkodópár a 18. századból származó koronázási hintón ment a templomhoz. A menet élén haladt heroldöltözetben Szegedy-Maszák Aladár magyar királyi hírnök. Alakja a régi középkori magyar birodalmat szimbolizálta, akárcsak a Magyar Korona országait jelképező koronázási országzászlók – összesen 11 darab –, melyekkel a középkori magyar–horvát királyság szerepét és jelentőségét a magyar politikai elit még a 20. század elején is hangsúlyozta.

A római rítus szertartása szerint a koronázás kezdetén Károly letérdepelve – a Csernoch érsek által tartott evangéliumos könyvet érintve és megcsókolva – letette az igazságosság és béke esküjét, amely hagyományosan az egyház és az elesettek védelméről szólt. Ez a templomi eskü nem keverendő össze a világi ceremónia részeként a Szentháromság téren letett másik esküvel. Miután szentelt olajjal felkenték és karddal felövezték, sor került a koronázásra. A Szent Koronát az érsek és a nádorhelyettes együtt helyezte az uralkodó fejére.

A királyné koronázását báró Hornig Károly bíboros, veszprémi püspök mint

a királyné kancellárja végezte, az évszázados szokásoknak megfelelően a házi koronával megkoronázta, majd a hercegprímás a nádorhelyettessel együtt a Szent Koronával megérintette a jobb vállát. A misén Liszt Ferenc koronázási miséjét játszották egyfajta hagyományteremtési szándékkal. Míg azonban 1867-ben a bécsi udvari zenekar játszott a szertartáson, 1916-ban szigorúan ügyeltek rá, hogy csak magyarok lehessenek a zenekar tagjai. A magyar királykoronázások történetében ekkor játszották el először a magyar *Himnusz*t, amit Károly rendelt el a *Gotterhalte* helyett.

Koronázását követően a királyné kíséretével együtt elhagyta a templomot, Károly király viszont még nem távozhatott. A régi szokások szerint ugyanis következett a koronázás világi része, az aranysarkantyús vitézek avatása, amely szokást a hagyomány Károly Róbert korához köti. A lovagok a kalpagjuk alatt, a forgón viselt kis aranysarkantyúról kapták a nevüket. Az avatás mindig a koronázási mise után, a ceremónia világi részének első elemeként történt, és rendszerint egy másik templomban. Régi szokás volt az is, hogy a két templom közötti vonulás során koronázási pénzt (zsetonokat) szórtak a nép közé. Az 1916. végi koronázás nemcsak a helyszín tekintetében, hanem a pénzszórás elmaradásában is rendhagyó volt. Példa nélküli volt az avatandók kiválasztása is, akik Károly kívánságára a világháború legvitézebb, legtöbb kitüntetést kiérdemelt katonái közül kerültek ki.

Az egyházi szertartást követően a templomtól nemzetiszín szőnyegen vonult a megkoronázott király – felségjelvényeivel a kezében és kísérete gyűrűjében – az esküemelvényhez. Majd baljába vette az eskükeresztet, és jobbja három ujját esküre emelte. Az esküszöveget Csernoch érsek olvasta elő hangosan, majd Károly tiszta magyarsággal, hangosan ismételte. Az eskü végén Tisza háromszor elkiáltotta, hogy *„Éljen a király!”,* amit hosszú percekig tartó éljenzés követett.

Az eskütétel után következtek a koronázási dombon a nevezetes kardvágások, amelyek évszázadok óta az ország védelmét szimbolizálták. A Szent György téren emelt domb földjébe a vármegyék és törvényhatóságok a fontosnak tartott történelmi helyekről küldtek földet. A világháború forgatagában mindegyik kardvágás óriási jelentőséggel bírt. Északon Oroszország, délen Szerbia, nyugaton Olaszország, keleten Románia. Mindegyik államma hadban álltunk. Külön érdekesség, hogy 1916-ban is megtartották azt a régi szokást, hogy a ceremónián használt lovak számára életük végéig gondtalan körülményeket biztosítanak egy udvari ménesben. A nép számára a koronázás ünnepsége a kardvágásokkal tulajdonképpen be is fejeződött, a szokásos ökörsütés elmaradt, de a szegényeknek a város több pontján ingyenebédet osztottak.

A koronázási ebéd a királyi palotában csak szimbolikus volt, az ételeket később elküldték a kórházakba, a sebesült katonáknak. Az asztalnál – a királyi páron kívül – a nádorhelyettes, az esztergomi és a kalocsai érsek, valamint a pápai nuncius foglalt helyet. Az ebéd után az országház küldöttsége átadta a királyi párnak a koronázási ajándékokat. Ezeket később a román betörés sújtotta Erdély javára ajánlotta fel az uralkodópár. Az egyik legértékesebb ajándék Brassó városáé volt: a törcsvári várkastély. A királyi pár még aznap este visszautazott Bécsbe, ami sokat rontott az ünnep fényén, és félremagyarázásokra adott okot.

Ám ez sem kérdőjelezte meg, hogy a koronázás – mint az ősi hagyományokhoz, szokásokhoz ragaszkodó ceremónia – államjogi funkciója a magyar állam szuverenitásának kifejezése volt, amit épp Ausztriával szemben kellett kifejezésre juttatnia. ◆

IV. Károly király koronázása alkalmából készített emléklap

Dudits Andor: IV. Károly koronázási esküje a Koronázási Albumból

GÖDÖLLE MÁTYÁS

KÉPZŐMŰVÉSZEK AZ ELSŐ VONALBAN

Az utolsó magyar királykoronázás megörökítése

„Ifjú királyunk trónralépte és Szent István koronájával megilletése a magyar művészek lelkében nagy élmény volt, melynek művészi formájával küzködnek, keresve a legkülönbözőbb, annak megfelelő, de egyéniségükkel harmonizáló kifejező formát. A koronázási képeknek az a kis gyűjteménye, melyet most bemutatunk, csak egy része ennek a mozgalomnak, csak vázlatok, tervek, álmok, melyek békésebb időkre és kialakításra, kivitelre várnak."

❁

E szavakkal jellemezte a neves művészeti író és kiállításrendező, Lázár Béla *„Előljáró beszédében"* az Ernst Múzeumban 1917 szeptemberében kiállított koronázási képek csoportját. Tömör megfogalmazásában jól érzékelhető az a sokszínűség, mely az eltérő műfajú és stílusú művekben megmutatkozott.

❁

A gyors riportrajzoktól a kidolgozott olajfestményekig, a realizmusra törekvő akadémikus stílusú történeti képektől a modernebb, foltszerűen kialakított alkotásokig sok mindent láthatott együtt a 100 évvel ezelőtti látogató. Lázár Béla záró megjegyzésében a művek többségének vázlatszerűségére utalt és egy békésebb időszakban való kidolgozásukat várta, ám a háború és az azt követő széthullás miatt reménye nem teljesedett be.

A magyar királyok koronázása a kora újkortól kezdve az uralkodói és nemzeti reprezentáció legjelentősebb megnyilvánulási formája volt. A koronázási szertartásnak és a hozzá kötődő ceremoniális aktusok ábrázolásának hagyománya I. Miksa 1563. évi pozsonyi koronázásától folyamatos volt egészen az utolsó, 20. század eleji magyar koronázásig. Az egyházi szertartás tucatnyi eleme (a király fogadásától a templom kapujában az egyháznak szánt jelképes adomány átnyújtásáig) és az azt követő világi ceremónia négy hangsúlyos momentuma (aranysarkantyús vitézek avatása, koronázási eskü, kardvágás a koronázódombon, koronázási lakoma) lényegében végig változatlanul megvalósult a magyar uralkodók koronázásain. A róluk készült képzőművészeti alkotások a magyar történelem eseményábrázolásainak legegységesebb csoportját alkotják.

A **Koronázási Album** borítója (fent)
Az **Érdekes Ujság** koronázási számának címlapja (lent)

Illusztrációs robbanás

Míg a korábbi századokban rajzok, metszetek és festmények születtek, Ferenc József 1867. évi koronázásakor már készültek korai fényképfelvételek is, de azokat főleg kollázsokhoz és rajtuk alapuló művészi alkotásokhoz használták, s az akkor már virágkorát élő képes sajtó is nagyrészt grafikák útján szolgálta ki az olvasók „képi közvetítés" iránti igényét. Az újságok a helyszínre kiküldött tudósítóikkal próbáltak a piaci versenyben érvényesülni, hogy elsők között nyújtsanak gyors és hiteles beszámolót az érdeklődőknek, akik közül kevesen lehettek közvetlen tanúi a koronázásnak. A sajtóillusztrációk egyszerre próbáltak megfelelni a hiteles tájékoztatás igényének és kiemelni a ceremónia reprezentatív jellegét.

Az 1916. évi utolsó királykoronázás idejére azonban a fényképészet és a nyomdatechnika fejlődése már lehetővé tette, hogy a sajtóban egyenrangú – vagy éppen hangsúlyosabb – félként jelenjenek meg fényképes tudósítások az ünnepségről. A képzőművészeti megörökítés jelentősége mégsem csökkent a koronázás alkalmával. Ennek egyik oka az volt, hogy bár próbálkoztak vele, a budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom) belső tere a sötét téli időszakban az ünnepség megzavarása nélkül nem tette lehetővé beltéri felvételek készítését. Ezért a koronázás egyházi szertartásáról csak képzőművészeti ábrázolásokat ismerünk, és a sajtó is csak ezeket tudta közölni.

A másik ok inkább az ábrázolási mód jellegéhez köthető. Az újságok szerkesztői a reális ábrázolást nyújtó fényképet nem érezték elég reprezentatívnak az eseményről való megemlékezéshez. Így például a koronázás után megjelenő és arról tudósító lapok több esetben is *(Érdekes Ujság, Tolnai Világlapja, Vasárnapi Ujság, Illustrierte Zei-*

Grafikusok rajzolják a Szent György téri tribünről a kardvágást.
Balra alul Kernstok Károly, felül Rippl-Rónai József és katonaruhában Pór Bertalan).

tung) képzőművészeti ábrázolást választottak címlapjukra, annak ellenére, hogy a belíveken már többségbe került a fénykép.

Előkészületek

Az utolsó magyar királykoronázás első ábrázolásai érdekes módon már az esemény előtt megszülettek. Ezeket a dekorációt tervező művészek, Lechner Jenő, Pogány Móric, Györgyi Dénes és Kós Károly készítették látványtervként, és a ceremónia pontos szituációs terveit felhasználva – melyen az egyes részt vevő személyek helye is fel volt tüntetve – staffázsalakokként ráfestettek embereket is. Az ábrázolások alapjául a helyszínekről készült nagyméretű fényképek szolgáltak, melyek felületét vízfestékkel átfestették. Ezek közül a Budavári Mátyás-templom Egyházművészeti Gyűjteményében található három olyan lap, melyeken Lechner Jenőnek, a templombelső dekorációtervezőjének szignatúrája található – és feliratai, valamint a találomra elhelyezett alakok is arra engednek következtetni, hogy biztosan látványtervként készültek.

A Budapesti Történeti Múzeumban lévő másik tizenöt, szintén átfestett fénykép abban különbözik ezektől, hogy rajtuk nincs tervre utaló felirat, és sokkal pontosabban kidolgozottak a résztvevők figurái. Azt, hogy ezek már a koronázás után, a megvalósult látvány ismeretében készültek-e, nem lehet egyértelműen eldönteni, de néhány részlet arra utal, hogy itt is inkább előre elkészített, valószerűnek ható látványtervekkel van dolgunk. Ilyen elem például Szegedy-Maszák Aladár királyi herold ábrázolása a templombelsőt bemutató képen, ahol a heroldruhán a magyar címer sávjai és a kettős kereszt látszanak, míg a valóságban csak arany-ezüst sávok voltak az öltözékén, vagy az oratóriumkarzat ábrázolása, ahol csak Ottó trónörököst látjuk, és nem szerepel a szintén ott helyet foglaló egyetlen külföldi uralkodó, Ferdinánd bolgár cár. A villódzó, élénk színek és a verőfényes, világoskék ég is azt erősítik meg, hogy ezek az ábrázolások nem az esőszitálós, borongós december 30-i nap impresszióni nyomán készülhettek.

A koronázás napján számos művész volt jelen a ceremónia különböző helyszínein. Kertész K. Róbert, a koronázás műszaki és művészeti albizottsága előadójának leírása szerint: *„Az ünnepségekről vázlatokat készítő rajzolók és festőművészek elhelyezéséről is az albizottság gondoskodott. A templomban jelen volt meghívott képzőművészeken kívül mintegy 60 művész kapott a különböző tribünökön ülőhelyet."* Marsovszky László miniszteri titkár pedig a *Koronázási Album* számára készült beszámolóban említi, hogy milyen nagy nehézséget jelentett a sajtó képviselőinek jelenléte a Mátyás-templomban, ahol végül három helyszínen helyezték el őket. *„A diplomaták páholya feletti tribünön, ahol elsősorban a külföldi sajtó képviselői, ezenkívül pedig a rajzolók helyeztettek el a baptistoriumban, végül pedig az emeleti loggiákban összesen 50 helyet sikerült a sajtó képviselőinek biztosítani. A hírszolgálat ellátása érdekében a laptudósítók és a képes lapok rajzolói előnyös helyeket kaptak a tribünökön is."*

Az előkészületek során arra is gondoltak, hogy a művészek már a próbákon is részt vehessenek s így megis-

merhessék a helyszíneket és a dekorációkat. December 28-án elpróbálták a koronázási misét, ahol még helyettesítették az uralkodópárt, majd másnap reggel Károly kérésére tartottak egy újabb próbát, immár a leendő király részvételével. Utána Bánffy Miklós gróf, a koronázás főrendezője a sajtó képviselőinek is bemutatta a templomot. Zádor István visszaemlékezése mutatja, hogy milyen segítséget jelentett ez a művészeknek. *„A koronázás előtt még teljes főpróbát tartottak a templomban, aminek mi, rajzolók, festők és tudósítók nagyon örültünk, mert hiszen így bővebb alkalmunk nyílt a munkára. A koronázást magát így a főpróbán rajzoltam, míg a koronázás napján munkámat a templom előtt, szabad ég alatt történt királyi esküre koncentrálhattam."* Egy másik művész, Háry Gyula megjegyzése pedig, melyet a koronázásról készített olajvázlata hátoldalára írt, arról tudósít, hogy a festő az ünnepség másnapján is próbálta tökéletesíteni vázlatait: *„A koronázás után másnap a rendőr elzavart, hogy nem szabad itt se festegetni, se rajzolgatni."*

Gyorsasági verseny

A koronázáson készült ábrázolások műfajilag három nagy csoportra oszthatók. Az elsőbe a helyszínen készült rajzok és vázlatok tartoznak, melyek nagyrészt a képes sajtó gyors képigényét szolgálták ki. A másodikba a helyszíni rajzok vagy fényképfelvételek alapján műteremben kidolgozott művek sorolhatók, míg a harmadik csoportot teljesen fiktív ábrázolások alkotják. A legnagyobb számban a helyszíni rajzok és vázlatok vannak, melyek végigkísérik az uralkodópár december 27-i megérkezésétől a koronázási jelvények közszemlére tételének január 2-i végéig a koronázáshoz kötődő eseménysor mintegy 25 aktusát.

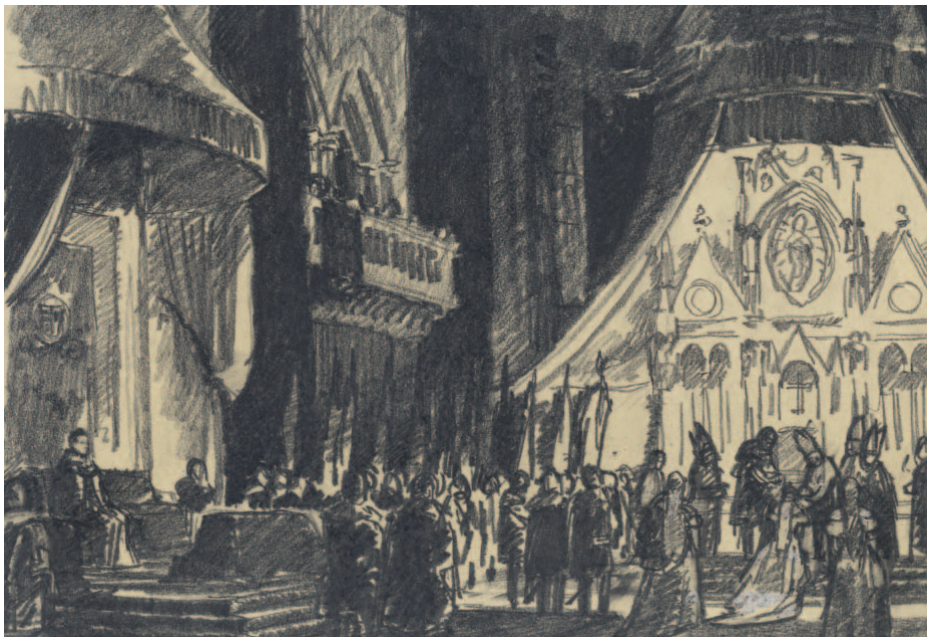
A képes lapok már előre beharangozták tudósításaikat, melyekben próbálták minél exkluzívabban megfogalmazni rajzolóik kivételes lehetőségeit. *„A Társaság részére a koronázási ünnepségen a rajzokat lapunk belső munkatársa, Márton Ferenc festőművész fogja készíteni. Jeles munkatársunkat az a kitüntetés érte, hogy a legnagyobb európai képes lap, a Leipziger Illustrierte Zeitung megbízta a nagy német lap magyar koronázási száma címlapjának s a legfontosabb koronázási jelenetek rajzának készítésével."*

❁ **Pór Bertalan rajza a Szent György téri kardvágásról az *Érdekes Ujság*ban** (fent)
❁ **Márton Ferenc: A királyi pár a *Vasárnapi Ujság* címlapján** (lent)

❁ **Zádor István: Zita királyné koronázása** (lent)

Lechner Jenő: Látványterv a Mátyás-templom koronázási dekorációjához

Az újságok a koronázást követően is igyekeztek hangsúlyozni a bennük megjelenő rajzok jelentőségét. *„Az Uj Idők gondoskodott arról, hogy olvasóink e felejthetetlen jeleneteket hű képekben láthassák viszont hasábjainkon. Egész sor fényképészünk működött a helyszínen, közülük pedig a rajz néhány kiváló mestere vállalta a legfontosabb jeleneteknek a megrajzolását.* […] *E szép rajzok a gazdag fényképanyaggal együtt történelmi értékűek és évszázadokig művészi okmány és forrás gyanánt fognak szolgálni."* Az *Érdekes Ujság* pedig 1917. januári első számában így vezeti be képes összeállítását: *„dicsér bennünket az a szándék és törekvés, hogy gyorsak és aktuálisak legyünk, mert íme két nappal a koronázás után már a közönség előtt van a mi képes beszámolónk."* A gyorsasági versenyt azonban mégsem ők, hanem az amúgy nem képes lapként megjelenő *Pesti Napló* nyerte, mely már a koronázás másnapján, december 31-én megjelenő számában közölte Gedő Lipót két rajzát a koronázásról és a kardvágásról.

A riportrajzolók közül a legtöbb – tízen felüli – helyszíni alkotást Bató József, Márton Ferenc és Zádor István készítette. A 28, 32 és 34 éves, fiatal művészek mindhárman hadifestőként működtek az első világháború korábbi három évében, Batónak a bal karját lőtte át egy orosz golyó, míg Zádor István tüdőlövésből gyógyult fel. Egyikük sem dolgozott kizárólagosan egy újságnak, Bató illusztrációi az *Uj Idők*ben és az *Érdekes Ujság*ban, Márton Ferenc képei a *Társaság*ban, a *Vasárnapi Ujság*ban és az *Illustrierte Zeitung*ban jelentek meg, míg Zádor István rajzait szintén a *Vasárnapi Ujság* és az *Illustrierte Zeitung* közölte.

Úgy tűnik, a helyszíni vázlataikról később több másolatot is készíthettek – ellátva őket az aznapi dátummal! –, mert több nagyon hasonló rajzot is ismerünk tőlük (például Márton Ferenc három rajza a kardvágásról vagy Zádor István két teljesen egyforma, kidolgozott lapja a koronázási esküről). A többi rajzoló közül Bér Dezső illusztrációi az *Érdekes Ujság*ban *(A hitlevél átadása, Koronázási eskü),* Herman Lipóté az *Uj Idők*ben *(A megkoronázott királyi pár),* Horthy Béláé a *Társaság*ban *(Tisza István a koronázási menetben, Kardvágás),* Pór Bertalané az *Érdekes Ujság*ban *(Kardvágás),* Mühlbeck Károlyé az *Uj Idők*ben *(Koronázási menet, Kardvágás)* jelentek meg.

Különös megoldást választott az egyik legjelentősebb képes újság, a *Tolnai Világlapja.* Az 1917. januári 2-i és 3-i számában egységes formátumú, egész oldalas rajzokban mutatta be az új király trónra lépésének eseményeit. A 24 darab, néhány soros magyarázatokkal ellátott illusztráció szinte képregényszerűen követi végig 1916. november 22-től, a trón schönbrunni kastélyban történt hivatalos átvételétől az első uralkodói kihallgatásokon és a már Budapesten történt december 27-i hitlevélátadáson át a koronázás napjának ceremoniális eseményeit. A többnyire fiktív ábrázolások egységes kivitelűek és nem jelzik alkotójukat, csupán néhány, a koronázás napján készült rajzon olvasható Geiger Richárd szignója, akit a feliratban a helyszínen rajzoló művészüknek neveznek.

Ezek alapján úgy rekonstruálható a ciklus születése, hogy a szerkesztők az ismert eseményeket idealizálva, egységesen megrajzoltatták saját művészeikkel, néhány esetben alapul véve Geiger helyszínen készült vázlatait. Természetesen itt sem maradt el az illusztrációciklus exkluzivitásának kihangsúlyozása: *„A Tolnai Világlapja rajzoló művészeinek sikerült ugyanis legfelsőbb engedélyt nyerni arra, hogy IV. Károly király és Zita királyné megkoronáztatásán az összes szertartásokon, ugy a templomi koronázáson, mint a koronázó ebéd ősi aktusánál jelen lehessenek. E szertartások pompázó dísze és minden történelmi jelentőségű mozzanata az élet teljességével és művészi tökéletességgel tükröződik vissza azokban a rajzokban és képekben, melyeket művészeink, mint a koronázás szemtanui készítettek és amelyek egykor történelmi ereklyék értékével fognak bírni."*

Koronázási album

Az ünnepségen részt vevő grafikusok közül voltak néhányan, akiktől eddig nem találtunk sajtóban megjelent rajzot. Kunffy Lajos említi visszaemlékezéseiben, hogy a koronázás alatt a Szentháromság téren készített négy vázlatot, amelyeket a templomból kijövő Petrovich Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója és Hatvany Ferenc festő igen értékesnek talált. *„Bánffy Miklós, az akkori Képzőművészeti Tanács elnöke a Múzeum részére szerette volna ezeket megvetetni, de nem volt szándékom ezeket a történeti értékű vázlatokat eladni"* – írta memoárjában. Pedig milyen jó lett volna, ha akkor közgyűjteménybe kerülnek a vázlatok, ugyanis a második világháború alatt,

1944-ben eltűntek a művész somogytúri műtermében. Haranghy Jenő is készített három nagyméretű rajzot a koronázás eseményeiről *(A korona átvitele a Mátyás-templomba, A koronázási menet az Imperialwagennel)*, melyek talán nem sajtóillusztrációnak készültek, hanem későbbi kidolgozás lett volna a sorsuk.

A koronázásról készült rajzok legnagyobb gyűjteményét az 1917 tavaszán az *Érdekes Ujság* kiadásában megjelent *Koronázási Album*ban publikálták. A kormányzat által is hivatalosan patronált, reprezentatív kiadvány Molnár Ferenc és Herczeg Géza szerkesztésében a kor legnevesebb közéleti embereit és íróit vonultatta fel Andrássy Gyulától és Apponyi Alberttől kezdve Herczeg Ferencen és Krúdy Gyulán át Móricz Zsigmondig. A díszes kötet jó minőségű illusztrációi között a rengeteg fényképfelvétel mellett 16 művész alkotásai kaptak helyet. Bató József 11, Bér Dezső 2, Csont Ferenc 1, Dudits Andor 2, Gedő Lipót 1, Herman Lipót 1, Honti Nándor 1, Pólya Tibor 2, Pór Bertalan 1, Rippl-Rónai József 1, Rudnay Gyula 1, Vészi Margit 1 és Zádor István 3 fekete-fehér grafikája, valamint Pólya Tibor és Honti Nándor szöveget díszítő kis rajzai. A kötetnek

Felix Schwormstädt vízfestménye a koronázásról az *Illustrierte Zeitung*ból (fent)
Márton Ferenc: IV. Károly koronázási kardvágása az *Illustrierte Zeitung* címlapján (balra)

négy színes melléklete is volt: Komáromi-Kacz Endre és Endrey Sándor egy-egy festménye Károlyról és Zitáról, Dudits Andor festménye a királyi esküről és Felix Schwormstädt festménye a koronázás pillanatáról.

Felix Schwormstädt a lipcsei *Illustrierte Zeitung* kiküldött képi tudósítója volt a koronázáson, és mint az első világháborút végigrajzoló illusztrátor vált híressé. Alakjáról Bánffy Miklós is megemlékezett memoárjában: *„Majd a fényképezők is megérkeztek és velük Felix Schwormstädt festő, e kiváló grafikusa a német Illustriertének, mely egyedül volt a világjáró képeslapok közül az ünnepségen képviselve. A fényképezők a leborított szószékben bújtak el, szegény Schwormstädt pedig alatta, bársony sátorbúra alá szorult. Igen jól végezte a dolgát mégis, és ez a színes kép, mely tőle az Illustriertében megjelent. Az egyetlen, mely valamennyire megközelítette azt a Pazar fényhatást, melyben azon a napon pár mulandó óráig gyönyörködtünk."* A festmény reprodukciója elsőként az *Illustrierte* 1917. január 25-i számában jelent meg két oldalon, és valóban érzékelteti azt a pompát, mely az utolsó magyar királykoronázás ünnepségének jellemzője volt s melyet a Koronázást Előkészítő Bizottság a rendelkezésére álló alig egy hónap alatt – a háborús viszonyok között közepette – képes volt megtervezni és megvalósítani.

Természet után rajzolta, s a Társaságnál Fővarttala mellett kiadta Kaiser Ede, Bécsben.

ELSŐ FERENCZ JÓZSEF

AUSZTRIAI CSÁSZÁR,

MAGYAR-, HORVAT-, TÖRZSZÁGOK STB.

APOSTOLI KIRÁLYA.

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

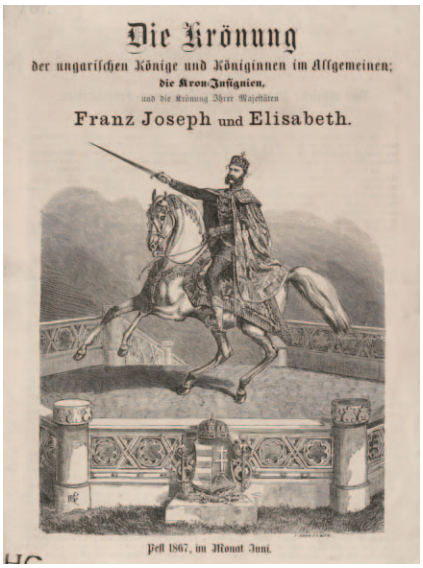
Egy alkotmányos király
FERENC JÓZSEF

Ferenc József (1830. augusztus 18.–1916. november 21.) osztrák császár és magyar király egész életében úgy gondolta, hogy Isten kegyelméből uralkodik, a Teremtő bízta meg őt azzal a feladattal, hogy az uralma alatt álló népeket kormányozza, ezért ő csakis Istennek felelős. Aki ez ellen lázad, Isten akarata ellen lázad. Számára tehát az abszolutisztikus kormányzási forma volt a „testhezálló", és 1849–1861 között így irányította egész birodalmát, ahogy saját maga fogalmazott: sutba dobta az 1849-es alkotmányt. Azonban a külpolitikai kudarcok, a folyamatos belső – nemcsak a magyarországi, hanem az egész birodalomra jellemző – elégedetlenség, valamint az állandóan ürességtől kongó államkassza (az európai bankházak szívesebben hiteleztek parlamentáris államoknak) végül eljuttatta füléhez a változó idők szavát, mely szerint hatalmában, felelősségében osztoznia kell, s valamilyen modus vivendire kell jutnia az alávetett, állandóan robbanással fenyegető Magyarországgal.

Ferenc József, bár érezte az új idők fuvallatát, nem engedett könnyen. Az 1859-ben Itáliában bekövetkezett csúfos vereség után Bécsben olyan erős rendszer- és dinasztiaellenes hangulat uralkodott, hogy menesztenie kellett a közvélemény szemében leginkább gyűlölt Alexander Bach belügy- és Johann Kempen rendőrminisztert, 1860 őszén az *Októberi diplomá*val pedig megtette az első lépést az alkotmányosság felé – igaz, ezt ő egyben az utolsó lépésnek is gondolta. Édesanyjának, Zsófiának azt írta, hogy *„valami parlamentáris életet fogunk kapni, de a hatalom az én kezemben marad"*. Az isteni sugallatra kormányzott népek persze kevesellték és nem is fogadták el az *Októberi diplomát*, legfőképp a magyarok nem, pedig az éppen a magyar ókonzervatív arisztokraták mentőötlete volt.

Abszolút úrból alkotmányos uralkodó

A széles körű, kitartó ellenállás hatására Ferenc József csavart egyet az *Októberi diplomán*, és – az államminiszterré kinevezett Anton Schmerling tanácsára – 1861 februárjában kibocsátotta a *Februári pátens*t, amely elsősorban az osztrák-német polgárság igényeinek felelt meg, erős centralizáció érvényesült benne, félliberális alkotmányossággal. A miniszterek az uralkodónak tartoztak felelősséggel, a bécsi központi Birodalmi Tanács alsóházába pedig az egyes tartományok delegáltak volna képviselőket, a 343 tagból Magyarország 85, Horvátország 9, Erdély 26 főt küldhetett.

A még 1860-ban összehívott magyar országgyűlésen egyetértés látszott abban, hogy a *Februári pátens*t el kell utasítani, vita csak az elutasítás formáját illetően – határozat vagy felirat? – volt. A magyarok mellett a horvátok sem delegáltak tagokat a Birodalmi Tanácsba, a birodalom többi tartománya azonban igen, így az megkezdte munkáját. Ausztriában tehát 1861-től kezdve már nem beszélhetünk Ferenc József neoabszolutizmusáról, mert – igaz, korlátozott hatáskörrel – választott, állandó parlament működött.

A birodalmi centralizációt továbbra is elutasító, az 1848-as jogfolytonossághoz ragaszkodó Magyarországon viszont visszatértek az 1850-es évek kormányzati módszerei, igaz, „csak" ideiglenes (provizórikus) jelleggel, amíg – Schmerling szavaival élve – a magyarok meg nem puhulnak. A következő néhány évben a magyar politikai elitben egyre erősebb lett a kompromisszumra való hajlandóság, az első komoly lépést azonban Ferenc József

tette meg, aki 1864 karácsonyán titokban Deák Ferenchez küldte puhatolózni bizalmasát, Augusz Antal bárót. Tulajdonképpen ezzel vették kezdetüket a nehézkes, 1867 februárjáig elhúzódó kiegyezési tárgyalások, amelyekkel kapcsolatban érdemes leszögezni, hogy az 1866-ban a poroszoktól elszenvedett osztrák vereség alapvetően nem módosította, legfeljebb gyorsította, még egyértelműbbé tette az alkut, Deák ugyanis személyesen közölte Ferenc Józseffel, hogy a magyar nemzet Königgrätz után is csak azt a jogos jussát követeli, amit előtte.

Ferenc József dualista birodalma

A magyar országgyűlés 1867 tavaszán megalkotta és elfogadta a kiegyezési törvényt, majd Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázták, aki szentesítette azt. Ezután 1867 decemberében az ausztriai törvényhozás, a Reichsrat is elfogadta a maga kiegyezési törvényét – ott delegációs törvénynek *(Delegationsgesetz)* nevezték. Ezzel a korábbi, centralizált módon irányított Habsburg Birodalom kétpólusú, duális birodalommá vált, két – legalábbis elvben – szuverén ország, a Magyar Királyság és Ausztria szövetségévé.

Az újjászervezett államalakulatot Ferenc József rendelkezése nyomán 1868-tól Osztrák–Magyar Monarchiának nevezték. Két főváros két törvényhozással és két kormánnyal, amelyek a közös ügyeket leszámítva minden más tekintetben egymástól függetlenül működtek. A két államot a közös kül- és hadügyi politika, illetve az ezekhez szükséges pénzügyek kapcsolták össze. Ezeket közös miniszterek, illetve a két törvényhozás által kiküldött 60-60 tagú delegációk útján intézték. Magyarország a közös ügyekhez szükséges összegeknek a korszakban kb. harmadát fizette – ezért is mondták az osztrákok kritikusan, hogy a magyarok a költségek harmadáért megkapták a jogok felét.

Ausztria és Magyarország vám- és kereskedelmi szövetséget is kötött, vámuniót alkotott, egyetlen jegybank működött, közös volt a pénz- és mértékrendszer, szabadon mozgott a tőke és a munkaerő. A számok egyértelműen azt mutatják, hogy Magyarország számára ez a gazdasági közösség egyáltalán nem valamiféle „félgyarmati" létet jelentett (mint ahogy régebbi irodalmakban lehet olvasni), éppen ellenkezőleg, inkább előnyökkel járt.

Két főváros, két törvényhozás, két (ha a közös minisztereket kollektíven is számba vesszük, akkor három) kormány – de csak egy uralkodó. Ferenc Józsefet ugyanis nem lehetett a kvóta arányában felosztani, egy személyben volt osztrák császár és magyar király. Ez pedig a közös ügyeknél és a gazdasági közösségnél is erősebb kapcsot jelentett Ausztria és Magyarország között. A közös címeren látható „felosztathatatlan és szétválaszthatatlan" *(indivisibiliter ac inseparabiliter)* igazából a közös uralkodóban öltött testet, és Ferenc József választott uralkodói jelmondata, az „egyesült erőkkel" *(viribus unitis)* is önmagáért beszél.

Az általánosan elfogadott vélekedés szerint Ferenc József – többek között – azért is egyezett bele a dualizmus adott formájába, mert kiterjedt felségjogainak köszönhetően a közös ügyekben megőrizhette abszolútnak tekinthető hatalmát. De ezen túlmenően is – mind Ausztriában, mind Magyarországon – övé maradt a legfőbb politikai hatalom.

A közös miniszterek kinevezésének és felmentésének kérdésében szabadon dönthetett. Bár a közös miniszterek elméletileg felelősek voltak a delegációknak, a gyakorlatban ez nem igazán valósult meg. A külpolitikát lényegében az uralkodó irányította, ő döntött háború és béke kérdésében. A kiegyezés után is fennmaradtak az uralkodó legfőbb hadúri jogai a közös hadsereg, a magyar honvédség és osztrák megfelelője, a Landwehr, tehát a teljes haderő fölött. Az ő joga volt intézkedni mindenben, ami a haderő vezérletére, vezényletére és szervezetére vonatkozott. De ebben a kérdésben azért már komplikáltabb volt a helyzet, mint a külpolitikában, mert a haderőhöz szükséges pénzt és újoncokat mindkét törvényhozásnak is meg kellett szavaznia, ez pedig különösen a századfordulótól nem ment könnyen. Leegyszerűsítve: ahhoz, hogy a haderő létrejöjjön, kellett a két országgyűlés, de a már kiállított katonákkal, a hadseregekkel az uralkodó tulajdonképpen szabadon rendelkezett.

A legfőbb döntéshozó

Ferenc Józsefnek a közös ügyeken túlmenően is nagyon erős hatalmi jogosítványai voltak, sőt Ausztriát az új, 1867. decemberi alkotmány 14. §-a alapján akár rendeleti úton is kormányozhatta. Magyarországon ezt elvben nem tehette meg, viszont az 1848-as áprilisi törvényekben rögzített helyzethez képest a kiegyezés után a király pozíciója az országgyűléssel és a kormánnyal szemben is megerősödött.

Magyarországon Ferenc József de jure 1867. június 8-án vált legitim uralkodóvá, amikor a budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templomban

Októberi diploma

A magyar Széchen Antal gróf által megfogalmazott tervezet lényegében a birodalom 1848-as forradalmak előtti szerkezetét állította volna helyre, a beligazgatást, a bíráskodást, valamint a vallás- és oktatásügyet az egyes országok és tartományok jogkörébe utalta, minden egyéb ügyet a birodalom központi kormányszervei intéztek volna a közös Birodalmi Tanács közreműködésével. Magyarországon visszaállították volna az 1848 előtti kormányszerveket (Helytartótanács, Kancellária), minden szinten a magyart jelölték meg hivatalos nyelvként, az addig külön tartományként irányított Szerb Vajdaság újra magyar közigazgatás alá került volna, végül összehívták a magyar országgyűlést. A magyar közvélemény azonban nem az ókonzervatívokra, hanem a Deák Ferenc és köre által fémjelzett liberális elitre figyelt, amelynek tagjai ragaszkodtak az 1848-as alkotmányhoz. Ez a föderalisztikus elemeket enyhe centralizmussal társító és az abszolutizmus jelentős elemeit megőrző elképzelés azonban nemcsak Magyarországon, hanem birodalomszerte elutasításra talált.

Ferenc József koronázási esküje
Pesten, 1867. június 8-án

Simor János esztergomi érsek és Andrássy Gyula miniszterelnök (nádorhelyettesi funkcióban) a fejére helyezte Szent István koronáját. (Liszt Ferenc erre a szertartásra komponálta *Koronázási mise*jét.) Ha regnálását 1848-tól számítjuk, egyértelműen ő a leghosszabb ideig trónon ülő magyar uralkodó, de az 1867-es koronázást követő 49 és fél évnyi országlása is számottevő, hajszál híján marad csak el Zsigmond király 1387–1437 közti fél évszázados uralkodásától.

A koronázási esküben Ferenc József hitet tett a magyar alkotmány megtartása mellett, és ehhez uralkodása alatt ragaszkodott is. Mindezt azonban megkönnyítették számára igen kiterjedt felségjogai, amelyek következtében Magyarország dualizmus kori államformáját inkább alkotmányos, mintsem parlamentáris monarchiában jelölhetjük meg.

Magyarországon Ferenc József a parlamentnek felelős kormányok útján gyakorolta végrehajtó hatalmát, döntéseit és rendelkezéseit a miniszterelnöknek vagy egy miniszternek is ellenjegyeznie kellett. Erre azért is volt szükség, mert az uralkodó személye szentnek és sérthetetlennek számított, és politikai döntéseiért nem lehetett felelősségre vonni. Az uralkodót és a dinasztia tagjait a sajtó- és büntető törvények fokozottan védték, csak nagyon óvatos hangnemben lehetett velük szemben kritikát megfogalmazni, bár nem volt lehetetlen.

Az 1867. évi X. törvénycikk lehetővé tette az uralkodó számára, hogy akkor is feloszlathassa a törvényhozást, ha az még nem fogadta el a következő évi költségvetést, de az új országgyűlésnek még elég ideje lesz azt tárgyalni. Megjegyzendő azonban, hogy ettől függetlenül Ferenc József 1905–1906-ban már exlex állapotban, azaz elfogadott költségvetés hiányában is különösebb lelkifurdalás nélkül oszlatta fel az országgyűlést, sőt utóbbi esetben karhatalom felhasználásával. Az is jelzi a parlament és a király közti erőviszonyt, hogy Ferenc József sosem látogatta az üléseket. Ha személyesen rekesztette be vagy trónbeszéddel személyesen nyitotta meg az országgyűlést, a honatyák mentek a budai palotába, ami a gyakorlatban inkább hasonlított hódoló küldöttséghez. A '48-as ellenzék persze rendre kikelt ez ellen, a bevett gyakorlat azonban a korszak folyamán nem változott.

A józan belátáson kívül semmi sem kötelezte arra az uralkodót, hogy a többségi elv figyelembevételével a választásokon győztes pártból nevezzen ki miniszterelnököt, sőt a kormányváltások általában a választásoktól függetlenül történtek. Ebben persze szerepet játszott, hogy a korszakban az 1905. és 1906. évit leszámítva lényegében mindig ugyanolyan, a királynak kedvező (a kiegyezést elfogadó) politikai programot valló párt nyerte a választásokat.

Az 1848-as szabályozáshoz képest az 1867. évi VIII. törvénycikk értelmében nemcsak a miniszterelnököt, hanem a kormányfő előterjesztésére az egyes minisztereket is a király nevezte ki. Ennek megfelelően a minisztereket kinevező legfelsőbb kézirato-

Ferenc József kijelentette: nem alkotmányos uralkodó akar lenni, hanem olyan, aki megtartja adott szavát és az általa szentesített törvényeket.

AZ ELNEVEZÉSEK ÚTVESZTŐJÉBEN

MIT IS JELENTETT 1868 UTÁN „AUSZTRIA”?

A dualista állam hivatalos megnevezése 1868-tól kezdve Osztrák–Magyar Monarchia volt. Bár Ferenc József hivatalosan is Ausztria császára *(Kaiser von Österreich)* volt, és magyar dokumentumokban is olvasható például az „osztrák kormány” kifejezés, az Osztrák–Magyar Monarchia „osztrák felét” a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országoknak hívták, Magyarország megnevezéseként pedig a törvényekben a Magyar Szent Korona országai szerepelt. A Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országokra a korszakban elterjedt (hivatalos iratokban is olvasható) a Ciszlajtánia megnevezés, de Magyarországon a közbeszédben egyszerűen csak Ausztriának hívták. Külföldön viszont Ausztria alatt még sokáig az egész birodalmat értették, és csak a századfordulótól kezdett elterjedni az Ausztria–Magyarország megnevezés.

Az Osztrák–Magyar Monarchia bonyolult közjogi viszonyai az egyes hivatalok és tisztségviselők elnevezésében is visszaköszöntek – különösen a rövidítések esetében, amelyekbe néha még a leggyakorlottabb hivatalnokok is belebonyolódtak.

A közös uralkodót Ausztriában császárnak *(Kaiser)*, Magyarországon királynak *(König)* nevezték. Ennek megfelelően a közös intézmények császáriak és királyiak (német rövidítéssel k.u.k.) voltak. A Monarchia ciszlajtán felében a k.k. rövidítés dívott (*kaiserlich-königlich*, azaz császári-királyi, melyben a királyi jelző a cseh királyi címre vonatkozott). A magyar királyi *(königlich-ungarisch)* hivatalokat k.ung.-ként rövidítették. Ha a három pénzügyminisztert vesszük példaként, akkor tehát a Monarchiában egyidejűleg létezett egy osztrák *(k.k.)*, egy magyar *(k.ung.)* és egy közös *(k.u.k.)* Finanzminister, akik adott esetben – mondjuk közös minisztertanácsok alkalmával – mindhárman részt vettek ugyanazon a megbeszélésen. Nehéz lenne irigyelni a jegyzőkönyvvezetőt.

kon minden esetben láthatjuk az előterjesztő miniszterelnök ellenjegyzését. A minisztereket állásukból felmentő királyi kéziratokon viszont nincs ellenjegyzés, a korszakban bevett gyakorlat szerint ugyanis Ferenc József nem direkt módon bocsátotta el miniszterelnökeit vagy minisztereit. Miután éreztette velük bizalmának megrendülését, nekik az íratlan szabály értelmében kötelességük volt felajánlani lemondásukat, amit a király – megköszönve addigi fáradozásaikat – vagy elfogadott, vagy nem.

A király jelentős szerepet játszott a törvényalkotási folyamatban is. Az országgyűlés mindkét háza által elfogadott törvényeket ő szentesítette, amit elvben meg is tagadhatott, ezt azonban Ferenc József sosem tette meg. Nem is volt rá szüksége, mert a sokat emlegetett előszentesítési jogával élve megtehette, hogy a neki nem tetsző törvényjavaslatokat eleve nem engedte az országgyűlés elé terjeszteni. Az előszentesítéssel kapcsolatban azonban azt is le kell szögezni, hogy minden egyes képviselőt – az ellenzékieket is – megilletett az országgyűlésben a javaslattétel vagy az interpelláció joga. Efelett nem rendelkezett kontrollal Ferenc József, tehát az előszentesítés nem úgy értelmezendő, hogy az országgyűlés csak azt tárgyalta, amit a király akart.

Az előszentesítés igazából a mindenkori kormányok felett jelentett nagyon erős ellenőrző pozíciót. Igaz, hogy Ferenc József ezzel a jogával sem élt sűrűn, mindazonáltal – Szente Zoltán alkotmánytörténész sorait idézve – *„e jogosítványnak pusztán létezése okán is erőteljes hatása lehetett a kormány politikájára, amelynek nem volt érdemes konfliktust vállalni az uralkodóval olyan ügyek miatt, amelyeket* […] *úgysem tudott keresztülvinni.* […] *Így az egymást követő kormányok mindig igyekeztek eleve olyan döntési alternatívákkal előjönni, amelyek összhangban állnak Ferenc József álláspontjával.”* Tehát bár az egyes kormányok – egy-két speciális esettől eltekintve – szilárd többségre támaszkodtak az országgyűlésben, a kabinet erősebben függött a királytól, mint a parlamenttől. A dualista korszak kormányai valójában az uralkodó kormányai voltak.

A törvények által biztosított hatalmat hatásosan egészítette ki Ferenc József személyes uralkodói tekintélye, autoritása. Különösen igaz ez az idős királyra, aki 1898. december 2-án trónra kerülésének 50. évfordulóját ünnepelte, s fél évszázad alatt sok nehéz döntést meghozott már. Ahogy idősödött, egyre inkább csak olyan emberek vették körül, akik az ő uralmába „szocializálódtak bele”. Az is köztudott, hogy életét – egyetlen hobbiját, a vadászatot leszámítva – gyakorlatilag az uralkodás töltötte ki, szinte minden idejét az államügyeknek szentelte. A századforduló Magyarországának egyik legrutinosabb politikusa maga a király volt. Döntéseit általában körültekintően, illetékes tanácsosai meghallgatása – sokszor hosszas tépelődés – után, de önállóan és a saját szempontjából nézve következetesen hozta. Ezért Karl Kraus osztrák költő megállapítását, aki a „középszerűség démonának” titulálta Ferenc Józsefet, erős túlzásnak érezhetjük.

A fentebb felsorolt tények ismeretében nem meglepő, hogy ha sorra vesszük a kiegyezés utáni kabinetek sorsának alakulását, akkor – ifj. Berényi Ivánnak a *Rubicon* 2014/9-es számában tett megállapítását idézve – arra juthatunk, hogy az uralkodó mozgástere igencsak nagy volt, és az egyes kormányok kinevezésénél, illetve lemondásánál *„többször érvényesült Ferenc József akarata, mint ahányszor neki kellett lényeges engedményeket tennie a parlamenti többségnek”.*

URALKODÓI JOGOK A MINDENNAPOKBAN

Uralkodói felségjogait Ferenc József a Kabinetirodán (Kabinettskanzlei) keresztül gyakorolta – kivéve a legfőbb hadúri jogaiból eredő feladatokat, mert azok intézése a különálló Katonai Irodára (Militärkanzlei) hárult. A Kabinetiroda nem tekinthető sem osztrák, sem magyar, de igazából közös szervnek sem. Az uralkodó a Kabinetirodán keresztül tartotta a kapcsolatot az osztrák, a magyar és a közös államszervekkel is, ide érkeztek be naponta tömegével a különböző ügyiratok, továbbá ez a hivatal közvetítette az uralkodó döntéseit, rendelkezéseit.

Emellett magánszemélyek is írhattak ide különböző (általában pénzügyi támogatást kérő) kérelmeket. A személyi állományt igyekeztek úgy összeállítani, hogy a birodalomban beszélt összes nyelven értsen valaki.

A Kabinetiroda igazgatói *(Kabinettsdirektor)* komoly befolyással bírtak, Ferenc József legfőbb bizalmi emberei voltak – mind a ketten. Ugyanis a korszak folyamán mindössze két vezetője volt a Kabinetirodának, 1865-től 34 éven keresztül Adolf Karl von Braun báró, akit a bécsiek gyakran „alcsászárnak" *(Vizekaiser)* neveztek, majd 1899-től 18 éven át Franz Schiessl. Ferenc József folytonosság iránti igénye figyelhető meg a Militärkanzlei vezetésében is, ezt a hivatalt 1889-től 28 éven át Ferenc József másik nagyon fontos bizalmasa, Arthur von Bolfras báró irányította. A császárral egyidős Friedrich von Beck-Rzikowski 1881–1906 közti vezérkari főnökkel és Eduard von Paar gróffal – aki 1887-től haláláig Ferenc József főadjutánsa volt – kiegészülve ők képezték az idős császár-király legbelsőbb bizalmi körét.

A törvények által biztosított hatalmat hatásosan egészítette ki Ferenc József személyes uralkodói tekintélye, autoritása.

Magyar vonatkozású ügyekben azonban általában mások véleményét kérte ki. A Kabinetiroda személyzetében természetesen magyarországiak is voltak. Már 1867 februárjától jelentős szerepet játszott a hivatalban Pápay István, aki a formálisan 1886-ban megszervezett magyar osztályfőnökség *(Sektionschef)* vezetője lett egészen 1897-ig. Ezt követően 1897–1905 között König Károly, 1905–1917 között pedig Daruváry Géza vezette a Kabinetiroda magyar osztályát, ők fogták össze a Magyarországról érkező ügyeket. Ezekre az emberekre eddig nem igazán koncentrált a magyar történetírás, pedig a magyar vonatkozású kérdésekben Ferenc József nélkülözhetetlen tanácsadói voltak, általában nem döntött véleményük kikérése nélkül. A magyar bizalmasok közül Kállay Béni közös pénzügyminiszter 1882–1903 között, Fejérváry Géza magyar honvédelmi miniszter pedig 1884-től két évtizeden keresztül viselte tisztségét.

Magyarországon az 1867. március 17-i, Ferenc József elnöklésével tartott minisztertanácson fogadták el azon ügyek listáját, amelyek *„végelhatározás végett ő Felségéhez terjesztendők"*. A 24 tételes lista 12. pontjában látható előszentesítési jog szerint *„törvényjavaslatok, országgyűlési előterjesztések, országgyűlési bemutatásuk előtt, vagy ezeket pótló lényegesebb rendelvények tervezetei"* is előzetesen jóváhagyandók. Ferenc József nemcsak a fontosabb, hanem sok, a legfelső vezetői szinten valójában jelentéktelen ügyben (például a kanonokok kinevezése, fizetésemelések, nyugdíjak, tízezer forintot meghaladó, iskolai célú építkezések jóváhagyása vagy alapítványi helyek adományozása a Theresianumban) is magának tartotta fenn a végső döntés jogát. Mindez viszont rengeteg, jóváhagyására váró ügyiratot eredményezett.

Az évi három-négyezer hivatalos irat döntő többségét ilyen, az uralkodó végső döntését igénylő felterjesztések tették ki. Például a századforduló környékén, 1899-ben 3953, 1900-ban 3443, 1901-ben 3396, 1902-ben 3418 felterjesztés érkezett az uralkodóhoz az osztrák és a magyar kormánytól, illetve a közös minisztériumoktól együttesen. Ezeket Ferenc József mindig alaposan átolvasta, esetleg széljegyzetek-

Ferenc József a Szent István-rend ornátusában

ben kiigazításokat, észrevételeket tett, és így küldte vissza az aktát az illetékes minisztériumba. Már ez is sok munkát jelentett, és akkor még nem említettük a számára mindennap összeállított sajtószemlét, a különböző országgyűlési beszámolókat, a külügyminisztérium jelentéseit vagy az osztrák, a magyar és a közös minisztertanácsok hosszadalmas jegyzőkönyveit, amelyeket Ferenc József szintén mindig szorgalmasan áttanulmányozott, hogy tudatosan véshesse rájuk sablonos mondatát: *„Ezen jegyzőkönyv tartalmát tudomásul vettem."* Uralkodása alatt csak közös minisztertanácsra mintegy hatszáz alkalommal került sor. Életrajzírója, Somogyi Éva szerint egész birodalmában *„bizonyosan ő volt az egyetlen ember, aki valószínűleg végigolvasta a 600 jegyzőkönyvet".*

A dualista korszak kezdetén még gyakran előfordult, hogy a magyar, az osztrák és a közös minisztertanácsokon maga Ferenc József elnökölt, az ilyen alkalmak azonban az idő előrehaladtával egyre ritkábbak lettek, kivéve az első világháborút közvetlenül megelőző heteket.

A munka szolgálatában

Az idősödő Ferenc József mindennapjainak bemutatására több forrás is rendelkezésünkre áll. Ezek közül talán a legbeszédesebbek a szinte mindig az uralkodó mellett lévő szárnysegédek hivatalos naplókönyvei, akik feljegyezték, hogy Ferenc József mikor merre járt, kiket fogadott, mikor evett stb., de természetesen ezekből a naplókönyvekből sem derül fény mindenre (Schratt Katalin nevét például hiába is keresnénk bennük). Ezek a naplókönyvek sajnos csak az 1895–1904 és az 1908–1916 közötti évekre vonatkozóan állnak rendelkezésünkre.

A századforduló éveire kialakult az a gyakorlat, hogy Ferenc József Schönbrunnban lakott, a Hofburgban pedig dolgozott. Természetesen bőven akadtak kivételes alkalmak, de mégis ez volt a jellemző. Schönbrunnban kelt, hajnali 4-kor vagy fél 4-kor, ott fogyasztotta első reggelijét. A munkát is ott kezdte, hajnali 5-6 óra körül kapta meg az első iratcsomagot, amelyet egy kulccsal zárható bőrtáskában *(Kaiserpaket)* szállítottak neki. Miután ezzel végzett, áthajtatott a Hofburgba. Kezdetnek mindennap a különböző udvari tisztségviselőket, valamint a Kabinetiroda és a Katonai Iroda vezetőit fogadta, azután következett a többi miniszter és hivatalnok. Rendszerint heti két alkalommal, délelőtt 10–12 óra között általános audienciát tartott, amelyen – ha volt türelme végigvárni a hosszú listát – tulajdonképpen a birodalom bármelyik polgára személyesen adhatta elő kérését, mondhatta el háláját uralkodójának.

Ferenc József – ha tehette – ebéd után sétált egyet a Hofburg parkjában. Délután 2-kor kapta a második iratcsomagot, ebben már benne volt az aznapi sajtószemle is. Teendői végeztével, rendszerint 4–6 óra között visszakocsizott Schönbrunnba, következett az estebéd – egyedül vagy az éppen Schönbrunnban tartózkodó családtagok társaságában –, majd rendszerint 8-9 óra táján nyugovóra tért. Kiemelkedően fontos ügyekben fel lehetett ébreszteni, sőt ha valahol a birodalomban halálos ítélet végrehajtására készültek, az utolsó kegyelmi kérvényekkel be is kellett kopogni a császár-király háló-

A magyar és a közös minisztertanácsok hosszadalmas jegyzőkönyveit szinte mindig szorgalmasan áttanulmányozta.

szobájának ajtaján, aki a papírt elvette, majd a kegyelemre vonatkozó döntésével ellátva kisvártatva kiadta az ajtón.

Napirendje alapvetően akkor sem változott, amikor Magyarországon tartózkodott, kivéve az olyan alkalmakat, amikor kifejezetten pihenni (vadászni) jött Gödöllőre. Rendszerint a gödöllői kastélyban lakott, és onnan bekocsizott (vagy vonatozott) a budai palotába, ahol ugyanúgy érkeztek hozzá politikusok és tisztviselők, megtartotta az általános audienciákat, esténként pedig visszatért Gödöllőre, ahol csak ritkán fogadott hivatalos személyeket.

Ferenc József 1899-ben 49, 1900-ban 70, 1901-ben 60, 1902-ben 67 napot töltött Magyarországon. A századforduló éveiben az figyelhető meg, hogy rendszerint februárban, április–május, illetve október–november folyamán voltak olyan periódusok, amikor a király heteken keresztül az országban tartózkodott. Az őszi gödöllői napok a vadászszenvedélynek hódolva teltek, és Ferenc József kifejezetten szeretett ott lenni. 1911 után azonban, túl a 80. évén, egyre többet betegeskedve már nem látogatott Gödöllőre és Budára, a számára a „földi paradicsomot" jelentő Bad Ischlbe viszont még 1914 nyarán is elutazott.

Ferenc Józsefet több alkalommal is Budapesten (illetve Gödöllőn) látogatták meg külföldi uralkodók, például 1894-ben I. Sándor szerb király. 1897-ben I. Károly román király és felesége, valamint II. Vilmos német császár is tiszteletét tette a magyar fővárosban.

Az uralkodó tehát ideje nagy részét Bécsben töltötte, ezért is volt szükség magyar oldalról a király személye körüli miniszterre, aki kvázi a magyar kormány Bécsbe delegált mindenese volt, de legfontosabb feladatának a királlyal való állandó kapcsolattartás tekinthető, a minisztérium bécsi épülete (a mai magyar nagykövetség) pedig egyfajta „bázisként" szolgált a Bécsbe érkező kormánytagok számára, akik általában ott szálltak meg.

Ember az uniformisban

A szakirodalom általában hangsúlyozza Ferenc József merevségét, érzelemmentességét, hogy uralkodói feladatait, az államérdeket mindig személyes érzelmei fölé helyezte – és mindez alapvetően igaz. Fiatalabb korában Sisi, a későbbi években lányai, unokái és persze Schratt Katalin társaságában is fel tudott oldódni, magánemberként viselkedett, de valóban ezek voltak a ritka pillanatok, a többiben az uralkodói hivatástudat töltötte ki életét. Egyrészt ezzel, másrészt a katonaság iránt érzett vonzalmával magyarázható az is, hogy csak egészen kivételes esetekben lehetett civil öltözékben látni (Erzsébet és Schratt Katalin ilyen irányú kéréseinek néhanapján hajlandó volt engedni), amúgy mindig katonai uniformist hordott.

A külvilág felé mutatott arca kétségtelenül nagyfokú érzelmi sivárságról tanúskodik, valódi arcát pedig csak felületesen ismerjük. Mindettől függetlenül – bár napirendje gépiesen zajlott – mégsem volt gép. A századforduló éveiben például igencsak hullámzó volt Schratt Katalinhoz fűződő kapcsolata, hol összevesztek, hol kibékültek. Ebben egyébként jelentős szerepe volt Schratt udvari ellenfeleinek, Ferenc József legkisebb lányának, Mária Valériának és Montenuovo főudvarmesternek. Amikor már úgy tűnt, kibékülnek, 1901 márciusában újra elmérgesedett a viszonyuk.

Mindez erősen éreztette hatását Ferenc József hangulatán, ezért a vezető politikusok igyekeztek informálódni. Dóczy Lajos, a közös külügyminiszté-

Uralkodása vége felé egyre több magyarban alakult ki kedvező kép a királyról.

A dualista berendezkedés legfőbb őre

Ferenc Józsefben – miután Magyarországon meggyőződhetett a kiegyezés kezdeti sikereiről – 1870–1871 fordulóján felmerült, hogy a magyarokhoz hasonlóan a csehekkel is megpróbál valamilyen, Ausztrián belüli megegyezést kötni, és cseh királlyá koronáztatja magát. Ettől az elképzeléstől végül a magyarokat és a cseheket leszámítva a birodalom szinte összes többi népének ellenkezése miatt elállt, s ezután következetesen szembeszállt minden olyan törekvéssel, amely a dualista államrendszer megváltoztatására irányult. A magyar '48-as ellenzék szélesebb autonómiát kívánó programját is elvetette, de a dualizmust – és benne Magyarország helyét – fenyegető áramlatokkal akkor is szembeszegült, ha azok osztrák vagy cseh oldalról, esetleg családja (például Ferenc Ferdinánd) részéről érkeztek.

Bár többször is igyekezett a magyar kormányokat a nemzetiségekkel szembeni türelemre inteni, mégis inkább az állapítható meg, hogy a magyar állameszmét a nemzetiségekkel szemben is megvédte. A Román Nemzeti Párt 1892-ben úgy határozott, hogy a románok nemzeti sérelmeit és kívánságait emlékiratban terjeszti Ferenc József elé. A memorandumot háromszáz tagú küldöttség vitte Bécsbe, a király azonban nem fogadta őket, az emlékiratot felbontatlanul Budapestre küldte a magyar kormányhoz.

Pápay István, az uralkodó Kabinetirodájának magyar osztályvezetője pedig az alábbi levelet intézte Szilágyi Dezső magyar igazságügy-miniszterhez 1889. június 6-án: *„Újvidéken megjelenő némely szerb hírlapokban újabbi időben ismét közrebocsátott, a panslavismust dicsőítő cikkek – melyek színezetét részben az ide mellékelt kivonat egy hírlapi szemléből is tanúsítja – újólag felébresztették Ő felségének figyelmét ezen lapoknak a Monarchia és különösen a magyar állam érdekeivel ellenséges izgatásaira.*

Visszaemlékezve azon szóbeli eszmecserére, midőn Excellentiád Budapesten Ő felségénél volt – melynél ezen tárgy is érintetett – felséges Uram azon parancsával méltóztatott engem megtisztelni, hogy az említett lapok ezen újabbi, vagyis inkább folytonosan tartó botrányos kifakadásait, bizalmasan Excellentiádnak különös figyelmébe ajánljam, minthogy Ő felsége igen kívánatosnak tartaná, hogy amennyire csak lehetséges, ezen hazafiatlan, államellenes és […] *felette káros izgatások a törvény teljes szigorának alkalmával megfékeztessenek; egészen Excellentiádnak bölcs belátására bízván egyébiránt annak megítélését,* […] *miféle törvényes intézkedések által ezen cél netalán elérhető legyen."*

A TÜCHTIG KIRÁLY

Akkurátus ügyintéző

Ferenc Józsefet rendkívüli aprólékosság jellemezte. Ennek alátámasztására következzék egy nem igazán jelentős, de annál jellemzőbb eset.

1899 októberében Gödöllőn egy tűzvész során több házban is kár keletkezett. Ferenc József akkor éppen Gödöllőn tartózkodott, ő maga is látta a tüzet. A Kabinetirodán keresztül a főszolgabírónál érdeklődött afelől, hogy kik a károsultak, mert szívesen segítene rajtuk magánvagyona terhére. A főszolgabíró elé is terjesztette a károsultak névsorát, valamint hogy mekkora összeget javasolna nekik adományozni. Összesen 275 forint, a király vagyonához képest felfoghatatlanul jelentéktelen volt az összeg. Például egy özvegyasszony, Körösi Györgyné házának tetőzete is leégett, neki 100 forint adományt javasolt a főszolgabíró. A lapon látható Ferenc József saját kezű megjegyzése: zu hoch, azaz túl sok. Csak 80 forintot adott. Nem fukar volt, csak szerinte a kár értéke nem tett ki 100 forintot.

Ugyanez az aprólékosság jellemezte akkor is, amikor mondjuk egy, a lovasság számára rendszeresítendő kengyelről volt szó. Még mielőtt szociálisan teljesen érzéketlennek és zsugorinak gondolnánk, álljon itt az is, hogy néhány héttel később 4300 forintot utalványozott magánpénztárából a belügyminiszternek, hogy azt belátása szerint ossza szét a budapesti szegények között (egy miniszter éves fizetése 12 ezer forint volt).

Arra is akad példa, hogy Ferenc József a magánszemélyek (vagy társadalmi csoportok) részéről hozzá érkező panaszok vagy kérelmek hatására, esetleg saját felindulásból kezdeményezett egy-egy ügyet valamelyik minisztériumnál. Magyar földművelésügyi miniszteréhez intézte az alábbi sorokat 1898. március 3-án: *„Kedves Darányi! Több Jász-Nagykun-Szolnok megyei gazda folyamodványát, melyben a kenderesi uradalom határán Horthy István nagybirtokos által létesített gát sürgős eltávolítását, avagy annak káros hatása másképpeni megszüntetését kérelmezik, Önnek mielőbbi jelentéstétel végett ezennel megküldöm."*

Lakonikus tömörség

A miniszterelnöki és miniszteri kinevezéseket tartalmazó legfelsőbb királyi kéziratok esetében ne valamiféle díszes, cirkalmasan megfogalmazott okiratra gondoljunk, éppen ellenkezőleg. Egy átlagos, a Kabinetirodában rendszeresített, címeres levelezőlapon a lehető legtömörebb szöveg szerepelt. Például Lukács László 1912. április 22-én keltezett miniszterelnöki kinevezése az alábbiakban merült ki: *„Kedves Lukács! Önt magyar királyi miniszterelnökömmé ezennel kinevezem és a kormány összetételére vonatkozó javaslatait elvárom. Ferenc József"*

A Wekerle-kormányt 1894 tavaszán maga a kabinet tevékenységével elégedetlen Ferenc József kergette bele a lemondásba, de a szokásos elismerő szavai ekkor sem hiányoztak. Csáky Albin 1888–1894 közötti kultuszminiszter felmentése 1894. június 10-én: *„Kedves Gróf Csáky! Magyar minisztériumom lemondása és saját kérelme folytán Önt vallás- és közoktatásügyi magyar miniszteri állásától fáradhatatlan buzgalommal tett szolgálatainak elismerése mellett, ezennel felmentem. Ferenc József"*

Mikszáth Kálmán az 1887-es választások utáni új országgyűlés megnyitásáról

„Már tíz óra felé fogat fogat után robogott Budára, a királyi palotába. A Ferenc József téren [a mai Széchenyi István tér] és a budai hídfőnél nagy tömegek gyűltek össze gyönyörködve a csillogó-villogó magyar díszruhákban. A képviselők és főrendek az udvari kápolnába gyülekeztek, hol az ország prímása [az esztergomi érsek] mondta a díszmisét. Őfelsége a király az oratóriumban foglalt helyet, honnan többször kihajolt végignézni a festői képen, mely a középkor mesés pompájával hatott a szemlélőre. […]

A mise után a lépcsőkön felállított testőrök sora közt mentek fel a trónterembe, hol sokan voltak olyanok is, akik a misét mellőzve, egyenesen a trónteremben várták be az ünnepélyt. […] A kormánypárti képviselők képezték a jelenlevők zömét, de képviselve volt minden párt, s még a szélsőbalról ['48-as part] is ott láttuk Csávolszky Lajost, Prónay Dezsőt és Győry Eleket. Az egybegyűltek mind díszruhát viseltek, kivételt csak néhány szász képviselő tett, kik frakkban jelentek meg. […]

Pont tizenkét órakor végre hallatszott az ajtónálló koppanása, a szárnyas ajtók szétnyíltak, s belépett kíséretével a király. Elöl az országzászlósok jöttek a kereszttel és a felemelt karddal, aztán a miniszterek és a király, ki folytonos éljenzés közt lépett fel a trónra. […] Őfelsége átvévén a trónbeszédet [Tisza Kálmán miniszterelnöktől], nyugodt, mindenütt hallható hangon olvasta fel, mire újra fölharsant az »éljen«. Aztán levette fövegét, lelépett a trónról és eltávozott a termeibe."

Magyar vagy német nyelven?

Bár az uralkodóval németül illett társalogni, és amikor személyesen elnökölt a magyar minisztertanácsban, a tanácskozás és a jegyzőkönyv nyelve is a német volt, Ferenc József némi akcentussal, de jól beszélt magyarul. Állítólag Bánffy Dezső miniszterelnöknek, aki nem volt perfekt németből, fel is ajánlotta, hogy beszélgessenek inkább magyarul, amit Bánffy természetesen köszönettel visszautasított. Ettől függetlenül a magyar kormányszervektől az uralkodóhoz felterjesztett magyar nyelvű dokumentumokat németre fordították vagy fordítást mellékeltek hozzá, s Ferenc József a széljegyzetekben tett megjegyzéseit is németül írta.

Magyarországon természetesen számtalanszor nyilatkozott meg magyarul különböző protokolláris eseményeken, váltott szót magyar tisztviselőkkel. Az elváló igekötők néha megtréfálták, ezért a hosszabb magyar nyelvű beszédeket, például az országgyűléseket vagy a delegációs üléseket megnyitó trónbeszédeket (amelyeket az uralkodó általában olvasott) helyenként kiejtési segédlettel látták el.

rium egyik osztályvezetője például egy közös barátjukon, Kónyi Manón keresztül az alábbi módon figyelmeztette a magyar miniszterelnököt 1901. március 22-én: *„Ha Széll Kálmán ő Ex*[cellenciá]*ját látod, mondd el neki, hogy Schratt asszony azt írta Őfelségének, hogy szüntesse meg nála való látogatásait. Ezen tromf* [bosszú] *mindenesetre nagy perplexitást* [megdöbbenést] *idézett elő a döntő személyiségnél, a kimenetel bizonytalan."*

A „boldog békeidők" évtizedei alatt Ferenc József és a magyarság viszonya az 1849-es mélypontról elmozdulva kedvező fordulatot vett. Ebben persze – legalábbis kezdetben – sok volt a felszínesség, de uralkodása vége felé egyre több magyarban alakult ki kedvező kép a királyról. Mindez több tényező együttes hatásának tudható be. Ezek közül a legfontosabb talán az idő. Egyre kevesebben voltak azok, akik átélték 1848–49-et, míg egyre nagyobb lett a lakosság azon hányada, amely számára már axióma volt, hogy Ferenc Jóska a királyuk. Másrészt a '67-es kormányok már a korszak elejétől tudatosan igyekeztek építeni Ferenc József pozitív imázsát, ami hosszú távon egyre erősebben éreztette hatását. Harmadrészt ki kell emelni a dualista korszak impozáns gazdasági, kulturális és társadalmi fejlődését, amely egyre több magyar lelkében legitimálta az adott politikai struktúrát és annak emblematikus alakját.

Családi tragédiák

Ha valaki 86 évet él, sajnos nagyon valószínű, hogy egyik-másik közeli hozzátartozóját előbb szólítja magához az Úr. Ferenc József családját azonban valóban nem kímélték a tragikus fordulatok.

Egyetlen fia, Rudolf 1858-as születéséig Ferenc József első számú örököse legidősebb öccse, Miksa volt, akit 1853-ban, Libényi János Ferenc József ellen elkövetett merényletekor szó szerint mindössze néhány centiméter választott el a tróntól. Miksa Ferenc Józseftől gyökeresen eltérő, színes egyéniség, szentimentális, érdeklődő (kissé dilettáns) és viszonylag liberális érzelmű volt. Ennek megfelelően bátyjával igen terhelt volt a viszonya, Ferenc József igyekezett Miksát távol tartani a fontosabb dolgoktól (később többi örökösével is így tett). Miksa 1863-ban

fejest ugrott a III. Napóleon által szervezett kalandba, lemondott minden ausztriai címéről, és elfogadta Mexikó császári koronáját. Mexikóban azonban hamarosan polgárháború kezdődött, a köztársaságiak elfogták és 1867. június 19-én kivégezték.

Ferenc Józsefnek Rudolffal sem volt felhőtlen a viszonya, gyakorlatilag idegenek maradtak egymás számára. Rudolf személyisége és sorsa hasonlított Miksáéhoz: érzékeny és szentimentális, sokoldalú, művelt és liberális volt, buzgott benne a tettvágy, s Ferenc József őt is tétlenségre kárhoztatta. Rudolfot érdekelte a politika, de apja akarata szerint katona lett. Álnéven újságcikkekben bírálta Ferenc József politikáját, ellenezte a német szövetséget is. Bár megnősült, továbbra is nőkkel, alkohollal és morfiummal vigasztalódott és vérbajban szenvedett. 1889. január 30-án mayerlingi kastélyában öngyilkos lett szeretőjével, Marie Alexandrine von Vetserával együtt. Sajnos néha még napjainkban is felütik fejüket az olyan összeesküvés-elméletek, melyek szerint Ferenc Józsefnek köze lett volna egyetlen fia és örököse halálához. Kétségtelenül komoly felelősség terheli Rudolf életének kisiklásában, fia öngyilkosságának tragikuma azonban mélyen megrendítette.

Erzsébet meggyilkolása szintén nagyon megviselte. A császárnét 1898. szeptember 10-én genfi kirándulásán szúrta le egy olasz anarchista, Luigi Lucheni, aki ráadásul nem is tudta, ki ellen követte el tettét. A halálhír vételekor hagyta el Ferenc Józsefet a sóhaj, mely szerint az élet őt semmitől sem kímélte meg.

Ferenc József második öccse, Károly Lajos – akinek ágára Rudolf öngyilkossága után az örökösödés szállt – halálát az okozta 1896-ban, hogy ivott a Jordán fertőzött vizéből. A trón várományosa idősebb fia, Ferenc Ferdinánd lett. Az ő személyisége is markánsan különbözött Ferenc Józsefétől, de ellenkező előjellel, mint a korábbi örökösöké. A konzervatív, bigott és nyers Ferenc Ferdinándnak még Ferenc József birodalma is túl liberális volt, az öreg uralkodót gyengének tartotta, és lázasan készülődött a hatalomváltásra – nagybátyját ez természetesen boszszantotta. A trón korábbi várományosaival ellentétben ő kapott feladatokat, a császár 1913-ban (mikor már nem tudott lóra szállni) megtette őt a hadsereg főfelügyelőjévé, és gyakorlatilag azt is elnézte neki, hogy árnyékkabinetet szervezett.

A mindig – az általa nem kedvelt emberekkel is – udvarias, higgadt és kimért Ferenc Józsefet végtelenül zavarta Ferenc Ferdinánd intoleráns, vagdalkozó, pöffeszkedő stílusa, a vele való találkozások előtt mindig nagyon ideges volt. Sosem tudta neki megbocsátani, hogy 1900-ban rangon aluli házasságot kötött, és többször is kimutatta, hogy az örökösödési sorrendben második helyen szereplő Károlyt (Ferenc Ferdinánd unokaöccsét) jobban kedveli. Több történet is kering arról, hogy mi volt Ferenc József reakciója, amikor a Ferenc Ferdinánd és felesége elleni merénylet, illetve haláluk hírét megkapta. Az egyik szerint azt mondta volna, hogy *„ez valóban borzasztó, de Károly mégiscsak kedves ember".*

Az Osztrák–Magyar Monarchia és benne Magyarország működési mechanizmusa magán viselte Ferenc József személyiségjegyeit, az uralkodó döntésétől függő, sokszor jelentéktelen ügyek sokasága eleve egy Ferenc József-szerű, nagyfokú hivatástudattal, szorgalommal és munkamorállal rendelkező, az államügyekben aktívan részt venni akaró uralkodót kívánt. Mindez persze nem véletlen, mert bár Ferenc József öregkorában sokat panaszkodott, hogy sok a munka és fáradt, mindezt ő maga alakította így még a dualista rendszer kiépülésének kezdeti időszakában, és lényegében később sem változtatott rajta. A Monarchia tulajdonképpen az ő személyre szabott birodalma volt.

Ferenc József az osztrák császári koronával

MI TÖRTÉNT VALÓJÁBAN FERENC JÓZSEF OSZTRÁK CSÁSZÁR ÉS I. MIKLÓS OROSZ CÁR TALÁLKOZÓJÁN?

Kézcsókom, Felség

HERMANN RÓBERT

1849. május 21-én Varsóban került sor I. Ferenc József osztrák császár és I. Miklós orosz cár találkozójára. Ekkor véglegesítették azt a megállapodást, amelynek értelmében az orosz cár 200 ezer katonát ad „kölcsön" az osztrák császárnak az egyre inkább elharapódzó „magyar lázadás", azaz az Ausztriát létében fenyegető magyar szabadságharc leverésére. Ekkora haderő önmagában képes volt eldönteni a magyar szabadságharc sorsát. Ferenc József császár tehát kétségkívül hálás lehetett Miklós cárnak ezért a testvéri segítségért. Több történeti munka szerint köszönetét egy színpadias gesztussal is kifejezte: a varsói Lazienki-palota erkélyén letérdepelt a cár előtt, s megcsókolta a kezét.

Ausztria az 1833. évi münchengrätzi szerződés értelmében számíthatott Oroszország hadseregének segítségére, de az osztrák kormány – presztízsokokból – nem szívesen vette volna igénybe e segítséget. Az orosz intervenciónak diplomáciai következményei is voltak, hiszen Anglia és Franciaország beleegyezése nélkül a beavatkozás még egy kiterjedt katonai konfliktus veszélyét is magában hordta. A dunai fejedelemségek megszállása így is aggasztotta a brit diplomáciát. Az erdélyi orosz intervenció kudarca után Kossuth és Bem is abban reménykedett, hogy Anglia és Franciaország diplomáciai lépéseket fog tenni ennek megismétlődése ellen.

Végezzenek velük gyorsan

1849. március végére egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyarországi cs. kir. hadsereg önmagában képtelen leverni a magyar „lázadást". Az orosz beavatkozásról egyre több szó esett Bécsben és Budán egyaránt. Bécsben előbb a bukovinai és galíciai cs. kir. csapatokkal akarták növelni a magyarországi haderőt, oly módon, hogy azokat orosz megszálló csapatok váltják fel. Windisch-Grätz viszont már március 24-én legalább 50 ezer orosz katona magyarországi beavatkozását tartotta szükségesnek. A javaslatnak némi szerepe volt a herceg pozíciójának megingásában, de a tavaszi hadjárat sikerei után a politikusok és katonák többsége sem látott már más megoldást. Március végén megkezdődtek az intervenciót előkészítő tárgyalások, s a hivatalos segítségkérés már április 21-én megtörtént. I. Ferenc József május 1-jén saját kézzel írt levélben fordult Miklós cárhoz ez ügyben.

Hátravolt még a részletek tisztázása. Az osztrák fél egy néhány tízezer főnyi, osztrák parancsnokság alatt működő segéderő küldését kezdeményezte. I. Miklós azonban úgy vélte, olyan erős hadsereggel kell fellépnie, amely önmagában is képes eltiporni a forradalmat. Ezért közel 200 ezer katona küldését határozta el, 80 ezer főt pedig készültségbe helyezett. Ekkora orosz haderő a 19. század folyamán eleddig egyetlen európai háborúban sem vett részt. A cár kész volt hadseregének kb. egynegyedét Magyarországon alkalmazni.

Oroszország ezzel egy időben diplomáciai szempontból is biztosította az akciót. Május 1-jén Baltalimánban szerződést kötött Törökországgal, amely egyenrangú szerepet biztosított számára a dunai fejedelemségekben. E szerződés ugyan aggasztotta a brit politikusokat, a Habsburg-monarchia megmentésére indítandó hadjárat viszont megnyugvással töltötte el őket. Anglia számára ugyanis az volt a fontos, hogy Oroszország ne tudjon előrenyomulni a Balkánon, s ehhez erős Ausztriára volt szüksége. *„Végezzenek velük gyorsan"* – mondta Palmerston angol külügyminiszter a brit reagálásról érdeklődő londoni orosz nagykövetnek. Azaz fontosnak tartotta, hogy az orosz haderő a háború befejezése után mielőbb térjen vissza az orosz határok mögé.

Kézcsók – kitől, kinek?

Az első olyan magyar történész, akinél a kézcsók leírásával találkozunk, Angyal Dávid, aki 1942-ben jelentette meg *Az ifjú Ferenc József* című kötetét. A szerző, aki korábban inkább a 16–17. századi magyar történelem feldolgozásával vált ismertté, igen komoly anyaggyűjtést folytatott a bécsi levéltárak-

I. Miklós orosz cár, „Európa zsandárja"

ban, elsősorban a Haus-, Hof- und Staatsarchiv iratai között, s remekül ismerte a Ferenc Józsefre vonatkozó osztrák szakirodalmat is. Munkája a feldolgozás alaposságát tekintve máig kiemelkedő szintet képvisel a császár-király életrajzi irodalmában. A varsói találkozóról szólva így fogalmaz: *„Ferenc Józsefből hiányzott a cár romantikus fellengzése, de idősebb barátjának, protektorának szíves jósága mégis meghatotta. A Lazienka kastély nagy erkélyén megcsókolta a cár kezét."*

Angyal megadja az epizód forrását is. Ez Hodinka Antalnak, a neves szlavistának a *Hadtörténelmi Közlemények* 1938. évi 39. évfolyamában megjelent könyvismertetése Revakka Averbuch szovjet történésznő *Cárszkájá intervencijá v borbje sz vengerszkoj revoljuciej 1848–1849* című, 1933-ban megjelent munkájáról. Hodinka azonban az ismertetésben csupán annyit ír, hogy Averbuch *„nem említi, amit az általam* [Hodinkánál] *ismertetett orosz szerzőnél olvashatunk, hogy Ferenc József a varsói Lazienka kastély nagy erkélyén kezet csókolt Miklósnak".* Ha előrébb lapozunk a könyvismertetésben, azt olvashatjuk, hogy Scserbatov az Ivan Fjodorovics Paszkevicsről megjelent életrajzi munkája VI. kötetében 1887-ben közölte a cár Paszkevicshez írott leveleit, illetve hogy Hodinka *„valami 40 évvel ezelőtt"* [azaz 1898 körül] maga is ismertette *„egy orosz munkában megjelent sok-sok levelét a cárhoz".*

Hodinka tehát három munkáról beszél: Alekszandr Petrovics Scserbatovnak Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagyról szóló életrajzi munkája VI. kötetéről, egy általa közelebbről meg nem nevezett orosz munkáról, amely a cár Paszkevicshez intézett leveleit közölte, s végül saját, 1898 körül ez utóbbiról megjelent könyvismertetéséről. Csakhogy Scserbatov Paszkevics-életrajzának a magyarországi hadműveletekre vonatkozó VI. kötete nem 1887-ben, hanem 1899-ben jelent meg, azaz nagyjából negyven évvel Hodinka Averbuchról írott ismertetése előtt. Felvetődik még a lehetőség, hogy Hodinka egy másik olyan munkát ismertetett, amely a cár Paszkevicshez írott leveleit közli – ilyen munkának azonban a szakirodalomban semmi nyoma. A Scserbatov-kötetről 1899-ben a *Budapesti Szemle* valóban közölt egy igen bő ismertetést, azonban a K. J. betűjelű szerző aligha volt azonos Hodinkával – a kötet más ismertetéséről viszont nem tudunk.

Ezek után már csak egy lehetőség van: Scserbatov Paszkevics-biográfiája említi valahol a kézcsókot. A munka VI. kötete 1984-ben a Katona Tamás által szerkesztett *Bibliotheca Historica* című sorozatban, Gerencsér Zsigmond és Katona Tamás fordításában magyarul is napvilágot látott. Ebben azonban a cár és a császár varsói találkozójáról csupán a következőket olvashatjuk: *„Miklós cár május 4-én* [=május 16-án] *ért Varsóba; Ferenc József osztrák császár öt nap múlva, május 9-én* [=május 21-én] *érkezett meg. Megállapodtak a tervezett hadjárat alapelveiben, mind a hadászati, mind az élelmezési kérdésekben."* Emellett a cár Berg főhadsegéd közvetítésével megismételte azt a követelést, hogy az osztrák kormány tisztítsa meg Galíciát a lengyel emigránsoktól és forradalmároktól, mert amíg ez nem történik meg, nem indítja meg a csapatait. Ennek a követelésnek az osztrák hatóságok néhány napon belül eleget is tettek. Kézcsókról tehát sehol egy szó sincs…

Pontosabban, mégis van – de nem a császár és a cár találkozója kapcsán. Eszerint a május elején Schwarzenberg osztrák miniszterelnök május 1-jei, azonnali segítséget sürgető levelével Varsóba érkező Bernhard Caboga altábornagy a szemtanúk elbeszélése szerint *„szóban is előadta a levél tartalmát, majd Schwarzenberg kérésének teljesítését kérve letérdelt, s a varsói herceg* [Paszkevics] *kezét csó-*

kolgatta, s könnyezve kérlelte, hogy »mentse meg Ausztriát«. »Minden nap, minden óra drága« – hajtogatta." Paszkevicsnek később a cárhoz intézett igazoló jelentésében némileg visszafogottabb változatot olvashatunk: *„Caboga gróf szívhez szólóan és könnyezve esedezett, hogy mennél hamarabb segítsünk a fővároson, mert hazája számára ez a lehető legkegyesebb jótétemény lenne."*

Széchenyi verziója

Az egyetlen olyan, majdnem korabeli forrás, amelyik megemlíti Ferenc József kézcsókját, Széchenyi István Döblingben írott nagyszabású műve, a Károlyi Árpád által *Nagy magyar szatíra* címmel ellátott munka. Ennek 1857. május 22-én, tehát nyolc évvel a varsói találkozó után keletkezett részében Széchenyi – Alexander Bach belügyminiszter képében – a következőket mondja Ferenc Józsefnek:

„…így Felséged is mint gyönyörű gyümölcse a gyönyörű törzsöknek, megcsókolta ugyan muszka cárnak kezét, és mint akkor még furfangos fiatal róka, vajmi mulatságosan bolonddá tette az elbízott vén medvét, de aztán mikor kirántotta Felségedet a szurokból, mely már torkáig meggyűlt és Felséged csakhamar fiatal rókából complet Tiger royallá [királytigrissé] *nőtte ki magát, bizony eszében sem jutott, hogy barátjának ezen kis Gefälligkeitért* [szívességért] *szóval köszönjön, de az által bizonyitotta be háládatát, és ezt is hasonlóúl igen bölcsen tette, hogy wegen höherer Staatsrücksichten* [magasabb állami szempontból], *az én tanácsomra vagy mit is mondok, az én alázatos kérelmemre, elfoglalta Oláhországot* [Havasalföldet] *és Moldvát, melyekben meg is maradunk, ha egymást tökéletesen megsemmisítik Sebastopol alatt intra et extra muros* [falakon belül és kívül], *muszkák, angolok, franciák és kivált a piemontéserek* [piemontiak], *mit szívemből óhajtottam és megvallom mint bizonyos eredményt biztosan anticipáltam* [feltételeztem] *is."*

A szöveget közreadó Károlyi Árpád nem fűzött megjegyzést a leírtakhoz – amiből nyilvánvaló, hogy ő maga sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudta a történetet. Mindenesetre a Széchenyi által feljegyzett epizód értelmezhető szimbolikusan is: eszerint Széchenyi a megalázkodás és a hitszegés parabolájaként mutatta be a császár magatartását.

Az orosz verzió

Mindezek után felvetődik a kérdés, mit is mondanak a források a varsói találkozóról. Nos, az osztrák forrásokban és összefoglaló munkákban nyoma sincs magának az epizódnak – sőt, az 1918 előtti osztrák munkák többsége nagy ívben kerülte még csak az utalást is a varsói találkozóra. Mindezen persze nem kell csodálkoznunk, hiszen a kézcsók – ha megtörtént volna – kétségkívül olyan súlyos megalázkodást fejezett volna ki, amire két nagyhatalom viszonylatában nemigen volt sem addig, sem azt követően példa. Azaz osztrák szempontból jobb volt (jobb lett volna) az egészet elfelejteni – s I. Ferenc József 1916-ban bekövetkezett haláláig aligha lett volna olyan osztrák szerző, aki e történetet leírta volna.

Az orosz forrásokkal némileg más a helyzet, hiszen – ahogy erre a Széchenyi-idézet is utal – I. Ferenc József 1853-ban a krími háborúban alaposan cserbenhagyta felséges szövetségesét, sőt, rosszindulatú semlegességével és a román fejedelemségek katonai megszállásával csak nehezítette I. Miklós cár dolgát. Azaz ha közvetlenül 1849 után a szövetséges iránti illő lojalitás meg is akadályozhatta ennek az epizódnak a megörökítését, 1853-at követően ezek a szempontok aligha működtek. Ám ennek ellenére – tudomásunk szerint – az orosz emlékírók vagy az összefoglaló munkák szerzői sem szólnak a kézcsókról.

A szentpétervári udvarban tartózkodó Theodor von Bernhardi május 22-én csak annyit jegyzett fel naplójába, hogy a cár nem akarja osztrák parancsnokság alá adni csapatait. Dmitrij Szoncov, Paszkevics tábornagy egyik segédtisztje 1850-ben papírra vetett, de csak 1871-ben megjelent emlékiratában arról ír, hogy Ferenc Józsefnek 1849 ta-

Ferenc József cs. kir. tábornoki egyenruhában, nyakában az Aranygyapjas Rend, mellén a Mária Terézia Katonai Rend kitüntetésével

vaszán *„ha a Habsburgok trónját meg akarta tartani magának, nem maradt más választása, mint hogy útra keljen, és könyörögjön Oroszország segítségéért”,* s azért ment Varsóba, *„hogy Miklós cártól megmentését kérje”.*

Ivan Ivanovics Oreusznak az orosz intervencióról megjelent nagyszabású összefoglalója is csak a varsói találkozó tényét rögzíti, majd áttér a hadműveleti tervek ismertetésére. Pjotr Vlagyimirovics Alabin 1888-ban közzétett emlékirata szerint 1849 tavaszán Ferenc József *„kifejezetten könyörgött legfelségesebb szövetségesének, hogy segítse meg őt, s találkozva vele Varsóban, a legszívélyesebb érzelmeiről tett vallomást, szomorú ellentéteként mindannak, ami ezek után hamarosan bekövetkezett”.* A. O. Sztrengnek, a II. orosz hadtest első segédtisztjének 1889-ben megjelent emlékirata csak a két uralkodó varsói találkozásának tényét rögzíti azzal, hogy ekkor állapodtak meg az orosz beavatkozás részleteiről.

Vlagyimir Abramovics Dokudovszij hadbíró, vezérőrnagy szintén 1889-ben megjelent emlékiratában ír arról, hogy 1849. május 21-én *„aztán megjelent – szó szerint őfelsége* [I. Miklós] *lábainál az osztrák jezsuita császár, Ferenc József, akinek Miklós cár másnap megmutatta a tartalékban maradt csapatokat”.* Szintén ő jegyezte fel azt az anekdotát, hogy amikor a két uralkodó a varsói találkozó alkalmával együtt ment színházba, a szünetben I. Miklós, ahogy felállt, felbillentette a székét, mire Ferenc József utánakapott, nehogy eldőljön. *„Amikor ezt az esetet elmesélték, valaki megjegyezte, hogy ha Miklós talpra állítja Ausztria trónját, akkor Ferenc József igencsak utánakaphat Miklós székének.”*

Mint láthatjuk, az orosz szerzők többé-kevésbé érzékeltetik Ferenc József megalázó helyzetét és megalázkodását – de magáról a kézcsókról nem olvashatunk náluk. Úgy tűnik, nem találta nyomát az epizódnak a cár angol monográfusa, W. Bruce Lincoln sem, legalábbis 1978-ban angolul, majd 1981-ben németül megjelent monográfiájában nem szól róla. S ugyanígy hallgat az epizódról az angol és az orosz levéltári anyagot, illetve az orosz emlékirat-irodalmat alaposan hasznosító Ian W. Roberts is az orosz intervencióról 1991-ben megjelent monográfiájában. De a későbbi orosz összefoglalókban, így Averbuch említett munkáján kívül A. S. Nyifontov 1948-ban oroszul és németül megjelent művében *(Russland im Jahre 1848)* sem találjuk nyomát.

A varsói találkozó részletei

A kérdés az, mit mondanak a korabeli források a varsói találkozóról. Ezek közül jelenleg több is ismert: I. Ferenc József 1849. május 21-én Varsóból édesanyjához, Zsófia főhercegnőhöz írott levele, I. Miklósnak feleségéhez írott aznapi, csak töredékesen kiadott levele, végül du Plat varsói angol konzul május 21-i és 24-i jelentése.

A császár levelében beszámol arról, hogy aznap délután érkezett meg Varsóba, az állomáson a cár fogadta őt, majd a varsói kormányzósági székházba vezették, ahol együtt lakik a cárral. A cár végtelenül jóságosan és szívélyesen fogadta őt, délután 4-kor kettesben ebédeltek. Majd áttér arra, hogy igen gyorsan utaztak, s különösen az orosz vasút tűnt ki rendjével és a kellemes utazással. *„Egyébiránt itt minden oly rendezett és nyugodt, hogy ez jót tesz”* – ti neki. Végezetül megemlíti, hogy másnap nagy szemlét tartanak az itteni csapatok felett, amelyekből eleddig csak egyetlen gyalogszázadot látott, de az fenséges volt.

A cár aznapi levelében szintén csak a benyomásairól számol be: *„Igen nagynak és jól fejlettnek találtam őt* [ti. Ferenc Józsefet]; *anélkül, hogy szép volna, érdekes és megnyerő arcú; sok nyugalom, bizonyos mélység és szigorúság látható a vonásain. Minél többet látom és hallom, annál jobban csodálom értelmességét, alaposságát és felfogásának becsületességét. Ausztriának szerencséje van, hogy őt magáénak mondhatja.”*

Du Plat konzul május 21-i jelentése Palmerston külügyminiszterhez arról számol be, hogy a császár megjelenése viszonylag kis feltűnést okozott, nagy nyilvános rendezvényekre nem került sor. A cár bánásmódja a császárral inkább udvariasnak, mint szívélyesnek mondható, és inkább a megmentő és a támogatott, mint két egyenrangú fél baráti találkozója volt.

Május 24-i jelentésében már sokkal részletesebb beszámolót küldött a brit külügyminiszternek. Eszerint a cár az állomáson átölelte a császárt, majd a Lazienki-palotába kísérte, ahol saját lakosztályát engedte át neki. Előtte még a cár személyesen állt a díszőrség élére, s annak élén tisztelgett a császárnak, mint egy feljebbvalónak. A császár fogadásán megjelent Paszkevics herceg, helytartó, a cár kísérete, a Lengyel Királyságban lévő magas rangú tisztek, illetve valamennyi, itt lévő osztrák tiszt is. A császárnak csak két személyt mutattak be: Paszkevics herceget és Orlov grófot; a cárnak pedig csak Schwarzenberg miniszterelnököt és Günne grófot, a császár főhadsegédjét. Nesselrode külügyminiszter nem volt jelen a palotában; az egyetlen polgári személy, aki részt vett az eseményen, Wallenbourg varsói osztrák konzul volt. Noha Grünne be akarta mutatni Wallenbourgot és az osztrák tiszteket a császárnak, erre ekkor nem került sor. Este színházi előadás és bál volt, amelyet a császár a cár páholyából nézett végig.

Május 22-én került sor a nagy díszszemlére, amelynek során a cár a magyar Szent István-rendet viselte (amelyet ez alkalommal Paszkevics is megkapott). A cár maga állt a díszelgő menet élére, kardjával tisztelgett a fiatal császárnak, majd az ő oldalán állva, kivont, lefelé tartott karddal nézte végig a csapatok menetét. Maga a császár egész varsói tartózkodása során a cári gárda egyenruháját viselte, rajta a Szent András-renddel. Amíg a császár Varsóban volt, az osztrák lovagrendekkel kitüntetett orosz tisztek is csak ezeket viselték.

Ezt követően a varsói fellegvárba mentek, ahol a cár beszédet intézett a császárhoz – ennek tartalmát du Plat magánlevélben írta meg Lord Westmorelandnek; ez azonban jelenleg nem ismert. A Lazienki-palotába visszatérve a császár fogadta Wallenbourg osztrák konzult, Caboga tábornokot, illetve együttesen a Varsóban lévő osztrák tiszteket. Este ismét opera- és balettelőadás volt; ezúttal Paszkevics is a két felséggel egy páholyban ült. Nesselrode külügyminiszter és Schwarzenberg miniszterelnök azonban – akárcsak előző este – nem volt jelen – nyilván ők foglalkoztak azokkal az ügyekkel, amelyek miatt a találkozó létrejött.

Május 23-án ismét katonai szemle volt – ezúttal a kaukázusi muzulmán lovasság csillogtatta meg tudását. Du Plat kiemelte, hogy a találkozó során a két uralkodó – az osztrák etikettnek megfelelően – mindig kettesben étkezett; noha a cár amúgy, főleg, ha Varsóban van, mindig asztalához invitálja Paskevicset, Orlov grófot, Adlerberg tábornokot és nem túl gyakran más,

magas rangú katonatiszteket is. Május 23-án az ebédet követően, délután 5 órakor a császár elhagyta Varsót és hazautazott.

Du Plat, mint egy rivális nagyhatalom helyi képviselője, nyilván igyekezett alaposan tájékozódni a találkozó részleteiről – s összefoglaló jelentése alapján elmondhatjuk, hogy igyekezetét siker koronázta. Figyelt minden olyan részletre, amely a cár és a császár személyes viszonyára vonatkozott, de észlelte azokat a jeleket is, amelyek a két tárgyaló fél eltérő hatalmi pozíciójára utaltak. Bízvást mondhatjuk, hogy az ő figyelmét semmiképpen sem kerülte volna el egy ilyen, nyilvánvaló alávetettséget sugalló gesztus.

A legenda terjedése

Mindent összevetve a korabeli, de a későbbi források egyike sem erősíti meg a kézcsókról szóló legendát. (A Széchenyi-szövegrész nem tekinthető hiteles forrásnak.) Úgy tűnik, egy, a huszadik században keletkezett s csak a magyar szakirodalomban elterjedt legendával van dolgunk. A legenda Hodinka Antal pontatlanul megfogalmazott könyvismertetéséből ered, amelynek a kézcsókra vonatkozó utalását Angyal Dávid nemcsak hogy nem ellenőrizte le, de még félre is értette.

Angyal személye és munkájának minden más tekintetben megmutatkozó pontossága ezt az állítást is hihetővé tette. Innen vette át 1948-ban Eckhart Ferenc az *1848, a szabadság éve* című összefoglaló munkájában. Angyaltól és Eckharttól került át később az egyetemi tankönyv Spira György által írott fejezetébe, majd az ennek nyomán készült, 1959-ben napvilágot látott munkájába, *A magyar forradalom 1848–49-ben* című összefoglalóba. A sort tovább folytathatnánk – sajnos jómagam is a recitálók népes táborához tartoztam…

De a történet elterjesztésében a szépírók is megtették a magukét. A kézcsók motívuma bekerült Illyés Gyula *Két férfi* című, 1950-ben megjelent filmnovellájába (ennek erősen átdolgozott és kilúgozott változata szolgált a *Föltámadott a tenger* című film forgatókönyveként), illetve az 1952-ben bemutatott, *Fáklyaláng* című drámába is.

És közben senkinek sem tűnt fel, hogy sem az osztrák, sem az orosz szakirodalom semmit nem tud az egészről. Ami megint csak azt mutatja, hogy néha nem árt észrevenni azt is, mit tud (vagy nem tud) a nemzetközi szakirodalom egy általunk fontosnak, sőt emblematikus jelentőségűnek tartott eseményről.

Már csak azért sem, mert ha a kézcsók legendája nem is igaz, a dolog lényege nem változik. Hiszen a császár és az osztrák kormány mégiscsak kénytelen volt megalázkodni a cár előtt, s így következett be az a világtörténelemben páratlan esemény, hogy egy nagyhatalom kénytelen volt fegyveres segítségért könyörögni azért, hogy egy „belső lázadást" leverhessen. Ez pedig akkor is jókora elismerése a magyar honvédsereg teljesítményének, ha e hadsereg a többszörös orosz–osztrák túlerővel folytatott küzdelemben utóbb vereséget szenvedett… ◆

A Szent Korona és koronázási kincseink nyomában

Ismeretterjesztő film az MTA BTK TTI „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport legfontosabb felfedezéseiről

Írta és rendezte: Bárány Krisztián.
Fényképezte: Bárány Dániel. Szakértő: prof. dr. Pálffy Géza
Narrátor: Csernák János · Zene: Cseh István

MTA BTK Történettudományi Intézet – FilmLab Bt.

Székesfehérvár története I.

Zsoldos Attila – Thoroczkay Gábor – Kiss Gergely

Székesfehérvár története az Árpád-korban

Sorozatszerkesztő: Csurgai Horváth József

Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2016

A szarajevói merénylet és a Szerbiának küldött osztrák–magyar hadüzenet között eltelt kereken egy hónap – az ún. júliusi válság – 20. századi történelmünk egyik legfontosabb időszaka. A bécsi döntéshozóknak arról kellett dönteniük, kihasználják-e Ferenc Ferdinánd trónörökös és hitvese meggyilkolását a Szerbia elleni háború kiprovokálására. Ismeretes módon a döntés végül igenlő volt, ám a Monarchia közös minisztertanácsának egyik legbefolyásosabb tagja, Tisza István magyar miniszterelnök jó két hétig akadályozta az egyhangú határozat megszületését.

A háború mellett vagy ellen?

A grémium más tagjairól a történetírás már régen kiderítette, hogy határozottan a háború pártján voltak, éspedig gyakorlatilag a szarajevói merényletet közvetlenül követő napoktól kezdve. De vajon mi volt az álláspontja az uralkodónak? Ez a kérdés természetesen nem Ferenc József végső álláspontjára vonatkozik. Mint államfőnek és legfelsőbb hadúrnak háború és béke kérdésében egy személyben neki kellett az Osztrák–Magyar Monarchiára nemzetközi jogilag érvényes döntést meghoznia. Ezt meg is tette: 1914. július 28-án az ő jóváhagyásával küldték el a hadüzenetet Szerbiának, azaz nyilvánvalóan támogatta és helyeselte a háborús megoldást.

A kérdés valójában arra vonatkozik, hogy Ferenc József háborút támogató álláspontja vajon mikor alakult ki. Menet közben, tehát Tiszához hasonlóan őt is meg kellett győzni a Szerbia elleni háború szükségességéről? Vagy az uralkodó is azon döntéshozók közé tartozott, akik kezdettől határozottan a fegyverekre bízták volna a déli szomszéddal kialakult konfliktus megoldását?

A kérdés megválaszolásához természetesen hiteles történeti forrásokra van szükségünk. Az uralkodó azonban köztudomásúlag nem vezetett naplót, és fennmaradt levelezése sem alkalmas arra, hogy abból releváns információkat nyerjünk. Így maradnak legközvetlenebb munkatársainak naplói, visszaemlékezései, amelyekből azonban nem rekonstruálható teljes részletességgel Ferenc József korabeli álláspontja, illetve annak esetleges változása.

FERENC JÓZSEF

Cikkünket I. világháborús képeslapok illusztrálják.

POLLMANN FERENC

Ferenc József és az első világháború

Ferenc József császár-király hosszú uralkodását mondhatni háborúk foglalták keretbe: trónra lépése az 1848–49-es forradalmak és a magyar szabadságharc idejére esett (1848. december 2.), és javában zajlott még az első világháború, amikor földi pályafutását befejezte (1916. november 21.). Ez utóbbi, a világtörténelem első totális háborúja ráadásul az ő tevékeny közreműködése révén robbant ki, végét (és birodalma pusztulását) azonban már nem érhette meg. Milyen szerepet játszott az agg uralkodó a nagy háború létrejöttében? – ez a kérdés immár kerek száz esztendeje foglalkoztatja a történetírást.

Mindenesetre a júliusi válság nemzetközi historiográfiája a 20. század hetvenes éveiig az uralkodó szerepét meglehetősen marginalizálta, és helyette a közös külügyminisztert, Leopold Berchtold grófot állította az események középpontjába mint legfontosabb szereplőt. Ferenc Józsefet vagy határozottan békepártiként, vagy alapvetően a szerbek elleni erőteljes fellépés híveként, ám ezen álláspontját illetően kezdetben meglehetősen bizonytalan, határozatlan szereplőként ábrázolták, aki csak munkatársai (mindenekelőtt Berchtold külügyminiszter és Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök) erőteljes nyomására hagyta jóvá a háborús döntést.

Ez a kép mindenekelőtt Albert Margutti bárónak, a császári főhadsegéd (Paar gróf) egykori szárnysegédjének visszaemlékezésein alapult, aki egyebek mellett így jellemezte az uralkodót: *„Hogyan tűnik lehetségesnek, hogy éppen a békeszerető, idős császár lehet egyszeriben az, aki a világégés fáklyáját meggyújtja? Általánosan és hosszú ideje ismert volt, hogy Ferenc József császár semmilyen nagyobb feladatot nem állított maga elé, mint hogy minden erejével s tekintélye teljes latba vetésével minden körülmények között megvédje a békét.* […] *A beavatottak számára kezdettől biztos volt, hogy az ősz császár egyáltalán nem akarta a háborút. Ez a meggyőződés az egész udvart áthatotta. Így mesélte nekem a kritikus napokban Paar gróf főhadsegéd, hogy a császár megrémült a háború kitörésétől. Kézenfekvő kérdésemre, hogy éppen ő kerülhette volna azt el, Paar gróf semmiféle értelmes választ nem tudott adni és a felelősséget Berchtold gróf külügyminiszterre tolta."*

Háborút – de feltételekkel

Margutti véleménye alighanem magán viseli az ura iránt a végsőkig lojális, hűséges szolga elfogultságát, ezért visszaemlékezéseinek forrásértékével kapcsolatban indokolt lehet némi fenntartás. Az egykori szárnysegédnek egyébként is aligha lehettek megbízható információi azokról a zömükben négyszemközti megbeszélésekről, amelyeket az uralkodó a júliusi válság sorsdöntő napjaiban birodalma legfőbb politikai és katonai vezetőivel folytatott. Közülük különösen fontosak az események egyik vitathatatlan főszereplőjének, Leopold Berchtold gróf, külügyminiszternek az emlékei. Ezek lényeges részletei 1964 óta a nagyközönség számára is hozzáférhetőek, mivel Hugo Hantsch kétkötetes életrajzi monográfiájában bőségesen idéz belőlük.

Mindezek alapján megállapítható, hogy Ferenc József július elején még egyáltalán nem döntött a háború mellett. Berchtold szerint július 2-án a *„császár, aki egy Szerbia elleni erőteljes fellépést ugyan elkerülhetetlennek tart, a katonai akcióra azonban még nem látja érettnek* [a helyzetet], *átmenetileg várakozó álláspont mellett nyilatkozott. Még mindent alaposan át kell gondolni, mielőtt határozott döntések születnének."* Hantsch összefoglalásképpen hozzáteszi: *„Ezzel zárul az első szakasz a merénylet politikai reakcióit illetően. Minden bizonytalan."* De hasonlóképpen emlékezik egy másik kortárs diplomata, Emanuel Urbas is, aki szerint *„július 4-én Berchtold még arról panaszkodott, a császár és az erős magyar miniszterelnök akaratával szemben ő nem tud háborút viselni".*

Az uralkodó kezdeti határozatlanságát támasztja alá egy másik koronatanú, Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök is, aki visszaemlékezéseinek negyedik kötetében így örökíti meg a Ferenc Józseffel július 5-én foly-

tatott beszélgetését: *„A szó azonnal a politikai helyzetre terelődött. Őfelsége tökéletesen átlátta azt és teljesen tisztában volt a komolyságával. Én Őfelsége előtt is kifejezésre juttattam nézetemet a Szerbia elleni háború elkerülhetetlenségéről.*
Őfelsége: »Igen, ez teljesen helyes, de hogy akar ön háborút folytatni, ha aztán mindenki nekünk esik, főleg Oroszország?«
Én: »De hát Németország fedezi a hátunkat?«
Őfelsége kérdően nézett rám, és azt mondta: »Biztos Ön Németországban?« Ferenc Ferdinánd főherceg, trónörököst [annak idején] *megbízta, Konopistben szerezze meg a német császár nyilatkozatát arról, a jövőben is feltétel nélkül számíthatunk-e Németországra. A német császár kitért a kérdés elől és adós maradt a válasszal.*
Én: »Tudnunk kell, Felség, mire számítsunk.«
Őfelsége: »Tegnap este jegyzék ment Németországba, melyben világos választ kértünk.«
Én: »Ha a válasz úgy szól, hogy Németország mellettünk áll, akkor háborúba megyünk Szerbia ellen?«
Őfelsége: »Akkor igen (rövid gondolkodás után folytatta), de mi van, ha Németország nem ezt a választ adja?«
Én: »Akkor persze egyedül maradunk. De hamarosan kéne a válasz, mivel attól függ a nagy döntés.«"

Conrad visszaemlékezéseiből mindenesetre egyértelműen kiolvasható, hogy Ferenc József július első napjaiban már hajlott a fegyveres megoldásra, ám döntését a német támogatástól tette függővé. Ez a „feltételes háborúpártiság" a külügyminiszter és a vezérkari főnök memoárjainak alapján plauzibilis megoldásnak számított az uralkodó magatartásának jellemzésére a júliusi válság kezdeti szakaszában. 1971-ben azonban az osztrák származású amerikai történész, Robert A. Kann újabb fontos történeti dokumentumok nyilvánosságra hozásával felkínálta a lehetőséget arra, hogy az osztrák–magyar uralkodóról a történettudomány másfajta képet rajzoljon.

A publikáció Heinrich Kanner (a múlt század első évtizedeiben ismert bécsi újságíró) és Leon Bilinski közös pénzügyminiszter 1915–17 között folytatott néhány beszélgetését tartalmazta. Ezek során Bilinski azt állította, hogy Ferenc József nemcsak a júliusi válság kezdetén, de már 1913 tavaszától határozottan elkötelezte magát a háború mellett, és számolt Oroszország részvételével – vagyis egy nagy, kontinentális összecsapás lehetőségével is! Kann ugyan leszögezte, hogy az egykori pénzügyminiszter leleplező kijelentéseit ő maga nem kívánja összekapcsolni a háborús felelősség kérdésével, ez azonban szándékaitól függetlenül szinte elkerülhetetlen volt.

Az amerikai történész tanulmányában – saját szavai szerint – „az ördög ügyvédjeként" sorra vett minden olyan szempontot, amely alapján Kanner és Bilinski állításainak hitelét kétségbe lehetne vonni, ám végül úgy ítélte meg, hogy nincs alapja a kételynek. Szerinte ugyan érthető, ha valaki az általa publikált kijelentések alapján a császárt a korábbinál lényegesen kedvezőtlenebbül ítéli meg, ám Ferenc József külpo-

litikáját valójában 1859-től kezdődően egészében kell értékelni, és így már teljesen más a helyzet.

Reménytelen küzdelem a háború híveivel?

A Bilinski-interjúk közzétételét követően azonban rövidesen a „béketábor" (azaz a császár békés vagy legalábbis vonakodóan háborúpárti magatartásához ragaszkodók) is újabb munícióhoz jutottak. A kitűnő osztrák levéltáros, Peter Broucek 1974-ben megjelentette a német főhadiszállásnál működő egykori osztrák–magyar delegátus, Alois Klepsch-Kloth von Roden vezérőrnagy visszaemlékezéseinek több fontos részletét. Ezek egyike az 1915. május 22-i audienciára vonatkozott, ahol Klepsch-Kloth szerint a császár újra előhozta a háború kitörésének kérdését.

A tábornok megjegyzésére, mely szerint akkoriban (ti. 1914. július elején) ő is azon a nézeten volt, hogy nem áll küszöbön háború, mivel ismerte az uralkodó ellenszenvét a népeknek oly sok szomorú következményt hozó háborúkkal szemben, Ferenc József valósággal felcsattant: *„Hát mit akar maga! Alkotmányos monarcha vagyok, nem abszolút uralkodó, ezért nem tehettem mást. A Korona valamennyi mértékadó tanácsadója eleve ellenem volt, három teljes héten át keményen védekeztem minden olyan szigorítás ellen, ami háborúhoz vezethet. Hiába! Nem hagyták magukat meggyőzni, és háromheti hiábavaló erőfeszítés után engednem kellett."*

Ily módon a szakmai közönség Kanner és Klepsch-Kloth visszaemlékezéseinek ismeretében sem jutott közelebb ahhoz, hogy határozottan állást foglalhasson Ferenc József háborúval kapcsolatos alapvető beállítottságát illetően, minthogy az idevágó források továbbra is ellentmondásosak voltak. Ezért a nemzetközi történetírás a későbbiekben is inkább tartózkodott a császár szerepének középpontba állításától. Ahogy közeledett azonban az első világháború kitörésének centenáriuma, várható volt, hogy ez a helyzet hamarosan meg fog változni.

„Ferenc József igenis akarta a háborút!"

A nagy háború történetét feldolgozó számtalan új publikáció között már fizikai jellemzőit tekintve is különleges helyet foglal el a manapság a legismertebbnek számító, kitűnő osztrák hadtörténész, Manfried Rauchensteiner munkája. Ő az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús szerepléséről a múlt század kilencvenes éveinek elején publikált és komoly szakmai elismerést kapott kötetét jelentősen kibővítette és részben újraírta, majd az immáron 1222 oldalas magnum opust 2013-ban kiadta. Ebben külön fejezetben tárgyalja Ferenc Józsefnek a júliusi válságban játszott szerepét, és lényegesen kritikusabb hangot üt meg, mint az 1993-as első kiadásban.

A bővített kötet ismertetésében a kiváló német történészprofesszor, Günther Kronenbitter ezt írja: *„Az 1993-as ábrázolástól eltérően most Rauchensteiner a császárra eső részt a világháború kirobbantásában explicit módon főszerepként határozza meg. Alapjában véve aligha vonható kétségbe, hogy a császár kész volt megkockáztatni egy háborút – méghozzá adott esetben akár egy európai nagyhatalmak közötti háborút is. Az általa behívott diplomáciai, katonai és kormányzati tanácsadók megoldási stratégiaként a háborút ajánlották, az uralkodónak pedig alapvetően szabad keze volt a tekintetben, hogy más ta-*

Egy óhajunk, egy a vágyunk,
Éltesse az Ég Királyunk!

nácsadókhoz forduljon. Rauchensteiner sem tudja azonban megmondani, mennyiben határozta meg a császár önmaga a követendő irányt."

Mivel indokolja Rauchensteiner az uralkodó szerepének átértékelését? Először is azzal, hogy Ferenc József a júliusi közös minisztertanácsi üléseken nem vett részt. Június 29-én, azaz a merényletet követő napon visszautazott Ischlből Bécsbe, majd július 7-én újra elhagyta a fővárost, és visszavonatozott Ischlbe. Tény, hogy sem a 7-i, sem a 19-i tanácskozáson nem volt jelen, ami az osztrák történész szerint árulkodó bizonyítéka annak, hogy az uralkodó már meghozta döntését.

Rauchensteiner szerint *„ha Ausztria–Magyarország alkotmányos monarchia lett volna, ahol az uralkodóra csupán reprezentatív feladatok hárulnak, a monarcha távolmaradása egy sorsdöntő tanácskozástól talán nem játszana túl nagy szerepet. Ám a Habsburg Monarchiában a császárra jóval több jutott reprezentatív funkciónál, és a háború és béke kérdésének eldöntése éppenséggel a császártól függött. Néhány előjogához – mindenekelőtt a katonaiakhoz – foggal-körömmel ragaszkodott. Önmagát isten kegyelméből uralkodónak tekintette és magától értetődőnek vette, hogy minden hivatalnok és mindenekelőtt katona neki tesz személyes hűségesküt.* […] *Vajon a császár távolmaradása a július 7-i kormányüléstől annak a bizonyítéka lenne, hogy nem számított döntő elhatározásokra? Abból indult ki, hogy úgyis időben informálják és kikérik a hozzájárulását?"*

Rauchensteiner szerint az efféle meggondolásokat végül el kell vetni. A július 7-i ülésen bizonyosan fontos kérdésekről esett szó, a császárnak pedig nem volt általános szokása, hogy a minisztertanácstól távol maradjon: a későbbiekben jóval kevésbé fontos ügyek tárgyalásánál is megjelent. Akárhogy is forgatjuk a dolgot, az osztrák történész szerint *„a rezümé csakis az lehet, hogy az öreg császár abból indult ki: minden fontos elhangzott már. Bilinski közös pénzügyminiszter is teljesen biztos volt abban, hogy a császár az Ischlbe való visszautazása előtti napon meghozta döntését a háborúról. Ám a kocka már korábban el volt vetve. A császár kihirdette akaratát, és abból indult ki, hogy mindenki ennek megfelelően fog cselekedni. Tehát ő ismét elhagyhatja Bécset."*

Rauchensteiner fenti bizonyítékai azonban aligha tűnnek meggyőzőeknek. A császár az 1914. július 7-ét követően tartott 17 közös minisztertanácsi ülés közül mindössze kettőn(!) vett részt: az 1914. augusztus 19-in és az 1915. március 8-in. Ami Bilinski „bizonyosságát" illeti, arról Robert A. Kann már említett publikációja óta tud a szakma. Rauchensteiner ugyanakkor feltűnően ignorálja Berchtold visszaemlékezését, holott abból a császár kezdeti bizonytalansága olvasható ki.

Új forrásokat viszont az osztrák hadtörténész nem sorakoztat fel, annak ellenére, hogy a 2013-as könyve kapcsán vele készült egyik interjújában arról beszél, milyen kiterjedt kutatásokat folytatott külföldi levéltárakban, és mennyi új forráshoz jutott. Igaz, ez a teljes kötetre és nem a császár megváltozott szerepéről szóló új fejezetre vonatkozott. Utóbbira vonatkozólag könyvében mindössze egy hivatkozás olvasható, igaz, az sem számít szakmai körökben újnak: egy bejegyzés Ferdinand Marterer tábornoknak, az uralkodó katonai irodája vezetőjének naplójából.

Rauchensteiner szerint az uralkodónak 1915 januárjában kétségei támadtak, hogy vajon helyes volt-e az osztrák–magyar erők megosztása a szerb–montenegrói, illetve az orosz front között. Ez minden. A császár határozott és kezdettől fogva létező háborúpártiságáról kénytelenek vagyunk beérni az osztrák hadtörténész feltételezéseivel. Igaz, Ferenc József középpontba állítása magára vonja az érdeklődő olvasók figyelmét csakúgy, mint a média munkásaiét, akik hálásak minden újszerű megközelítésért. *„Ferenc József akarta a háborút!"* – harsogja a bécsi *Kurier* vagy a *Der Standard.*

Valóban. Az agg uralkodó akarta a háborút, és alighanem igaza van Bilinskinek, hogy már 1913 tavasza óta akarta – mármint abban az értelemben, hogy beletörődött: a Monarchia külpolitikai céljait már csupán fegyveres úton lehet elérni. Lassanként beérett hát Conrad von Hötzendorf szívós és kitartó meggyőzőmunkája: a politikusok egyre inkább elfogadták a háború gondolatát. A vezérkari főnök következetesen ismételgetett preventív háborús tervezetei fokról fokra hatoltak be a döntéshozók gondolkodásába.

1913 októberében, amikor a szerbek által jogtalanul megszállt albán területek kiürítése volt a tét, és a dualista birodalom ultimátumot küldött a belgrádi vezetésnek, Bécsben (és Budapesten) mindenki a háború mellett volt. Tisza István is. És igen: az uralkodó is. Csakhogy ekkor még nem mindenáron: amikor Szerbia végül engedett, a politikusok elfogadták a diplomáciai győzelmet. Conrad hiába csikorgatta a fogát, nem tudta kikényszeríteni a háborút, holott számára már akkor is csak a fegyveres győzelem jelentette volna a tartós sikert.

1914 nyarán azonban más volt a helyzet. Ekkor a döntéshozók kezdettől háborúban gondolkodtak, és a legfőbb gondjuk az volt, hogy mit fognak csinálni, ha Szerbia a Tisza István követelésére megfogalmazott 10 pontos kvázi ultimátum valamennyi pontját teljesíti. Hogyan lesz akkor ebből háború? Szerencséjükre a szerbek nem feltétel nélkül és nem minden követelést lettek volna hajlandók teljesíteni. Így aztán a háború megindításának nem volt akadálya.

❁

Ami Ferenc Józsefet illeti: Rauchensteiner érvelése ellenére továbbra is plauzibilisnek tekinthető az a megközelítés, mely szerint 1914 júliusának első napjaiban az uralkodó még bizonytalan volt a háború kérdésében. Ahogy Berchtold és Conrad írta: akarta ugyan a háborút, de nem volt biztos a német támogatásban. Anélkül pedig szóba sem jöhetett a fegyveres akció. Arról azonban, hogy éppen az agg császár lett volna a katonai fellépés kezdeményezője, továbbra sem rendelkezünk meggyőző bizonyítékkal. ◆

Sármány–Parsons Ilona

Egy aranykor lenyomata

A magyar képzőművészeti élet megteremtése Ferenc József korában

NÁDLER RÓBERT
Országos kiállítás, 1885–86.

Budapesti Történeti Múzeum,
Kiscelli Múzeum –
Fővárosi Képtár, Budapest

A Műcsarnok épülete 2016-ban lett 120 éves, és ez a jubileum lehetőséget adott egy olyan kiállítás rendezésére, amely a nagyközönség számára is méltóképp érzékelteti annak az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak a tevékenységét, amelynek a reprezentatív és elegáns, hatalmas méretű, mégis harmonikus és esztétikus kiállítási csarnok megszületését is köszönhetjük. Az első aranykor címmel megnyitott kiállítás egyszerre ad képet a hagyományos magyar elit művészetszeretetéről és az uralkodó, Ferenc József műpártoló tevékenységéről.

EDUARD SWOBODA
Ferenc József mint magyar huszárezredes, 1857

KERESZTÉNY MÚZEUM, ESZTERGOM

Ferenc József halálának centenáriuma lehetőséget ad arra, hogy felidézzük az uralkodó egy kevéssé ismert tulajdonságát: nagyon szerette a festészetet. A császári ház gyerekeinek neveltetéséhez hozzátartozott a rajztanulás is. Ferenc József számára ez kivételes örömöt jelentett, leginkább „fejből" szeretett rajzolni olyan jeleneteket, amelyeket elképzelt. Édesanyját egy maga rajzolta albummal lepte meg, amelyben a napóleoni háborúk tiroli szabadsághősének, Andreas Hofernek az életét örökítette meg. Amikor 14 éves korában nevelőjével és testvéreivel észak-itáliai utazáson vett részt, jó megfigyelőként rajzolta le a látottakat. Nem annyira az épületek és tájak, mint inkább az utcák és piacok mindennapi életéből vett jelenetek ragadták meg. Még a litográfia technikáját is elsajátította.

Mecénási buzgalom

Trónra lépése után természetesen már nem maradt ideje rajzolni, de a gyerekkori vonzódás a rajz és a festőművészet iránt hozzájárult ahhoz, hogy az uralkodói pozícióval együtt járó mecénási kötelezettségeken túlmenően is támogassa a képzőművészeteket. Figyelemmel kísérte a monumentális reprezentatív építkezéseket mind Bécsben, mind a birodalom többi részében (a döntés joga az állami középületek pályázatainak elbírálása után is az övé volt, bár ezt igen diszkréten kezelték), és bőkezűen finanszírozta a kulturális intézményeket, elsősorban a képzőművészeti egyesületeket.

A bécsi Künstlerhaus és az ugyanekkor alapított Magyar Képzőművészeti Társulat kiállítási épületének finanszírozásához jelentősen hozzájárult. Rendszeresen megnyitotta vagy legalábbis megtekintette az éves szalonkiállításokat és a különleges figyelmet érdemlő festészeti bemutatókat, s gyakran vásárolt a kiállított képekből mind Bécsben, mind Budapesten. A fennmaradt statisztika szerint 1882 és 1910 között 244 magyar műalkotást vett meg a saját magánpénzéből. Ezek egy része azután Budán az újonnan elkészült Budavári Palota termeit díszítette.

Sok művet – különösen a századfordulóig – maga választott ki, később tanácsadói is szerepet kaptak az alkotások kiválasztásában, legalábbis a tanácsadásban. A császár-királynak „hivatalból" nagyon sokat kellett modellt ülnie kora jelentős portréistáinak. Ha a művész érdekes személyiség, jó társalkodó volt, akkor ennek a penzumnak is szívesen tett eleget. A magyar festők közül Benczúrt kedvelte legjobban, neki adott megbízást arra is, hogy fesse meg Rudolf trónörökös és Erzsébet királyné posztumusz portréját.

Abb. 85. Federzeichnung des Kaisers Franz Josef im Alter von elf Jahren (1841). Der Abschied.

FERENC JÓZSEF GYERMEKKORI RAJZA
Andreas Hofer búcsúja, 1841

Ami egyéni ízlését illeti, a realizmus híve volt és a történeti témákat meg a humoros zsánerjeleneteket kedvelte. Udvarias tárlatlátogató volt, csak dicsért, mert tudta, a sajtó lesi minden szavát, és nagy kárt okozhat a kritikáival. Néha a kritikusokkal szemben döntött, és olyan művet is megvett, amelyet a specialisták nem tartottak sokra.

Az alapítások kora

1861-ben megalakult a magyar képzőművészeti élet megteremtője, központi intézménye, a Magyar Képzőművészeti Társulat – 1866-tól Országos Magyar Képzőművészeti Társulat –, amely 1863-tól még a Pesti Műegylettel párhuzamosan szervezett kiállításokat, majd miután a Műegylet beolvadt a társulatba, az egyetlen kiállításszervező intézmény lett. 1865-től a Magyar Tudományos Akadémia adott helyet irodáinak és tárlatainak. Az évenkénti ún. „szalonkiállítások” megrendezése mellett az OMKT tagjaiból választott zsűrik bírálták el a középületek dekorációjára kiírt pályázatokat, és választották ki a nemzetközi kiállításokra küldendő magyar műveket is.

1877-ben épült fel saját székháza és kiállítási csarnoka a Sugárúton, az ún. „régi Műcsarnok”, amely ma a Képzőművészeti Egyetem

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat igazgatóválasztmánya 1863-ban

A KÉPZŐMŰVESZETI TÁRSULAT IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNYA 1863-BAN.

Borsos József. Madarász Viktor. Than Mór. Kelety Gusztáv. Henszlmann Imre.
Id. Markó Károly. Barabás Miklós. Telepy Károly. Harsányi Pál. Orlay Petrich Soma.

A KULTÚRBÜROKRÁCIA

A magyar képzőművészeti élet intézményi kereteit az állam teremtette meg. A kiegyezéstől az oktatási és kiállítási intézményeknek nyújtott állandó szubvenció jelentette a fejlődés alapját. Ennek egyik feltétele volt, hogy a döntéshozók körében fontosnak tartsák a képzőművészetet. Ritka szerencse, hogy a korszak kulturális tárcát irányító miniszterei – Trefort Ágoston, gróf Csáky Albin és Wlassics Gyula – egyaránt rajongói voltak a művészeteknek, és mindent megtettek annak érdekében, hogy a magyar képzőművészek jó képzéshez, megfelelő kiállítási lehetőségekhez és megbízásokhoz jussanak.

Egy olyan országban, ahol a (magas) kultúra szerkezetében a szó kultúrájával szemben a vizualitás mindaddig hátrányt szenvedett, ennek igen nagy jelentősége volt. Ráadásul baráti szálak fűzték őket a kulturális intézmények, a Nemzeti Múzeum, (Pulszky Ferenc) és az OMKT vezetőihez (az Andrássyak, Ipolyi Arnold, Ráth György). Ez a szűk, de igen művelt, nemzetközi látókörű és az össznemzeti fejlődés ideáját szem előtt tartó kulturális elit a lehetőségekhez mérten nagyvonalúan szponzorálta a magyar művészetet.

STETKA GYULA
Eötvös József, 1884
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST

PACZKA FERENC
Trefort Ágoston, é. n.
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST

NEMES ELIZA
Gróf Csáky Albin, 1898
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST

BURGER LAJOS
Wlasics Gyula, 1905
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST

székhelye. 1890-től évi két nagy tárlatot rendeztek: a hagyományos tavaszi mellett egy télit is, de az épület ekkor már kicsinek bizonyult.

1894-ben az OMKT vezetői – tekintettel az ezredéves ünnepségekre és kiállításra – elhatározták az új Műcsarnok reprezentatív épületének megépítését. 1896. május 4-én Ferenc József már a Schikedanz Albert által tervezett új Műcsarnokban nyitotta meg a millenniumi képzőművészeti kiállítást. 268 művész 1350 művet állított ki, bizonyítva, hogy Magyarországon virágzó képzőművészeti életet sikerült teremteni; sokszínű magyar festészet és szobrászat született, amely méltó volt egy modern európai nemzethez.

A Magyar Képzőművészeti Társulat a hetvenes évektől gyakorlatilag a képzőművészeti élet centruma lett, de hogy ez megvalósulhasson, ahhoz a vezető művészeken (Ligeti Antal, Telepy Károly) kívül a mecénások és a kultúrpolitikusok segítsége is kellett. Nagy szerencséje volt a művészetnek, hogy a 19. század második felében a kultúrpolitikát rendkívül művelt politikai elit irányította, amely európai horizonttal bírt és szenvedélyesen szerette a képzőművészeteket, mi több, felismerte a vizuális kultúra nemzetnevelő szerepét és lélektani fontosságát. Ebbe az elitbe tartoztak az Andrássyak.

A MINTAADÓ MECÉNÁS CSALÁD

Ritka egy demokratikus intézmény történetében, hogy három választott elnöke is egy családból kerüljön ki. Nemcsak társadalmi rangjuk miatt választották meg őket, hanem mert őszintén, felelősségteljesen és lelkesen megtettek mindent a magyar képzőművészet támogatásáért. Idősebb gróf Andrássy Gyula 1861–1866 között volt az OMKT elnöke, akit 1891–1905 között fia, Tivadar, majd pedig 1905-től ifj. Andrássy Gyula követett ebben a pozícióban, amely nem csupán formális volt: mindhárman aktív szerepet játszottak a szponzorálásban és a kiállítások szervezésében.

Id. Andrássy Gyula értékes festményeket örökölt édesanyja révén, aki Szapáry lány volt, és a Szapáry család jelentős műgyűjteménnyel rendelkezett. Igazából a szabadságharc utáni emigrációban, Párizsban és Londonban támadt fel Andrássy Gyulában a gyűjtőszenvedély, ekkor vett néhány – később híressé vált – képet, amelyek megalapozták hírnevét mint jó

szemű, szerencsés kezű műgyűjtő. 1857-ben tért vissza az emigrációból, és rögtön bekapcsolódott a kulturális életbe.

Idősebb Andrássy Gyula közismert érdeme a főváros, a modern Budapest kiépítésének megterveztetése és esztétikussá formálása volt. Ebben József nádor és Széchenyi István nyomdokán haladt. Elsősorban neki köszönhető, hogy elfogadták nagyszabású, jövőbe mutató víziójáról, hogy hogyan kell egy jól funkcionáló, egyben igen reprezentatív és szép nagyvárost teremteni. Tehetsége, hogy ösztönösen jól választotta ki a munkatársait, megsokszorozta az elképzelések kivitelezésének hatékonyságát.

Ő is gyűjtött képeket, műtárgyakat, megépíttette a romantikus, várszerű tiszadobi kastélyt, átalakíttatta, modernizáltatta tőketerebesi kastélyát és Budán, a Lánchíd közelében két városi palotát is építtetett. Az építészet mellett a festészet érdekelte legjobban, utazásai során is vásárolt, és külföldi festőknek is adott portrémegrendeléseket. Munkácsyt pályája elején hathatósan támogatta, a festő többször is vendége volt vidéki kastélyaiban. Gyűjteményében sok kortárs hazai mestertől voltak képek (Madarász Viktor, Mészöly Géza, Munkácsy Mihály, Than Mór, Zichy Mihály), jellemzően a hetvenes évekből.

Andrássy mindhárom gyermeke – Tivadar, Ilona és ifj. Gyula – műpártoló lett. Gyerekkoruktól sokat utaztak, s jól ismerték Európa nagy múzeumait, Bécset, Münchent, Párizst és Itáliát, így alapos művészettörténeti műveltségre tettek szert. Rajongtak a reneszánszért és a régi mesterekért, s ők is őszintén elkötelezettek voltak az ország iránt, mind politikailag, mind kulturálisan. Ez az elköteleződés automatikusan maga után vonja, hogy támogatni kell a kortárs magyar kultúrát, elsősorban a képzőművészeteket, mert ez elengedhetetlenül hozzátartozik az ország felemelkedéséhez.

Ilona (1858–1952) ifj. Batthyány Lajoshoz ment férjhez, aki hosszú ideig Győr megye főispánja volt, 1892-től pedig Fiume kormányzója lett. Vidéki kastélyuk és birtokaik Ikervárott voltak. Ilona az 1890-ben alakult Műbarátok Körében aktív szerepet vitt, egy ideig még a kör elnöki tisztségét is elvállalta. Zala György készítette szüleinek síremlékét, amelyen Ilona bronzszobra borul rá a szarkofágra. 1905-ben Vaszary festett róla egy modern portrét, ami jól illusztrálja, hogy a grófnő – akárcsak testvérei – nem zárkózott el a modern stílusirányzatoktól sem. Az ő fia volt a festőművész gróf Batthyány Gyula.

Az idősebb fivér, Tivadar (1857–1905) a Képzőművészeti Társulat elnökeként 1891-től haláláig a képzőművészet legjelesebb mecénásai közé tartozott. Országgyűlési képviselőként, a parlament alelnökeként és számos reprezentatív tisztségében is a kultúrpolitika egyik irányítója volt. A fentebb említett Műbarátok Körének szintén tagja volt, ahonnan a millenniumi ünnepségek és a történeti kiállítás megrendezésének gondolata elindult, és ő volt 1896-ban a millenniumi ünnepek során rendezett június 8-i felvonulás rendezőbizottságának elnöke is. Emellett a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának, a Nemzeti Múzeum és a Fővárosi Közmunkák Tanácsának, az

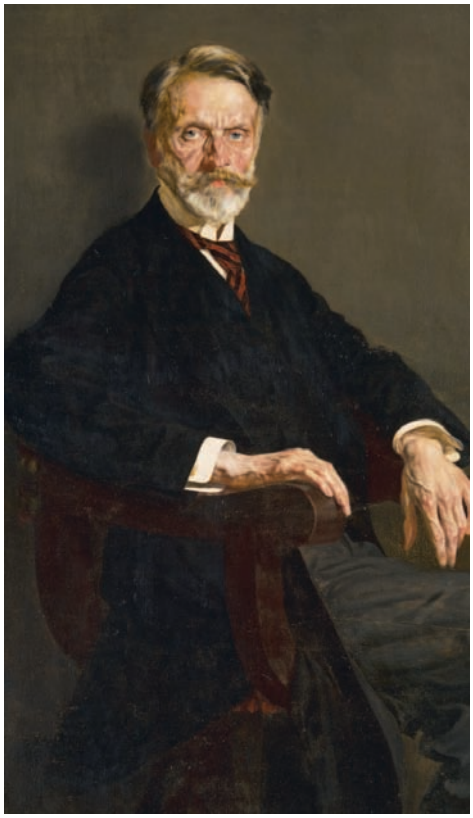
SZÉKELY BERTALAN
Gróf Andrássy Gyula, é. n.
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST

BENCZÚR GYULA
Andrássy Tivadar, 1900 k.
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST

KARLOVSZKY BERTALAN
Ifj. Andrássy Gyula, é. n.
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF
Andrássy Tivadarné portréja, 1896

RIPPL-RÓNAI MÚZEUM, KAPOSVÁR

Andrássy Tivadar 1891–1905 között a Képzőművészeti Társulat elnöke, a millenniumi ünnepségek szervezője és a modern francia art nouveau első magyar támogatója volt. Felesége, Zichy Eleonóra is igen művelt volt, nyitott a modern irányzatokra. A művésznek a tőketerebesi Andrássy-kastélyban történt első látogatásakor született ez a portré, amely minden fényképnél jobban megragadja a hölgy átszellemült szépségét és a pillanat rejtett melankóliáját.

Erzsébet Királyné Szoborbizottságnak tagja, a Vígszínház igazgatóságának elnöke volt, a társulat bizottságaiban pedig az ösztöndíjak és díjak elbírálásában is részt vett.

Ő maga gyermekkorától tájképeket festett, de ezeket nyilvánosan sohasem állította ki, barátokhoz került egy-két képe. A festményeket egyszer, az 1907-ben rendezett emlékkiállításon láthatta a közönség. Andrássy Tivadar egyik legfontosabb érdeme a festészet mellett az iparművészet támogatása és az art nouveau (Jugendstil) iparművészet „felfedezése" volt. Ő adott megbízást Rippl-Rónai Józsefnek, hogy budai palotájába szokatlanul modern ebédlőberendezést tervezzen. A színes üveggel borított mennyezettől a bútorokon át a tányérokig, poharakig a „Gesamtkunstwerk" koncepciójának szellemében mindent szecessziós stílusban tervezett a festő. Ehhez készült az a tűhímzéses kárpit, a *Vörös ruhás nő,* amely szerencsére megmaradt.

Rippl-Rónai a Zemplén megyei Tőketerebesen festette meg Tivadar feleségének, Zichy Eleonórának költői szépségű, átszellemült portréját és öccsének, ifj. Andrássy Gyulának (ma lappangó vagy elveszett) portréját, amikor 1896-ban ott vendégeskedett. Négy évbe telt, amíg elkészült a budai palotába szánt modern, új ebédlő. Tárgyait ki is állították az Iparművészeti Múzeumban 1898 telén, ami nagy vitát váltott ki a szakmában. A kivitelező iparosok joggal bírálták a művész funkcionálisan nem megfelelő tárgyainak dizájnját. Eddig nem bukkant fel dokumentum arról, hogy mi volt a megrendelők véleménye. Zichy Eleonóra egyébként 1910-ben, amikor a Fő utca 17. alatti palotát eladták, Tiszadobra vitette az ebédlőt. Állítólag 1919-ben ez is vandál pusztítás áldozata lett, csak töredékek maradtak meg belőle.

Tivadar 1905-ben bekövetkezett, váratlan halála után öccsére, Gyulára szállt legtöbb kulturális feladata. Őt választották meg a társulat következő elnökének, és ezt a tisztet egészen a világháború kitöréséig be is töltötte. Andrássy Gyula a Nemzeti Szalon elnöke is volt, miközben a társulatot szintén támogatta. Ez a tény vet fényt arra, hogy a századfordulón az arisztokrata mecénások egyszerre és párhuzamosan minden olyan művészeti és stílusirányzatot támogattak,

amelyet esztétikailag értékesnek éreztek, és nem foglaltak állást a művészek közötti elméleti stílusvitákban. Ennek egyik legjobb példája az az 1897 telén a Nemzeti Szalonban rendezett rendkívüli kiállítás volt, amelyre az Andrássy család szinte minden birtokában lévő Rippl-Rónai-képét kölcsönadta.

A sajtó a bemutatót „ellenszalonként" igyekezett értelmezni, pedig a műveket nem ideológiai alapon gyűjtötték össze, szinte minden stílus képviseltette magát mind a két kiállításon. Az Andrássyak, néhány más arisztokrata családdal egyetemben (például a Károlyiakkal és a Zichy család egyes képviselőivel), az elit elitjét jelentették a kultúra ápolásában. Különösen a képzőművészeti mecenatúrában volt mintaadó szerepük még a 20. század első éveiben is, amikor hirtelen és nagy lendülettel egy új mecénásréteg lépett be a művészeti életbe, a zsidó nagypolgárság és plutokrácia.

A tájfestészet aranyfedezete

A lassan gyarapodó polgárság és az értelmiség szorosan kapcsolódott műveltségében a német kultúrához és annak a klasszicizmusból és romantikából örökölt esztétikai ideáljaihoz. Ennek szerves része volt az Itália-kultusz, amely továbbra is élt a romantikus tájfestészetben. Az Itáliát jól ismerő arisztokrata családok és a főpapság mellett a Bildungsbürgertumból (értelmiségi polgárság) kerültek ki azok a műértők, akik lelkesen támogatták a késő romantikus magyar tájképfestőket és vásárolták Ligeti Antal, Brocky Sándor és Telepy Károly festményeit. Ezek a Claude Lorrainre visszamenő képszerkesztési elvek alapján festett, aranyló színekben fürdő bukolikus tájak harmóniát, békét árasztottak. Ligeti Antal (1823–1890) sokszor a magyar vidéket is úgy festette meg, olyan mágikusan ragyogó, fénylő naplementékkel, hogy az az itáliai tájak álomszerű szépségét öltötte magára.

A Magyar Tudományos Akadémia felolvasótermét ma is Ligeti négy történeti tájképe díszíti, amelyeket Kubinyi Ágost és Sina György báró rendelt meg. A művész a festői magyar várakat (Szigliget, Hricsó, Szepes és Trencsén) festette meg líraian, atmoszferikusan. Akkora sikere volt velük, hogy többször meg kellett őket festenie magánmegrendelők számára.

Ligeti az ötvenes években gróf Károlyi István megbízásából és finanszírozásával bejárta Itáliát, a Szentföldet és a Közel-Keletnek az európai utazók által legsűrűbben látogatott antik emlékhelyeit, így eljutott Libanonba és Baalbekbe is. Ennek a hosszú utazásnak az élményei (amelyeket rajzokban, néha akvarellekben örökített meg) évtizedeken át alapját képezték elegáns olajképeinek (Capri, Szicília görög romjai, Taormina, Agrigento és a Szentföld városai). Baalbek kisméretű, de szép és hazánkban igazi ritkaságszámba menő panorámáját a nagyközönség 1890-ben a festő műcsarnokbeli emlékkiállításán láthatta, és ekkor készíttetett róla a

TELEPY KÁROLY
Árva vára, 1880

MAGÁNGYŰJTEMÉNY, BUDAPEST

Telepy Károly (1828–1906) az egyik legkedveltebb magyar tájképfestő volt, aki a topografikus nemzeti tájképábrázolás romantikus felfogását képviselte. Elsősorban a festői felvidéki tájakat festette szívesen. Telepy volt a Műcsarnok „műtárosa", az ő feladata volt az évi nagy tárlatok számára a képek sorrendjét kijelölni a falakon. Nyilvánvalóan szerette a kiállításrendezést, mert haláláig ragaszkodott ehhez a feladathoz.

AUGUST VON PETTENKOFEN
Csók II., 1864

Belvedere, Bécs

August von Pettenkofen (1822–1889) osztrák festő fedezte fel az Alföldet, pontosabban Szolnokot és vidékét a festészet számára. Kisméretű képein nemcsak a napfényben fürdő rónaság ragyog, hanem egyszerű lakói is páratlan természetességgel jelennek meg. Hatása a kortársaira kivételes, ő hozta igazán divatba nemcsak az osztrák, hanem a magyar festők körében is a puszta témáit: a gémeskutat, a lovakat, a cigányokat és a szolnoki vásárt.

társulat színes litográfiát. Műlapnak választották ki, és egy másik Ligeti-képpel, a *Piccola-Marina Capri szigetén* című fametszettel együtt ajándéknak szánták a társulat tagjai számára 1891-ben.

Akik a festészetben a kellemeset, a szépet, az élet mi-

MEDNYÁNSZKY LÁSZLÓ
Tátrai táj, é. n.

Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

Báró Mednyánszky László (1852–1919) már az 1870-es évek közepe óta kiállított, de az igazi sikert a millennium hozta meg számára. Ettől kezdve a közönség és a kritikusok egyaránt felfigyeltek rá, és poétikus hangulatú tájképei elvarázsolták a nézőket. Hihetetlenül sokféleképpen ábrázolta a természetet, pedig képeit nem a szabadban festette (plein air), hanem emlékezetből idézte fel a látvány legapróbb, de érzékien közvetlen részleteit éppúgy, mint a panorámák kozmikussá táguló látványát.

nőségét megjavító harmonikus látványt szerették, azoknak ez a festészet jelentette a derű és a szépség forrását. Ligeti haláláig festett ilyen itáliai, hazai vagy – ritkábban – egzotikus tájat, és mindig vevőre talált.

A másik, haláláig népszerű mester Telepy Károly (1828–1906) volt, aki a topografikusan is hű tájképfestés késő romantikus felfogását képviselte. Elsősorban a felvidéki várakat, a Tátrát és a Balaton környékét festette szívesen, de a kilencvenes években az Alpok hegyvonulatairól is születtek friss, fényteli vásznai.

A romantikus tájak mellett már a hetvenes évek legelejétől az intim tájképek – többnyire igen kisméretű, levegős, friss színekben ragyogó festmények – lettek népszerűek. Ennek a plein air fény- és atmoszféraköltészetnek legnagyobb magyar mestere a rövid életű Mészöly Géza (1844–1887) volt, akit kortársai is nagyra becsültek. Bécsben tanult, de hamar elszakadt az ottani akadémián virágzó Zimmermann-festőiskolától, az itthoni tájak, a Balaton és a Tisza vidéke ihlették festészetét.

A historizmus aranykora: Matejko, Makart, Munkácsy

Ez a három, M-mel kezdődő név fémjelezte az 1870-es években és az 1880-as évek elején az Osztrák–Magyar Monarchia művészetének monumentális vonulatát a „világ” számára, különösen, ha a párizsi világkiállításokat vesszük figyelembe.

A történeti festészet valójában a 19. század eleje óta virágzott Európa-szerte, de nagyon sok változata volt, s elsősorban az uralkodói vagy nemzeti reprezentációt és a nemzeti identitás erősítését szolgálta. Ferenc József korában Bécsben is szorgalmasan művelték. A legrészletesebb és gazdag festészeti együttes ott az 1850-es évtized végétől készült éveken át, a birodalom sorsfordító csatáit jelenítette meg és az Arzenál területén lévő Hadseregtörténeti Múzeum *(Heeresgeschichtliches Museum)* belsejét díszítette.

A három nagy historikus kolorista közül a lengyel Jan Matejko (1838–1893) volt a legidősebb. Képeinek dramaturgiája a hatvanas években még a bűn és bűnhődés, a történelmi felelősség körül forgott. Az első igazán monumentális méretű pannót, a *Rejtan*t 1866-ban festette. Itt mind kompozicionálisan, mind koloritjában szakít az akadémikus hagyománnyal. A kép kikerült az 1867-es párizsi világkiállításra, ahol aranyérmet nyert, és ahonnan Ferenc József megvette (bécsi) képtára számára.

Kevés művésznek adatott meg, hogy egy egész nemzet festőfejedelme legyen, és a múltat mintegy száz éven át az ő fantáziájában született hősökkel, jelenetekkel, az általa alkotott képeken keresztül képzelje el egy egész nemzet. Neki sikerült. A függetlenségét elvesztett és területileg három szomszédja között felosztott Lengyelországban ő tartotta életben a reményt, hogy az ország egyszer visszanyeri szabadságát. A fiatal Matejkót érzelmileg nagyon mélyen érintette a történelem, számára a történelmi festészet témái a nemzeti sorskérdések lettek, és a hatvanas évek közepétől profetikus vagy sorsfordító jeleneteket örökített meg. Első jelentős képe a *Stańczyk* (1862). Az udvari bolondot ezen a

JAN MATEJKO
A várnai csata, 1879

Szépművészeti Múzeum, Budapest

Matejko (1838–1893) szinte mindegyik fontos képét kiállították Budapesten, de csak ezt az egyet tudta a Képzőművészeti Társulat megvásárolni. A viszonylag kis méretű, magyar vonatkozású csatakép I. Ulászló, az első Jagelló-házból származó lengyel–magyar király elestét ábrázolja.

JAN MATEJKO
Rejtan a varsói szejmben (1773), 1866

VARSÓI KIRÁLYI VÁR – MÚZEUM

A lengyelek számára az 1773-as országgyűlés az ország széthullását jelentette. A küldöttek ugyanis ezen az országgyűlésen határozataikkal tették lehetővé az ország első felosztását, aminek eredményeként Lengyelország három részre szakadt. Csak egy nemesúr, Nowogródek képviselője, Tadeusz Rejtan érti meg a tragédiát, és elke-

seredetten veti magát a földre, így próbálva megakadályozni a főurakat, hogy egy ilyen végzetes döntéssel hagyják el a gyűléstermet. Matejko a jelenet szinte áttekinthetetlen zsúfoltságával is éreztette az érzelmi, erkölcsi zavart, amely a szereplőket elfogta. Találó gesztusnyelv és beszédes attribútumok (pl. az árulás „júdáspénze") jellemzik a szereplőket. Sok támadás érte a festőt ezért a képért, mert azok az arisztokrata családok, amelyek ősei szerepet játszottak a fatális döntésben, felháborodtak az utólagos szembesítésen. A kép kikerült az 1867-es párizsi világkiállításra, ahol aranyérmet nyert, és Ferenc József megvette bécsi képtára számára.

festményen a tisztán látó, de tehetetlen értelmiségi keserű szerepében festette meg, és saját arcvonásait ajándékozta neki. Matejko egész életében szülővárosában, Krakkóban élt, de képei beutazták Európát, és eljuttottak Pestre, a Műcsarnokba is, ahol mindig jeles eseménynek számított a kiállításuk, és tömegek nézték meg őket. Így a *Rejtan*t 1868-ban, a magyar vonatkozású, *Báthory Pszkov előtt* (1873) című képet egy évvel elkészülte után látták. Az őszinte pátosz, a briliáns anyagszerűség, a kosztümök, a kellékek és – ha volt forrása – a portrék históriai hűsége lenyűgözte a 19. századi nézőt, aki ritkán láthatott ilyen monumentális képeket. A pszichológiai ábrázolóerő volt Matejko legnagyobb erénye.

Szinte expresszionista vonal- és formakavargást tudott érzékeltetni például a *Grünwaldi csatá*n. Nem túlzás néhány képe alapján meglátni benne az expresszionizmus egyik helyi előfutárát.

A nagyméretű történeti képek fontos funkciójának számított az identitásépítés mellett, hogy látványosak voltak, szenzációt ígértek, szokatlan élményt egy olyan világban, ahol a színes képek még ritkaságszámba mentek. Ezek a nagyméretű festmények – hála a közlekedésnek, az Európát bámulatos gyorsasággal behálózó vasútrendszernek – utazó képek lettek.

Az osztrák festészet nagy M-je, Hans Makart (1844–

HANS MAKART
Kleopátra nílusi vadászata, 1876

BELVEDERE, BÉCS

1875 novemberében Makart (1840–1884) több hónapra Egyiptomba utazott barátaival. Hazatérve mindössze három hét alatt festette meg ezt a képet. Makart szívesen választott nőket kompozíciói főhőséül, de itt Kleopátra nem aktív femme fatale. Távoli, karcsú alakja csak ürügy a barokk vadászjelenetek mozgalmasságát idéző „történelmi pillantfelvétel", egy krokodilvadászat megfestéséhez, ahol az előtérben rabszolganők ejtik el a krokodilt.

1884) nagyméretű vásznai szintén bejárták Európát. Míg Matejko egy nemzet spirituális uralkodójának számított, addig Makart Bécs festőfejedelme lett a bécsi világkiállítás idején, 1873-ban, amikor szenzációképe, a *Hódolat Catharina Cornaro előtt* óriási sikert aratott. Makart nem történeti sorsfordulókat festett meg, hanem ünnepi pillanatokat, amikor a múlt emberei az élet szépségét és örömeit ünnepelték.

A legismertebb magyar festő, Munkácsy Mihály (1844–1900) a hetvenes évek elejétől Párizsban élt, de ott külföldinek számított, és képeinek vásárlói elsősorban amerikai gyűjtők voltak. Valójában Munkácsy igen sokban különbözött a történeti festőktől, ő a realista zsánerképek gyakorlatától indult el, de *Milton* című képével más irányba fordult, és a kortárs szalonenteriőrökkel vált a vásárlók kedvencévé. Leghíresebb alkotásai a Krisztusképek voltak. Párizsi képkereskedője, Hans Sedlmeyer tanácsára neki sikerült az akkori nyugati világ legismertebb „hősét" megfesteni, egy hőst, aki nem egyetlen nemzeté volt, hanem az egész nyugati kultúrához tartozott. Nem volt akkor olyan ember a publikumban, még a nem hívők között sem, aki ne ismerte volna Krisztus életét.

A Krisztus-képek, annak ellenére, hogy a keresztény vallásos festészet alaptémájához nyúlnak, szellemükben a realizmusra törekvő történelmi festészet kiemelkedő példái. A mai, teljesen szekularizált kultúrából visszatekintve sokaknak nehéz megérteni azt a katartikus hatást, amit – elsősorban a *Krisztus Pilátus előtt* – a kortárs nézőkből kiváltott az 1880-as években. A kép művészi kvalitása, a pszichológiai jellemzés hitelessége és az ebből fakadó emberi érzelmi és spirituális erő volt az, ami a közönséget mindenütt lenyűgözte, ahol a képet bemutatták. Egy ideált és mégis valóságos történeti alakot testesített meg, akinek sorsa mélyen emberi és tragikus volt. „Szenzációkép" lett. Ferenc József háromszor is elment megnézni Bécsben, és valószínűleg ennek köszönhető, hogy Makart halála után Munkácsyt bízták meg a bécsi Kunsthistorisches Mu-

OTON IVEKOVIĆ
Zrínyi kitör Szigetvárból, 1890

HORVÁT TÖRTÉNETI MÚZEUM, ZÁGRÁB

Oton Iveković (1869–1939) a horvátok legjelentősebb kultúrpolitikusának, Isidor Krsnjavinak köszönhette, hogy külföldi akadémiákon tanulhatott. Ezért nem meglepő, hogy egyik legelső képe, a *Zrínyi kirohanása* még erősen kötődik a müncheni iskolához. Zrínyi Miklós a horvátoknak éppolyan fontos nemzeti hőse, mint a magyaroknak. Iveković később elsősorban a horvátok korai, középkori történetéből merítette témáit, és képeiről nagyon sok nyomatot készítettek, így hazájában jól ismert és népszerű mester volt.

VLAHO BUKOVAĆ
Dubravka, 1894

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM, BUDAPEST

Vlaho Bukovać (1855–1922) volt a horvátok nemzetközileg legsikeresebb mestere. Fotografikusan precíz, franciás naturalizmusa az újdonság erejével hatott. A kép Ivo Gundulić (1589–1638) dubrovniki dalmát költő Dubravka című pásztorjátékának 1628. évi premierjét örökíti meg, de a közönség soraiba saját és az 1890-es évek egy-két fontos horvát személyiségének portréját is becsempészte a festő. A millenniumi horvát pavilonból vásárolta meg a magyar kulturális tárca az Országos Képtár (a későbbi Szépművészeti Múzeum) számára.

seum lépcsőháza mennyezetképének, *A renaissance apoteózisá*nak az elkészítésével.

A *Krisztus Pilátus előtt* című képet 1882 tavaszán állították ki Pesten, és 80 000 ember nézte meg. (Mivel egy korona volt a belépődíj, 80 000 koronát hozott, amiből a szervező, Hans Sedelmeyer jutaléka 63 000 korona volt. Az európai körút után a képet Észak-Amerikában is köbeutaztatta, míg végül egy philadelphiai áruház-tulajdonos vásárolta meg a *Golgotá*val együtt.

Csataképek

Az első nemzetközileg is elismert dalmát-horvát festő, Vlaho Bukovać fotografikusan precíz szalonnaturalizmusa, világos palettája az újdonság erejével hatott. Miután visszatért Zágrábba, ő lett az 1890-es évek vezető mestere. Bukovać mint a naturalista plein air szalonfestészet képviselője ebben a kortársak által franciásnak tartott stílusban festette történelmi tárgyú képeit. A budapesti 1896-os, millenniumi kiállításon a horvátok külön pavilonban állították ki festészetük legjelesebb műveit. A magyar kulturális tárca két fő művet vett meg a jövendő Szépművészeti Múzeum számára, hogy a horvát

ANTON ROMAKO
A zentai csata, 1882

BELVEDERE, BÉCS

August von Anton Romako (1832–1889) az 1697-es zentai csatát megörökítő, kis formátumú képe szokatlanul modern. Az alkotó a harcolók nagy részét teljesen megfosztja individualitásuktól. A fővezér, Savoyai Jenő kivont kardú alakja lóháton, egy messzi dombtetőn árnyékképként rajzolódik ki a kép bal oldalán. A felülnézetből láttatott előtérben a törökök állásainak figuráit szaggatott csúcsfények vázolják fel. A harc lendülete, amely balról, lentről jobbra sodorja a támadókat, és hátrálásra kényszeríti a lófarkas lándzsát markoló turbános harcosok csoportját, szuggesztívan érzékelteti a csata kimenetelét.

festészet méltón legyen képviselve a nemzetközi gyűjteményben. Így maradt Budapesten az Ivo Gundulić (1589–1638) dubrovniki késő reneszánsz dalmát költő *Dubravka* című műve előadásának 1628-as premierjét megörökítő, különleges Bukovac-festmény (1894) és Celestin Mado Medović *Szerémségi vértanúk* című, szintén történelmi tárgyú képe (1895). A historizmus stílusa Horvátországban az 1870-es években kezdett jelentős súllyal kibontakozni. Az úgynevezett nemzeti újjászületés, azaz a nemzetépítés egyik vezető személyisége a festő-művészettörténész Izidor Kršnjavi (1845–1927) volt, aki évtizedeken át irányította a képzőművészeti életet Zágrábban. Jelszava, a *„Művelődéssel a szabadságot”* meghatározta lenyűgözően széles körű kultúrpolitikai munkásságát. A historizmus híveként ideálja a nemzetnek elkötelezett, hazafias művész volt. Sok esetben sikerült meggyőznie a horvát festőket, hogy milyen képtémát válasszanak. A portré- és tájfestés mellett a történeti festészetben a nagy témák a csataképek voltak, a törökellenes harcok és elsősorban a nemzeti hős, Zrínyi Miklós, a szigetvári védő megörökítése.

Míg a klasszikus historizáló csataképeken a vezért – mint főhőst – akár győztes lett, akár dicső áldozat, mindig a középpontban helyezték el, az újabb csataképeken szemléleti változás következett be. Egyre naturalistábban és expresszívebben ábrázolták a kavargó harcot, s az öldöklés egyre személytelenebb lett, mint Romako 1882-es képén, *A zentai csatán*. A nagyszerű stratéga, Savoyai Jenő egyik legnagyobb győzelmét aratta, amikor megfutamította az óriási túlerőben lévő török sereget.

Eisenhut Ferenc késői történelmi csataképe nem a népszerű Zrínyi kirohanása jelenetet örökíti meg mint a tragikus hősiesség példáját, hanem egy jóval ritkábban ábrázolt epizódot elevenít fel az 1456-os nándorfehérvári ostromból, amikor Hunyadi János kitört a szorongattatott várból, és elfoglalta a török ostromágyúkat. Ezeket azután az ostromlók ellen fordítva vívta ki a győzelmet. Ez a kirohanás tehát nem halálhoz, hanem győzelemhez vezetett, és bár szintén már-már reménytelen helyzetből indult, meg-

EISENHUT FERENC
Hunyadi kirohanása,
1896–1900

Maros Megyei Múzeum,
Marosvásárhely

Eisenhut Ferenc, aki az egyik legjelentősebb orientalista festő, egyben a keleti viseletek, szokások ismerője volt Münchenben, mesterien érzékelteti a harc dinamizmusát, a kitörők elszántságát és azt a pánikot, amit a váratlan támadás a török katonák között okozott. A bonyolult és hatásos kompozíció virtuóz rajzi technikájával, találó színhasználatával szinte testközelbe vonja a nézőt, fizikailag érezteti a kavargó küzdelem sodrát, középpontjában a nyílt sisakos Hunyadival.

PATAKY LÁSZLÓ
Virrasztás, 1886

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, BUDAPEST

Az erdélyi származású, árván felnőtt festő egyik legkorábbi, ún. „kiállításképe", amellyel a zsűri és a közönség figyelmét akarta felkelteni, rendkívül tragikus témát dolgoz fel, ezért nem számíthatott vevőre. A fiatal feleség és anya halálát virrasztva gyászoló parasztcsaládot virtuóz módon láttatja. Talán éppen azért vette meg Zala György szobrász, hogy támogassa nagy tehetségű, de nyomorgó fiatal művész kollégáját.

fordította a harc kimenetelét. II. Mehmed szultánnak, Bizánc elfoglalójának ezután meg kellett futamodnia, és az éj leple alatt maradék seregével elmenekült a vár alól.

A realista–naturalista fordulat

A kortárs valóság mint képtéma a nyolcvanas évek derekától tört be a festészetbe Közép-Európában. Az akkor induló fiatal festők egy része olyan problémákhoz nyúlt, amelyek addig még nem jelentek meg művészi témaként: a társadalom elesettjeinek nyomorát, egyéni tragédiáit festették meg, kendőzetlen nyersességgel, sokszor fotografikus precizitással. Elbeszélő jellegűek voltak ezek a képek, mégis emblematikus erővel sűrítették össze az emberi sorsokat.

A magyar festők elsősorban a paraszti nyomort és kiszolgáltatottságot jelenítették meg, de már nem a festői, természetközeli szegénység idealizáló esztétikumába burkolva, mint a korábbi romantizáló cigányábrázolásokban, hanem mély empátiával bemutatott, többnyire megrázó élethelyzeteket festettek meg, amelyekből nincs is kiút. Gyógyíthatatlan betegség, mély nyomor, kiszolgáltatottság vagy családi tragédia volt e képek témája. Egyrészt Munkácsy paraszti zsánerei voltak az előképeik, másrészt a francia naturalizmus mesterei, de a német festészetben is megtalálhatók példái. Ezek a képek nagyméretűek voltak, nem magángyűjtők számára festették, hanem közgyűjteményekbe szánták őket alkotóik, hogy kordokumentumként hassanak, akár egy-egy naturalista regény vagy novella.

A történeti festészet idealizáló stílusán és a kedélyes témájú zsánereken felnőtt közönség megdöbbent a képek láttán, akárcsak a kritikusok, akik nehezményezték a jelenetek és a modellek „csúnyaságát", de kritikáik nem érték el a „botrányszintet". Pataky, Révész, később Csók és Thorma is festett ilyen szokatlan és „kényelmetlen" té-

mákat. A németeknél, osztrákoknál, lengyeleknél és csehekneél is felbukkantak ezek a meglepően nagyméretű és rendszerint tökéletes technikai tudással megfestett képek, amelyek elmélyült pszichológiai éleslátásról és szociális empátiáról is tanúskodnak.

A cseh naturalizmus legjelentősebb képviselője a prágai Jakub Schikaneder. Gyerekfejjel lett félárva, anyja nagy nélkülözések közepette tudta csak felnevelni. Ebből a traumából fakadó szociális érzékenysége kivételessé tette témaválasztását. Münchenben tanult, ahol magával ragadta a naturalista stílusfordulat, amelynek követői a jelen mindennapi tragédiáit választották témául. Schikaneder a nyomornak kiszolgáltatott életek, a magukra maradt, kitaszított fiatal lányok, megtört öregasszonyok szenvedéssel teli sorsának lett a megörökítője. Modelljei szinte mindig nők és sokszor öregek. Drámai vagy lírai jelenetei tele vannak őszinte, minden szentimentalizmustól mentes érzelemmel, halk együttérzéssel. Ilyen a költőien szép, melankóliával teli *Mindenszentek napja* című kép is, amely 1888-ban *Késő ősz* címmel Budapestet is megjárta.

Az „áhítat képei”

A szegények többnyire a hitben kerestek lelki támaszt. Bár ennek voltak irodalom ihlette előzményei: a Faust Margitja, az Otello Desdemonája a világirodalom híres előkelő fohászkodó nőalakjai, akiket a romantika fedezett fel mint népszerű képtémát.

A népi áhíhat képei különösen a nyolcvanas évektől lettek népszerűek. Egy könyvsorozatnak is köszönhető, hogy a festők egyre sűrűbben festették meg az Istenhez fohászkodókat. Rudolf trónörökös hívta életre és finanszírozta az Osztrák–Magyar Monarchia egészét bemutató, alapvetően etnográfiai és honismereti vállalkozást, amely

PATAKY LÁSZLÓ
Vallatás, 1897

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, BUDAPEST

Párizst megjárva – ahol Munkácsy támogatását élvezte – Pataky (1857–1912) 1894-ben visszatelepedett Erdélybe, Alvincra, ahonnan családja származott. Szociális érzékenységgel megfestett képe olyan, mint egy pillanatfelvétel: az együttérzés és részvét megannyi változatát árnyalt pszichológiai beleérzéssel társítja. A címbeli vallatásnak nem vagyunk tanúi, csak a kint várakozók reakcióját látjuk, de a falra boruló feleség kétségbeesése torokszorító. Az állam azonnal megvette a Műcsarnok 1897-es kiállításán az Országos Képtár számára, ami a zsűri elismerésre méltó nyitottságára vall.

CSÓK ISTVÁN
Úrvacsora. Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre, 1890

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, BUDAPEST

Csók (1864–1961) első főműve, amelyet 25 évesen a finomnaturalizmus fotografikusan precíz stílusában festett, bámulatos érzékenységgel ragadja meg a fiatal lányok bensőséges vallásosságát. Pszichológiai hitelessége az „áhítatképek" egyik legszebbikévé avatja.

feltérképezte és 21 kötetben jelentette meg a régió minden tartományának és népének földrajzát, gazdaságát és szokásait. (A köteteket németül és magyarul jelentették meg.) Rendkívül gazdag képanyaga húsz éven keresztül jelentős bevételi forrást jelentett a festőknek, rajzolóknak. Negyvenkét magyar művész vett részt az illusztrációk készítésében, olyan nevek, mint Benczúr, Feszty, Mednyánszky vagy Pataky.

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben kötetei szinte állandósították a templomi rítusok képtémáit a festők körében. Az etnográfusok előírták, hogy meg kell örökíteni az érdekes népszokásokat. Ezek többnyire a vallási rítusokhoz kötődtek, amelyek viszont az emberélet legfontosabb fordulóihoz kapcsolódtak. A keresztelő, a menyegző, az utolsó kenet és a temetés képtéma lett. A festők, amikor ezeket a szokásokat összegyűjtötték, egy csodálatos témakör birtokába jutottak. Az ünnepi viseletek festői dekorativitása mellett

ANTONI JEZIERSKI
Áldozás egy görög katolikus templomban, 1897

NEMZETI MÚZEUM, KRAKKÓ

A kép lengyel festője, Antoni Jezierski (1859–1939) Krakkó mellett Münchenben is tanult, majd hazatérve elsősorban paraszti zsánereket festett és templombelsőket dekorált. Ez a képe, amely az „áhítatábrázolások" közé tartozik, fotografikus pontossággal mutatja be egy görög katolikus templom miséjét, a hívők sajátos gesztusnyelvét.

felfedezték a népi vallásosságot mint képtémát.

A misehallgatás vagy a körmenetek, búcsúk széles skáláját biztosították a különböző érdekes kompozícióknak. Nemcsak az ilyenkor látható ünnepi viseletek, de a jelenetek bensőségessége is népszerűvé tette az „áhítat képeit" mind a festők, mind a közönség körében. Jó alkalmat nyújtott a különböző életkorú hívők eltérő attitűdjének ábrázolására. A templombelsőkben imádkozók realista megörökítése egyre finomabb megfigyelésekre inspirálta a művészeket, és a beleérzéssel megfestett modellek árnyalt ábrázolása hozzájárult az egyre kifinomul-

RÉVÉSZ IMRE
Mindennapi kenyerünket, 1901

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, BUDAPEST

A mindennapi paraszti élethez hozzátartozott, hogy a munkát csak az esti harangszó idején lehetett abbahagyni. Ekkor hálát adtak a napért, és az ima után hazaindultak. A jelenet azonban nemcsak az imádkozó parasztcsalád természethez, annak ritmusához alkalmazkodó, őszinte és becsületes életét ragadja meg, hanem a lelki tisztaságot, jámborságot is. Millet *Angelus*a az őse ennek a témának, amely Révész Imre (1859–1945) festményén a szegény magyar parasztcsalád generációs összetartozását is példának állítja.

tabb lélektani jellemzéshez. Egészen az első világháborúig sok festmény született a vallásosság témakörében, dokumentálva, hogy az élet gondjai elől a vallás nyújtotta vigaszhoz menekült az emberek nagy része (Glatz, Vaszary, Poll, Zemplényi).

A mezőn töltött munkás nap végeztével, az esti harangszó után elmondott ima (az *Angelus)* is ehhez a témakörhöz tartozott. Míg az egyik előkép Millet világhírű *Angelus*a volt, a festők a valóságban és megleshették ennek élő hagyományát (Révész Imre: *Mindennapi kenyerünket,* 1901).

A MODERNIZÁCIÓ HARMADIK HULLÁMA, AZ 1890-ES ÉVEK

A művészeti modernizáció a Monarchiában élő minden nemzetnél hasonlóan történt. A nemzeti kultúrák fejlesztése közben a művészek egymásra is figyeltek. Közép-Európa minden nemzetéből sokan tanultak Münchenben,

ELLENPONT: DERŰ ÉS SZÉPSÉG

Lotz Károly (1833–1904) volt Magyarország legjelentősebb falképfestője. Negyven év alatt olyan harmonikus, derűs alkotásokkal díszítette Budapest legfontosabb középületeit, amelyek az utókorban egy boldog kor illúzióját teremtik meg. Legtöbb képéről báj és életöröm árad, a szépség és a harmónia dicsérete *(Múzsa – Ámor és Pszyché)*. Csak az képes így alkotni, aki szereti az életet és az embereket. Bécsben Carl Rahl tanítványaként tanulta meg a mitológiai témák dekoratív festésének módját. Pestre visszatelepülve első fontos megbízatása Than Mórral együtt a Vigadó dekorálása volt, utána a Nemzeti Múzeum falképei következtek. Itáliai útjai után egyre derűsebb, világosabb lett a színvilága. Főműve az Operaház mennyezetképe 1884-ből.

Lotz sok állami megbízást kapott (Magyar Tudományos Akadémia, Curia, Parlament, királyi palota), de mindig pályázatok útján. Rajz- és komponálókészsége virtuóz volt, tökéletes arányérzékkel népesítette be figurákkal a hatalmas falfelületeket. Pontosan eltalálta, hogy a témának megfelelően milyen ritmusban kapcsolja egymáshoz az alakokat, vagy miként törje át illúziókeltően a teret, az ég felé tágítva a boltozatot. Így mindig lenyűgözte a kollégákból, építészekből álló zsűriket. Lotz az 1890-es években is nagyon aktív volt.

A magyar kultúrában az évtized első kétharmada a lelkes és optimista munka jegyében telt. Lázasan folytak a millennium megünneplésére tervezett építkezések, az épületek díszítése, és sok volt az állami, intézményi megbízás. A Münchenben élő és tanuló magyar festők jelentős, friss szellemű műveket küldtek haza a Műcsarnok téli és tavaszi kiállításaira.

LOTZ KÁROLY
Múzsa – Ámor és Psyché, 1890-es évek

HERMANN OTTÓ MÚZEUM, MISKOLC

A legnagyobb magyar freskófestő, Lotz (1833–1904) egyben virtuóz aktfestő is volt. A szépség, a harmónia és a derű festője, aki olyan mesterművekkel díszítette Budapest középületeit, amelyek a legjelentősebb itáliai freskófestők utódjává teszik. Főműve az Operaház mennyezetképe, az *Olümpos* (1884). Élete utolsó évtizedében fogadott leánya, Kornélia volt a múzsája, ekkori képeinek többsége az ő arcvonásait viseli.

a rendkívül magas technikai tudást közvetítő bajor Királyi Művészeti Akadémián, és ez bizonyos fajta közös orientációt, ízléskultúrát és szemléletet is jelentett, ami azonban időről időre változott.

A korabeli nemzetközi kiállítások anyaga jól illusztrálta, hogy mennyire sok közös törekvés jellemezte a régiót, még ha a megvalósulás mindig egyéni és egyszeri volt is. Míg a historizmusban és a realizmus/naturalizmus idején úgyszólván szimbiózisban élt és szoros párhuzamos stílusfejlődés lendületében alkotta műveit a legtöbb nemzeti festészeti iskola, addig az 1890-es években fokozott differenciálódás következett be mind stilárisan, mind az eszmei-spirituális tartalmakat illetően a művészeti szférában Monarchia-szerte. Az individualizálódás korszaka köszöntött be.

Bár a kiindulópont közös volt, a hangulatfestés, a finomnaturalizmus és a plein air festés virtuóz művelése, az a világnézeti és érzelmi földcsuszamlás, amely a Monarchia egészét jellemezte, különféle reakciókat váltott ki az egyes nemzetek művészei körében és fellazította a közös vizuális nyelvet. A lengyeleknél a peszszimista történelem- és világfelfogás, a cseheknél egy melankolikus individualizmus, az osztrákoknál egy kifinomult és esztétizált álomvilágba menekülés, míg a magyaroknál egy friss naturalista természetelvűség jellemezte a fősodort a festészetben.

Különös, intellektuális nyugtalanság és egy feltartóztathatatlan paradigmaváltás következett be mindenütt. A lengyel, cseh, osztrák és magyar festészet váltásai egybeestek, de az utak másfelé ágaztak el. A lengyelek Krakkóban gyűltek össze, és egy gyötrődő történelemfelfogást kapcsoltak össze a férfi és nő kapcsolatának századvégi krízisével.

A cseheket is megérintette Schopenhauer és Nietzsche hatása és a peszszimista világlátás, s ők is a psziché kérdéseit kutatták. Az osztrákok a festészetben csak az évtized legvégén hangolódtak erre az érzelmi hullámhosszra, míg a magyar festészetben a kísérletező lendület ellenére a realista-naturalista tradíció megkötő erejű maradt és csak a természetelvűség felé hagyott utat.

A pszichológiai érzékenység itt is megvolt, de a magyar festők hagyományos értékek, társadalmi és nemi szerepek mentén elemezték és ábrázolták a modelleket. Ez nem kedvezett se a nők démonizálásának, se a meseszerű fantáziálásnak. (Lásd Rippl-Rónai, Ferenczy, Vaszary.)

Krakkó

Az osztrákok által uralt Galíciában és Krakkó környékén viszonylagos kulturális autonómiát élveztek a lengyelek. A középkori királyi székhely a század utolsó harmadában, bár még kisváros volt, a nemzet kulturális fővárosa lett. A Nagy Kázmér által 1364-ben alapított egyetem révén pezsgő intellektuális központ maradt és püspöki székhely is volt.

Az 1890-es években gyökeres világnézeti változás következett be a lengyel kultúrában. Az irodalomban a realizmussal szemben is lázadt az ifjú nemzedék. Egyrészt a romantikus elődök irracionális és pesszimista miszticizmusából, másrészt Schopenhauer és Nietzsche filozófiai világképéből merített ihletet, végül a dekadencia helyi hirdetőinek hatására lázadt a ráció és „apái" ellen.

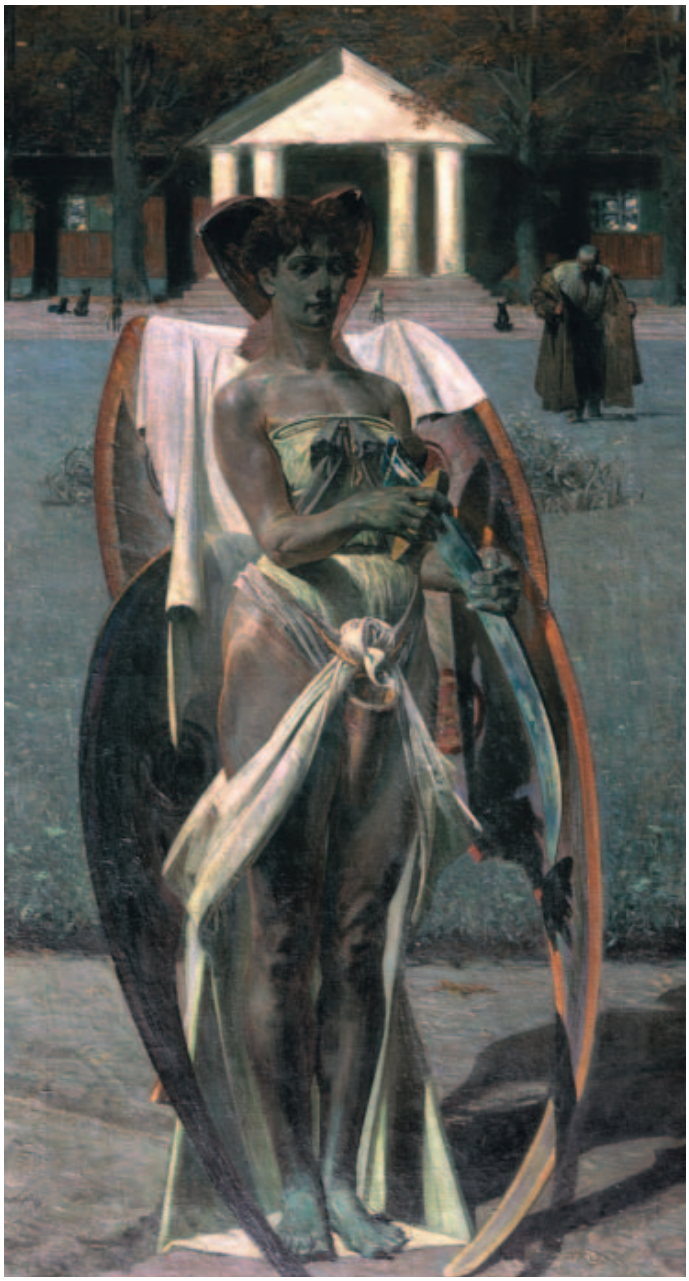
A Młoda Polska (Ifjú Lengyelország) nevű művészeti mozgalom (1890–1910) a festészetben hozott stiláris és világszemléleti változást. Megtörte a historizmus és a realizmus uralmát, megerősítette a szimbolizmust, és merész formai kísérleteknek adott teret. Lenyűgöző festészeti virágkor köszöntött Lengyelországra, tele nagy tehetségekkel, akik mind izgalmasan, egyéni stílusban festettek.

A festők teljesen egyéni módon kombinálták a Münchenben és Párizsban megismert különféle modern stílusokat az új, szimbolikus tartalmakkal (Leon Wyczólkowski: *Hedvig királynő szarkofágja,* 1898). A lengyel kultúra alapkérdései, a nemzeti sors, a nemzeti múlt, a függetlenség elvesztése, tehát a közösség sorskérdései összefonódtak a nemzetközi modernség századfordulós nagy témájával, a nő szerepének újraértékelésével.

JACEK MALCZEWSKI
Thanatosz, 1898

NEMZETI MÚZEUM, POZNAŃ

Férfi és nő feszültségekkel teli, ambivalens viszonyának döbbenetes összefoglalása ez a kép, amelyben Malczewski (1854–1929) a halállal azonosítja a nőt Thanatosz kettős neművé – androgünné – stilizált alakjában. A holdvilágos éjszakán szerelmi légyottra siető férfit a halál angyala várja.

WOJCIECH WEISS
Démon (a kávéházban), 1904

NEMZETI MÚZEUM, KRAKKÓ

A krakkói bohémvilág a város kávéházaiban tanyázott, szellemi centruma egy divatíró volt Stanisław Przybyszewski (1868–1927) személyében, aki Nietzsche és a sátánizmus tanaiból, valamint a Freud előtti szexuálpszichológia ismereteiből saját szexualitáselméletet fabrikált. A hozzájuk sodródó modellek, nők sorsa keserves volt. Egy akkori valós jelenetet örökíthetett meg Wojciech Weiss (1875–1950), aki éveken át Przybyszewski hatása alatt állt.

A krakkói századvég pesszimista miliőjét nemcsak a politikai letargia határozta meg, de az 1898-tól ott élő Stanisław Przybyszewski (1868–1927) is. Ez a divatos író Berlinben a kilencvenes évek elején ahhoz a bohém társasághoz tartozott, ahová egy ideig Edward Munch, Richard Dehmel és a nőgyűlölő svéd August Strindberg is. Schopenhauer, Nietzsche, Richard Wagner és a sátánizmus voltak Przybyszewski intellektuális alapélményei, amelyekből – és a kortárs orvosi pszichiátriai irodalomból – saját művészet- és szexuálelméletet fabrikált. Rendkívül excentrikus, erotikától fűtött személyiség volt, aki a szexualitást és a művészetet állította zavaros elméletei középpont-

jába. Berlinből Krakkóba áttelepülve a város leghíresebb kávéházában ütött tanyát. Éjjeli kávéházi démon volt, akinek mások provokálása jelentette az éltető elemet. A l' art pour l' art hirdetése mellett, de azon túlmenően a művészt „Übermensch"-nek tartotta, aki különleges adottságainál fogva egyedül képes a dualisztikus emberi létet – annak biológiai és spirituális oldalát – transzcendentálni és egy új, magasabb rendű szintézist teremteni. Ekkori írásai elsöprő hatással voltak sok fiatal lengyel és cseh művészre *(Confiteror,* 1899) és a szláv művészvilág (nemcsak a lengyelé, de a csehé is) besztszellerei lettek. Mellékszólama, a nőgyűlölet pedig megelőzte a bécsi Otto Weidinger teóriáit.

A kor sok nagy művészte-hetsége közül két meghatározó személyiség emelkedett ki a képzőművészetben: Malczewski és Wyspiański. Szimbolisták voltak mind a ketten, de stílusuk, színviláguk igen különbözött.

Jacek Malczewski (1854–1929) képein faunok, angyalok, szentek konfrontálódnak az emberekkel, és egy önálló, öntörvényű, szürrealisztikus világot alkotnak. Fotografikus precizitással festette meg kompozícióit, amelyekben álmok, víziók és a valóság elemei keveredtek.

Stanislaw Wyspiański (1869– 1907) amellett, hogy festő volt, a korszak legjelentősebb drámaírója lett. Ő elsősorban a nemzeti múltnak a jelenben játszott szerepét kutatta. Festményeinek, üvegablakterveinek egy része is ezt a témát dolgozta fel *(A krakkói Planty hajnalban,* 1894), emellett pasztellportréi a lengyel szecessziós stílus remekei.

Prága

A cseh nemzeti újjászületés mozgalma az 1860-as évektől kezdve a némettel szemben a cseh kultúra pozícióinak kiépítésén dolgozott Prágában. A historizmus uralkodott az 1890-es évekig ott is, amikor az új művészgeneráció lázadt apáinak világfelfogása ellen és elsősorban francia ihletésre egy új stílust, mi több, egy új, sokkal inkább az individuum sorsproblémáira figyelő életszemléletet hozott, és a modern szimbolizmus pesszimista változatának művelője lett.

Az ifjú prágai cseh művészvilágban szoros szimbiózis jött létre az irodalom és a képzőművészetek között. A spiritualitás és az ezotéria sok művelője nőtt ki ebből a nemzedékből, és erősítette vagy újrateremtette azt a hagyományt, hogy Prága mindig a miszticizmus, az alkímia és a mágia városa volt.

LEON WYCZÓŁKOWSKI
Hedvig királynő szarkofágja, 1898.

Nemzeti Múzeum, Varsó

Az egyik stilárisan legsokoldalúbb festő, Wyczólkowki (1852–1936) áttételesen a dicső középkori múlt végleges elmúlását érzékeltette, amikor Nagy Lajos király fiatalabb leányának, Hedvignek a szarkofágját festette meg. A fiatalon meghalt Hedvig (Jadwiga) a pogány Jagelló Uászló felesége lett, akinek, hogy elnyerje Jadwigával a lengyel trónt, népével együtt ki kellett keresztelkednie.

STANISŁAW WYSPIAŃSKI
A krakkói Planty hajnalban, 1894

Nemzeti Múzeum, Krakkó

Wyspiański (1869–1907) volt a legsokoldalúbb lengyel századfordulós művész, festő, grafikus, iparművész-tervező és nagyszerű drámaíró. A történelmi múlt újraértelmezése állt életműve középpontjában. Mellette érzékeny portréista volt, aki megragadó pasztell arcmásokban örökítette meg kortársait. Ez a szimbolikus hangulati táj „lelki városkép". A Wawel alatti park sétányán a kopasz faágak panaszos, égnek nyújtott, görcsös kezekhez hasonlatosak. Az ódon királyi vár felködlő sziluettje mementóként magasodik a város és a jelen fölé.

ALFONS MUCHA
Zodiákus (Állatöv), 1896

MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI EGYETEM

A *La Plume* elnevezésű francia folyóirat zodiákus naptára számára készített illusztráció jellegzetes századfordulós női szépségideált mutat be. Az 1890-es években Párizsban grafikusként működő Mucha (1860–1919) karrierje szinte egy csapásra ívelt fel alig néhány év alatt a világhírig. Egy teljesen új, kalligrafikus stílust alakított ki, amikor a világhírű Sarah Bernhard egyik szerepéhez kellett plakátot rajzolnia. A kereskedelmi cégek is felfedezték a Mucha-plakátok vonzerejét. Később ő festette meg Közép-Európa időben legutolsó szimbolista, egyben történeti képciklusát, a szlávok történetét.

Így a szimbolizmus lett az évtized fő áramlata – persze nemcsak a csehek, hanem az ott élő német művészek körében is, ami később a prágai zsidó kultúrát is megihlette és valószínűleg Franz Kafkára is hatott.

A századvég ifjú cseh festőinek vezértémája a szerelem és az ösztönvilág ambivalenciájának megfestése volt. A cseh irodalomban mitikus femme fatale figurák szerepel-

tek (a látnok jósnő Libussa vagy a csábító, bosszúálló Šarka), de a másik ok, amiért a nők sokszor negatív fényben tűntek fel, az volt, hogy a cseh társadalomban a női–férfi szerepek átalakulóban voltak és az emancipálódó prágai nők jelentős helyet foglaltak el a művészvilágban, részt kértek a társadalmi modernizációban. Az elfogadás mellett ez sok művésznél negatív reakciót váltott ki, és a nőellenességnek a művészek között is voltak hívei.

A férfi és a nő feszültségekkel, diszharmóniával teli kapcsolata a témája Max Švabinský vagy Jan Preisler több jelentős képének, de a költő és grafikus Karel Hlavaček démonizálta leginkább a nőket. Akár egy különös, modern „Parisz ítélete" is lehetne Preisler *Tavasz* című triptichonja, de az alkotó kételyben hagy a téma felől, hiszen lehet, hogy a három fiatal nő csak a fiú fantáziájában van jelen. A kortárs kritikusok éppen ezt az ambivalenciát ünnepelték az 1900-ban született műben. Az új évszázad küszöbén a jövőtől szorongó, magányos individuumot látták benne, és a nőalakokat végzethozó, modern párkáknak vélték, a sors istennőinek, akik a férfi felett uralkodó természet erőit szimbolizálják.

1898-ban aktivizálódott Prágában a Mánes művészcsoport, amely – a Wiener Secession mintájára – kiállítássorozatokat szervezett, s összefogta a generáció legjelesebb képzőművészeit, új lendületet adva a cseh festészetnek. 1902-ben felépült saját kiállítási pavilonjuk, ahol egy jelentős és sikeres Rodin-kiállítást szerveztek, mintegy betetőzve azt a folyamatot, melynek

JAN PREISLER
Tavasz – triptichon, 1900

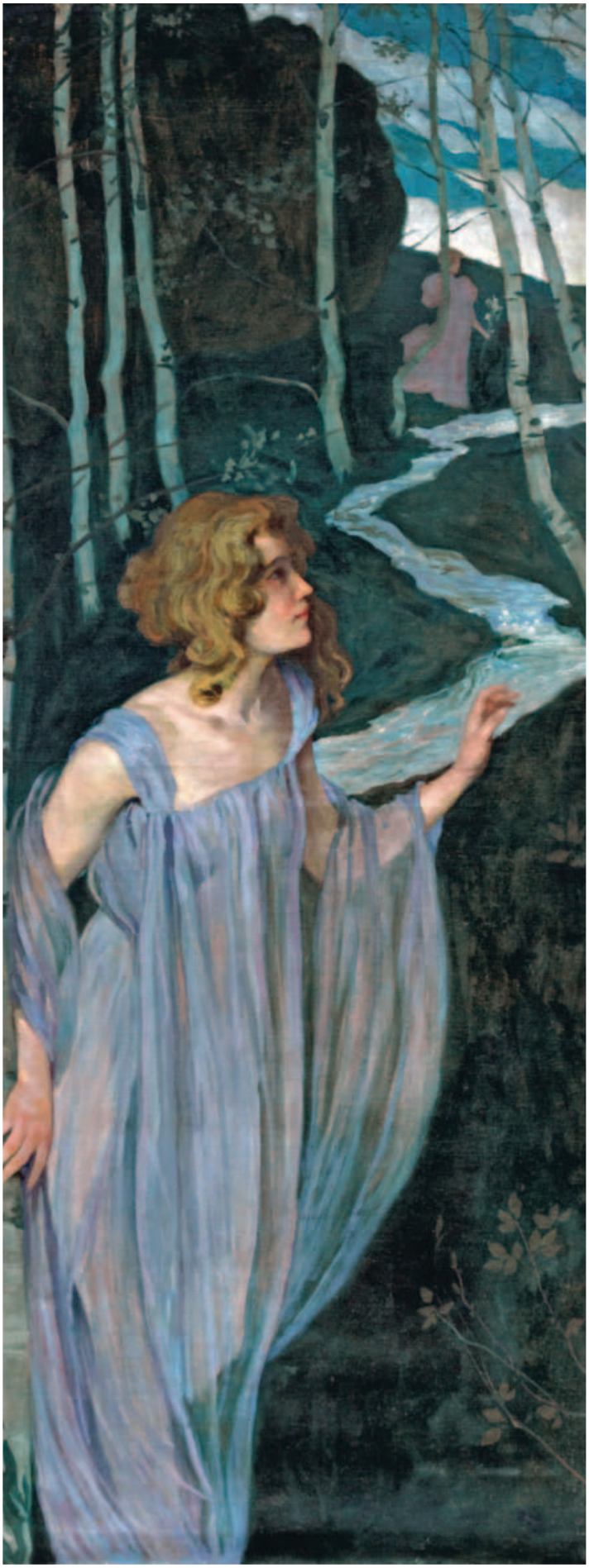
NYUGAT-CSEHORSZÁGI GALÉRIA, PLZEŇ

A századvég ifjú cseh festőinek vezértémája a szerelem és az ösztönvilág ambivalenciájának megfestése volt. A kamaszkor nyugtalanító szorongása érezhető Jan Preisler (1872–1918) művein is. *Tavasz* című triptichonja friss, széles ecsetvonásokkal megfestett tavaszi tájba helyezi a falusi kamaszfiút, aki élete tavaszán rémült szorongással néz a jövő felé. Mellette, a nyírfa mögül a vörös hajú Vénusz lép elő az érzékiség szimbólumaként, míg a triptichon két szárnyán enigmatikus nőfigurák ülnek.

FRANTIŠEK KUPKA
Hullám, 1902

SZÉPMŰVÉSZETI GALÉRIA, OSTRAVA

František Kupka (1871–1957) Prágában, majd Bécsben és Münchenben tanult, végül Párizsban telepedett le. A cseh szimbolizmus egyik legfontosabb képviselője lett. A hullámok a japános dekoratív stilizáltság és a szecessziós formajáték szintéziséből születtek. Egyszerre játékosak és félelmetesek. A fiatal nő a tenger végtelenségével és erejével egyszerre szembesül. A művész később Párizsban a nonfiguratív, azaz absztrakt festészet egyik úttörője lett.

során fellazították a német és osztrák művészethez fűződő kapcsolataikat és a párizsi orientáció mellett kötelezték el magukat. František Kupka a századelőn még a szecesszió stílusnyelvén festett *(Hullám,* 1902), egy évtizeddel később viszont már az absztrakció úttörői közé tartozott Párizsban.

Bécs

Az 1890-es évek elejétől intellektuális nyugtalanság és újat keresés jellemezte az osztrák festészetet is. Még nem ment végbe generációs váltás, az új stílusokat és eszméket kereső mesterek mind túl voltak a harmincon, és a zsánerfestők a Lyka Károly által találóan „finom naturalizmusnak" nevezett stílusban festettek. A klasszikus francia impresszionizmusnak Bécsben nem voltak követői.

A tájképfestészetben a hangulatfestés dominált, továbbá a plein air gyakorlata, míg témaválasztásaikra a szimbolizmus és a neoromantika hatott. A portréfestészetben pedig a finom naturalizmus és egy preszecessziós dekorativitás számított modernnek (Franz Matsch: *Katharina Schratt portréja* 1895). Változás csak a Wiener Secession néven ismertté vált művésztársaság megalakulása, 1897 után következett be, de akkor már stilárisan a neoimpresszionalizmus hatott legerősebben.

Auchentaller, Carl Moll és Maximilian Lenz egyaránt kiváló tájképfestők (is) voltak, és mindannyian a hangulati tájfestés hagyományát ötvözték szimbolikus törekvésekkel. Mindhárman a Secession legbelső magjához tartoztak.

Bécs tudatában volt, hogy a zene fővárosa, így a zenekultusz a festészetet is megihlette. Ennek legkorábbi osztrák összművészeti remeke a *Pastorale* zeneszoba, az a festményegyüttes, amely egy nagypolgári otthont, a Scheid család zeneszobáját díszítette. Joef Maria Auchentaller festette meg a család kérésére Beethoven hatodik szimfóniájának tételeit úgy, hogy a zeneszerző intenciójának megfelelő témák hangulatát igyekezett képpé formálni. Az eredmény egy hangulatában és színvilágában egységes képsorozat, amely többféle stílusvariációt tartalmaz, vannak realista és szecessziós jelenetei is *(Tündérek tánca, Tündér a pataknál,* 1898–99). A bécsi századvég festőinek középgárdája is sokáig tapadt a kolorisztikus naturalizmushoz, akárcsak a lengyelek vagy a magyarok (lásd Otto Friedrich: *Elsa Galafrés portréja,* 1908). Klimt egyénisége és képei, stilizáló stílusa csak

JOSEF MARIA AUCHENTALLER
a Beethoven-zeneszoba pannóiból. Második tétel: A patak, 1898–99

VICTOR & MARTHA THONET GYŰJTEMÉNY, BÉCS

Josef Maria Auchentaller (1865–1949), a Wiener Secession tagja apósa megrendelésére festette a családi villa zeneszobájának pannóit. A Scheid család rajongott Beethovenért, kedvencük a VI. szimfónia, a *Pastorale* volt, amelyet zongoraátiratban maguk is játszottak. A pannók a négy tételben megfogalmazott, természeti élmények szülte érzelmeket fejezik ki. A második tétel felirata „A pataknál", amelyet a nyírfaliget szélén, egy kecses fiatal lány alakja mögött kanyargó patak illusztrál.

1900 után kezdték háttérbe szorítani a többiek kísérleteit, addig csupán első volt az egyenlők között, de utána is kivétel maradt.

Budapest

A kilencvenes évek reményteljes fellendülést hozott a magyar művészetben, az alkotók tele voltak tervekkel, kísérletező kedvvel, és készülődtek a millenniumra. A fiatal festőgeneráció még mindig Münchenben vagy Párizsban készült fel a pályára, de Budapesten is mozgalom indult egy modernebb és színvonalasabb művészeti élet megteremtése érdekében. Ennek köszönhető a Nemzeti Szalon megalapítása 1894-ben. Míg a festők korábban a finom naturalizmus művelőiként festették jelentős képeiket, most a szimbolizmus és

FRANZ MATSCH
Katharina Schratt portréja, 1895

Színházmúzeum, Bécs

Franz Matsch (1861–1942) egy sor színészportrét festett arany háttérrel. Ez a poétikus arcmás Katharina Schrattról, a császár híres „félhivatalos" barátnéjáról szerencsésen ötvözi az élethűen, finoman megfestett arcot a dekoratív képi elemekkel. A Burgtheater színészei Bécs ünnepelt sztárjai voltak. Közéjük tartozott a valóban tehetséges, okos és művelt Katharina Schratt, akit a fáma szerint Erzsébet királyné maga szemelt ki helyettesének Ferenc József mellé.

egy újfajta, kolorisztikusabb festőiség hatására új színeket és új, bársonyos ecsetkezeléssel párosított stílust terem-

OTTO FRIEDRICH
Elsa Galafrés portréja, 1908

Belvedere, Bécs

A győri születésű Otto Friedrichnek (1862–1937) Bécs egyik tehetséges, művelt és kivételes zenei tehetséggel megáldott drámai színésznője ült modellt, aki a Hoffmannsthal és Arthur Schnitzler köré szerveződött bécsi irodalmi elit köréhez tartozott. 1910-ben Bronisław Huberman (1882–1947) világhírű hegedűművészhez ment feleségül. Amikor Dohnányi Ernő *Pierrot fátyola* címmel megzenésítette Arthur Schnitzler egyik darabját, Elsa Galafrés játszotta a főszerepet, és sikerre vitte a pantomimot. A kezdeti művészi-intellektuel barátságból hamarosan szenvedélyes szerelem lett. Dohnányi és Galafrés sok nehézség árán váltak el korábbi párjuktól, hogy összeházasodhassanak.

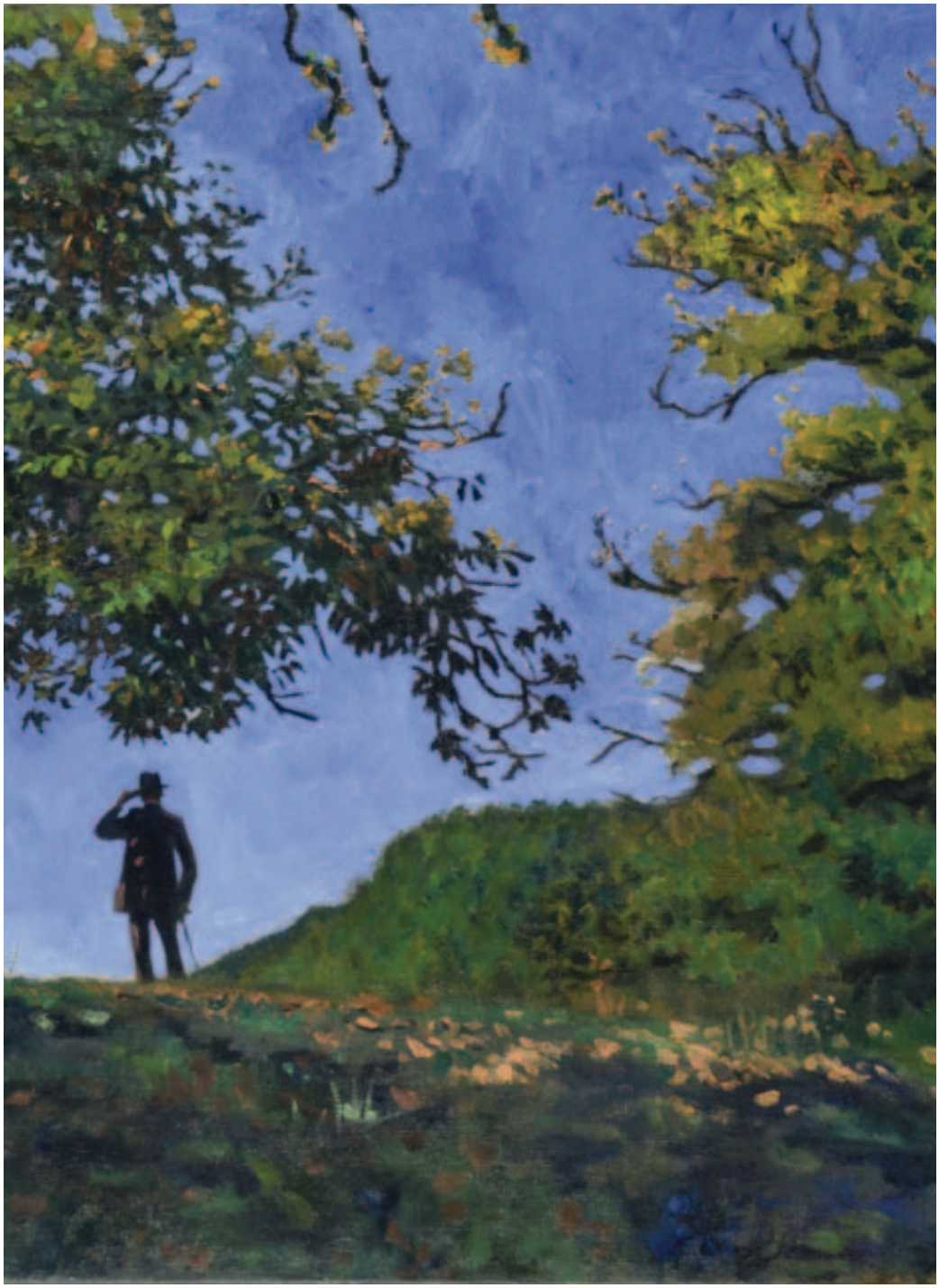

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF
A Kossuth-imádó Rippli bácsi, 1897

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, BUDAPEST

Rippl-Rónai (1861–1927) nagyon tisztelte családja idősebb generációját, és szívesen festette meg tagjait. A cím az öreg nagybácsi ellenzéki beállítottságára utal. A Kossuth-imádat különösen a száműzött politikus 1894-ben bekövetkezett halála után lángolt fel az országban. A festő áttételesen ennek a kultusznak is emléket állított a képen. Az öreg vidéki bognár így a töretlen ellenzékiség, a negyvennyolcasság emblematikus érvényű megtestesítőjévé válik.

FERENCZY KÁROLY
Dombtetőn, 1901

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, BUDAPEST

A levegős, tágas terű kép középpontjában álló kalapos, sétapálcás úr sziluettje kicsi, mégis uralja a tájat. Szeptemberi napsugár csillog a fák sárguló lombján. Az előtér árnyéka már hűvöset lehel. Derű és békesség tölti meg a természetet. Ferenczy (1862–1917) *„tájképein szinte rajta van a megfigyelés dátuma: nemcsak a tavasz vagy az ősz általános karaktere, hanem a perc hangulata, s ez éppoly biztosan, oly szélesen és oly találóan van a vászonra rögzítve, mintha arcképről volna szó”* – írta Lyka Károly.

tettek meg. Mindegyikük stílusa más és mindegyikük egyénien újító lett.

A maga útját járó Ripp-Rónai József Párizsban folyamatosan módosította első sikeres, ún. fekete stíluskorszakát, amelynek remekei a sugárzó arcú olaj- és pasztellportrék voltak. Ő mindig az embert állította a középpontba akkor is, amikor látszólag a stílus és festői probléma állt az előtérben.

Vaszary János más volt: szintén éles megfigyelő, racionális, kutató elme, de hűvös szem. Nála a stíluskísérlet virtuozitása volt az elsődleges, a modell szinte csak eszköz, hogy egyik stílusvariációból a másikba szökellve keresse, melyik a pillanatnyilag legújabb stílusdivat.

Ferenczy Károly ezzel szemben maga a konzekvens, lassú metamorfózis, a változásokban is az állandóság. Ihletője a természet, a természeti látvány volt, amelybe az embert harmonikusan integrálta, hiszen szimbiózisuk a garancia arra, hogy az élet szép és esztétikus.

A három festő környezetében egy sor másik kiváló mester (Strobentz Frigyes, Glatz Oszkár, Fényes Adolf) festett hasonló szellemű képeket, de a festészet fősodrását az évtized végére a nagybányai természetelvűség jelentette, a magyar táj és ember együttes megörökítése.

A MILLENNIUM

Az évtized kétségtelen csúcspontját a millenniumi kiállítás jelentette, amely a magyar festészet parádés felvonulása volt. 268 művész 1350 alkotása töltötte meg a városligeti Műcsarnok újonnan elkészült palotáját, és ráébresztette az ország közvéleményét, hogy létezik egy új és korszerű magyar képzőművészeti kultúra és ezen belül egy modern magyar festészet. Olyan mesterek képei voltak láthatóak az ún. ezredéves képzőművészeti kiállításon, mint Benczúr, Csók, Ligeti, Lotz, Munkácsy, Szinyei, Mednyánszky, Rippl-Rónai, Ferenczy, Pataky, Poll, Révész, Vaszary és Zemplényi, hogy csak a legismertebb neveket említsük.

Az ezredéves kiállítást egymillióan nézték meg, és ha a műcsarnoki képzőművészeti felvonulást kevesebben is, de kétségtelenül ez volt a magyar művészet csillagórája, amikor a magyar közönség végre rájött, milyen varázsla-

VASZARY JÁNOS
Ádám és Éva, 1900

MAROS MEGYEI MÚZEUM, MAROSVÁSÁRHELY

Igen sok Ádám és Éva-ábrázolás született a századfordulón, mivel alkalmat adott a nemek ellentétének hangsúlyozására. Vaszary (1867–1939) nyugtalan kereső volt, sok stílust kipróbált, itt a német jugendstilhez áll közel. Színben és tartásban is ellentétes a két ősszülő; Éva teste szinte világít a sötét kertben, míg Ádám – aki már ráeszmélt fatális tettére – szinte besüppedni látszik a sötétségbe. Szorongató atmoszférájú kép a bűnbeesés utáni, de a bűnhődés előtti szituációról.

tosak tudnak lenni a képek, szobrok. A vizuális kultúra öröme elragadta őket, és a „képek kultúrája" lassan kezdett felnőni a „szó kultúrája" mellé. Már csak a lelkes vásárlóközönség hiányzott.

1896 után csak nagyon lassan kezdett a magyar, azaz budapesti műtárgypiac kialakulni, pedig egyre több művész élt és igyekezett megélni Budapesten, miután a müncheni műtárgypiac összeomlott. 1897 telén már három nagy kiállításon lehetett karácsony előtt képeket látni és vásárolni: a Műcsarnokban, a Nemzeti Szalon kiállítóhelyiségében és a régi Műcsarnok épületében, ahol a nagybányai festők először állítottak ki csoportosan. Wlassics Gyula kultuszminiszter mind a három kiállításról vásárolt festményeket az állam nevében a tervezett Szépművészeti Múzeum számára.

A kilencvenes évek jelentős modern kísérletezői 1900 után is évekig kiállítottak a Műcsarnokban, ahol kifejezetten a stiláris sokszínűség volt jellemző. Az évenkénti két nagy tárlatról az állam rendszeresen vásárolt nagyméretű, ún. „kiállítási képeket", amelyek méretüknél és témájuknál fogva feltűnést keltettek. Ide tartozott 1897-ben Kernstok Károly *Agitátor a gyár kantinjában* című képe, Révész Imre *Mindennapi kenyerünket* című alkotása 1901-ben vagy Poll Hugo képei *(Miatyánk,* 1898, *Ingyen kenyér,* 1902, a *Hazatérő búcsúsok,* 1903).

A realizmus megannyi egyéni stílusváltozatában lettek megfestve, de mind a társadalom kisemmizettjeinek életéből merítik témájukat. A képek szereplői nemcsak szegény parasztok, hanem városi szegények is. Úgy 1905-ig kevés kivétellel a fősodrásban lévő festők többsége ábrázolta a magyar paraszt küzdelmes életét és szokásait, de immár nem az etnográfia megszépítő lencséjén át, hanem a maga kemény nyerességében (Fényes, Thorma, Vaszary, Révész, ekkor még Kernstok is, Bihari, Nyilassy, Zemplényi, Koszta, Perlmutter). Szociális érzékenység és lelki beleérző képesség jellemezte ezeket a komor festményeket, amelyeket magángyűjtők sose vettek volna meg.

A stiláris kísérletezés folytatódott minden hagyományos műfajban, s dekoratív, lenyűgöző tájképek és portrék sora született. A pasztózus, laza ecsetkezelés köznyelvvé vált, az akadémikus realizmus részletező, sima stílusát felváltotta egy jóval expresszívebb és összefogóbb látásmód. A festők mindegyike individualitásra tört, nem akart iskolához, csoporthoz, párthoz tartozni. Az egyetlen „csoport" a nagybányai volt.

POLL HUGÓ
Hazatérés a búcsúból, 1903

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, BUDAPEST

1900 körül sok festő ábrázolt zarándoklatokat, búcsúkat, a falusiak vallásosságát, nemcsak a pszichológiai érdeklődés miatt, hanem mert a viseletek dekoratívak, festőiek voltak. Poll Hugó (1867–1931) képén az esti, fáklyákkal megvilágított, éneklő menet különleges, ritka jelenetnek számított és érmet nyert. A ma kevéssé ismert mester szinte mindegyik ilyen tárgyú képét, így ezt a pasztellt is megvette az állam.

VASZARY JÁNOS
Udvarlás, 1892

MAGÁNGYŰJTEMÉNY

A kedves jelenet természetes és életszerű, beállítás és póz nélkül; olyan, mint egy pillanatfelvétel. Valószínűleg fénykép után készült és nem hosszú modellállás gyümölcse. Ezt megerősíti az is, hogy a teniszütőt tartó fiatalember alakja el van vágva. Így még spontánabb és közvetlenebb, az életből ellesett lett a pillanat. A fiatalok választékos öltözete elárulja, hogy arisztokrata családhoz tartoznak. Virtuózan, anyagszerűen megfestett, derűs kép, igazi finomnaturalizmus, amely a színek harmóniájától átlényegül és választékosan esztétikussá válik.

KERNSTOK KÁROLY
Agitátor a gyár kantinjában, 1897

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, BUDAPEST

Amikor Ferenc József megtekintette az 1897. évi tavaszi tárlatot, érdeklődéssel állt meg Kernstok (1873–1940) képe előtt, nyilvánvalóan a szokatlan téma miatt. A művész, aki Benczúr Gyula mesteriskolájában is tanult, a klasszikus, akadémikus technikai tudással felvértezve festette meg a feszült jelenetet, valóban találóan jellemezve a szereplőket. A téma nem volt teljesen ismeretlen; a német festészetben többen ábrázoltak hasonló politikai jeleneteket, bár inkább anarchista miliőből. A képet – provokatív tartalma ellenére – megvetette az állam. Kernstok életművében ez a kép kivétel volt, utána még éveken keresztül paraszti témákhoz nyúlt ő is, mielőtt 1903-ban újra stílust váltott, hogy azután az évtized végére a radikális avantgárd fiataljaival lépjen szövetségre.

A Műcsarnok válságos évei

Magyarország 1903 és 1906 között mély politikai válságban volt, mind a Monarchia keretein belüli helyzet, mind a belpolitikai és a pártok közötti feszültségek miatt. Ez ekkor csak áttételesen nyilvánult meg a festészetben. Az újra fellobbanó Habsburg-ellenesség következménye volt az újonnan fellángoló nemzeti identitáskeresés, és ez kifejezést nyert a politikai-kulturális elit berkein belül is.

A súlyos társadalmi-szociális problémák feszültségei éppen a realizmuson keresztül szüremlettek be a festészet világába, s egyúttal konzerválták a népi tematikát. A realisták konfrontálódtak azzal a mélyszegénységgel, amely nemcsak az Alföldet, de az ország számtalan vidékét jellemezte. Komor, erőteljes szociális témákban valósultak meg a színkísérletek (Tornyai János: *Bús magyar sors,* 1907).

1907-re, amikor a hosszú politikai válságsorozat ideiglenesen látszólag megoldódott, a festészet berkeiben a legfiatalabb művészgeneráció fellépésével a művészeti avantgárd berkeiben a szakmai kérdések kerültek előtérbe, a lépéstartás a legújabb francia és német stíluskísérletekkel, információ és kiállításcsere. A festészet autonómiájáért küzdők (a középgeneráció tagjai) már nem építették bele a kézzelfogható társadalmi problemati-

ZEMPLÉNYI TIVADAR
Könyörgés békéért, 1916

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, BUDAPEST

Zemplényi (1864–1917) utolsó jelentős „áhítatképe” már az első világháború alatt született. Megragadó jelenete az otthon maradottak világának: a mezőn parasztasszonyok és férfiak csoportja fohászkodik papjuk vezetésével a háború befejezéséért. A kora tavaszi égen fényes, fehér és tépett, rózsaszín felhők futnak, s vékonyka, csupasz faágak hajlonganak a szélben. A mezőn az egyszerű, ácsolt feszület előtt térdeplő, sötét ruhás falusiak között megvillan a fiatalok fehér blúza, inge és egy piros kendő. Expresszív, mozgással és színnel teli kompozíció, realista valóságfestés, tele nyugtalansággal. Amikor ez a kép született, a Műcsarnok már két esztendeje hadikórházként működött, és a hátországban is mindenki béke után vágyott. Babits Mihály akkor írta *Húsvét előtt* című versét.

kát mint témát a műveikbe. A középgeneráció a természetelvűség útját járva az esztétikumra koncentrált, a radikális avantgárd pedig a formabontó és új vizuális nyelvet teremtő stíluskísérletekre. Ezek az ifjú művészek már nem állítottak ki a Műcsarnok falai között.

A Budapesti művészeti kiállítási élet pezsgett, még jobban megnyílt a nemzetközi kiállítási rendszer felé, 1907-től Pesten is lehetett látni Gauguin-, Van Gogh-, Matisse-, sőt Picasso-, majd Kandinszkij-képeket, de nem a Műcsarnok falai között, hanem a Nemzeti Szalonban. Az aktív, ifjú, intellektuális bohémvilágban pedig együtt gondolkodtak a világ megváltásáról az írók, zenészek és képzőművészek. Párizs karnyújtásnyira lévőnek tűnt, és úgy tetszett, a modern magyar festészet szerves része (vagy pillanatokon belül része lesz) egy közös összeurópai kiállítási életnek és művészeti piacnak, műkereskedelemnek. Ennek lett hirtelen vége 1914-ben a háború kitörésével.

Zemplényi komor képe a viharos kora tavaszi szeles ég alatt a mezőn térdeplő falusiakkal *(Könyörgés békéért,* 1916) a tanúja, hogy 1916-ban mit érzett a magyar nép. Békéért könyörgött.

Tudjon meg még többet a történelemről!

Olvassa a Rubicont minden hónapban!

Előfizetőinknek 2 szám ajándék: 10-et fizet, 12-t kap!

Egyenként is megvásárolható példányok

2003/3–4	Új világrend	699 Ft ☐
2003/6	A történész mestersége	448 Ft ☐
2003/9–10	Deák Ferenc, a haza bölcse	699 Ft ☐
2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft ☐
2004/7	Történelem az interneten	448 Ft ☐
2004/8–9	60-as évek	699 Ft ☐
2004/10	IV. Károly	448 Ft ☐
2004/12	Az Andrássyak világa	448 Ft ☐
2005/1	A háború sötét arcai	498 Ft ☐
2005/8	Az NSDAP története	498 Ft ☐
2006/2–3	Háború a modern korban	789 Ft ☐
2006/7	Terrorbombázások – Tortúra	545 Ft ☐
2006/8	Che Guevara – Keresztesek	545 Ft ☐
2007/1–2	Második Trianon	889 Ft ☐
2007/3	Állambiztonság – Titkosszolgálat	595 Ft ☐
2007/6–7	A magyar bor századai	889 Ft ☐
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft ☐
2007/9	Személyi kultuszok	595 Ft ☐
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft ☐
2007/1 különszám	AVO–AVH–III/III	595 Ft ☐
2008/1	Emigrációk	595 Ft ☐
2008/2–3	Reform, modernizáció	595 Ft ☐
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft ☐
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft ☐
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft ☐
2008/7–8	Fekete krónika	895 Ft ☐
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft ☐
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft ☐
2008/1 különszám	Titokzatos ókor	595 Ft ☐
2009/1–2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft ☐
2009/3	A királysíroktól a 301-es parcelláig	595 Ft ☐
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft ☐
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft ☐
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft ☐
2009/7–8	Vadászat Magyarországon	895 Ft ☐
2009/9	A téli háború – Kálvin és a reformáció	595 Ft ☐
2009/10	Egyenruha-történet – Középkori magyar királynék	595 Ft ☐
2009/11	Középkor	595 Ft ☐
2010/1	A csendőrség története 1881–1945	645 Ft ☐
2010/2	Szabadkőművesek	645 Ft ☐
2010/3	Szélsőjobboldali radikalizmusok	645 Ft ☐
2010/4–5	Trianon és 20-as évek Magyarországa	995 Ft ☐
2010/6	Kitelepítések – Ki volt Biszku Béla?	645 Ft ☐
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft ☐
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft ☐
2010/9	1956-os sortüzek – Kulákok	645 Ft ☐
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai – Károlyi Mihály	645 Ft ☐
2010/1 különszám	Trianon és a revízió	645 Ft ☐
2010/2 különszám	Ormos 80	595 Ft ☐
2011/1	A Szent Korona viszontagságai	645 Ft ☐
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft ☐
2011/3–4	A 19. század – Bethlenek	995 Ft ☐
2011/5	Weimar arcai – Megszállások	645 Ft ☐
2011/6	A Hitler–Sztálin paktum	645 Ft ☐
2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft ☐
2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft ☐
2011/9–10	Bethlen István	995 Ft ☐
2011/11	Az avarok	645 Ft ☐
2011/12	Gulag	645 Ft ☐
2011/1 különszám	Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft ☐
2011/2 különszám	Náci örökség	645 Ft ☐
2011/3 különszám	Magyar középkor	645 Ft ☐
2012/1–2	Magyarország a mérlegen	995 Ft ☐
2012/3	Kitörés	645 Ft ☐
2012/4–5	Történelmi tévhitek – Krasznahorka büszke vára	995 Ft ☐
2012/6	Adók és adófizetők – Hitler stílusa	645 Ft ☐
2012/7	Újkori olimpiák – Lovagok világa	645 Ft ☐
2012/8	Horthy István halála – Kádár arcai	645 Ft ☐
2012/9–10	Klebelsberg – Aktuális Horthy kép	995 Ft ☐
2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft ☐
2012/12	Sztálin – Nagy perek – A „Kossuth címer"	645 Ft ☐
2012/1 különszám	Boszorkányság	645 Ft ☐
2012/2 különszám	A Magyar nemesség	645 Ft ☐
2013/1	Híres merényletek – Gestapo	695 Ft ☐
2013/2–3	Nagy Szulejmán – Pápák és a Pápaválasztás	995 Ft ☐
2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft ☐
2013/5	Horthy Istvánné – Grófok, hercegek, bárók	695 Ft ☐
2013/6	Szent István nyomában – Fehérvár	695 Ft ☐
2013/7	Bethlen Gábor – Kis magyar lótörténelem	695 Ft ☐
2013/8	A mohácsi csata – II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft ☐
2013/9–10	Napoleon – A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft ☐
2013/11	Hősök tere – Nemzet és emlékezet	695 Ft ☐
2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft ☐
2013/1 különszám	A borgiák – Firenze és a Mediciek	695 Ft ☐
2013/2 különszám	Mi történt Mohács után?	695 Ft ☐
2014/1	A székelység története	695 Ft ☐
2014/2	Zrínyiek	695 Ft ☐
2014/3	Dózsa György, 1514 – Megszállás, 1944	695 Ft ☐
2014/4–5	Seuzo-kincs – Az I. világháború	995 Ft ☐
2014/6	A béke kálváriútján – Apponyi Albert gróf	695 Ft ☐
2014/7	Egy magyar mítosz – Az aranycsapat	695 Ft ☐
2014/8	Sopron – A hűség városa	695 Ft ☐
2014/9	Isonzó – Doberdó – Caporetto	695 Ft ☐
2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft ☐
2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft ☐
2014/12	Magyar béketörekvések – Szent-Györgyi Albert	695 Ft ☐
2014/1 különszám	Európa	695 Ft ☐
2015/1	A nagy háború, 1914–1918	695 Ft ☐
2015/2	Iszlám radikalizmus – Vitriolos karikatúrák	695 Ft ☐
2015/3	Haditengerészet	695 Ft ☐
2015/4	1945, egy végzetes év – Hóman Bálint	695 Ft ☐
2015/5–6	Örmény genocídium 1915 – Német kapituláció 1945	995 Ft ☐
2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft ☐
2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft ☐
2015/9	A Nádasdyak – Málenkij Robot	695 Ft ☐
2015/10	Koncepciós perek	695 Ft ☐
2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft ☐
2015/12	Koronás fők	695 Ft ☐
2016/1	Migráció	695 Ft ☐
2016/2	Széll Kálmán	695 Ft ☐
2016/3	A Mein Kapf és a Hitler mítosz	695 Ft ☐
2016/4	Mátyás király	695 Ft ☐
2016/5–6	Teleki Pál – Báthori István – GULAG	995 Ft ☐
2016/7	Honfoglalók	695 Ft ☐
2016/8	Verdun, 1916	695 Ft ☐
2016/9	Széchenyi István – a legnagyobb magyar	695 Ft ☐
2016/10–11	1956–2016 – Végzetes sorsok	995 Ft ☐
2016/12	Amerikai elnökök – 1789–2016	695 Ft ☐

EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2017/3-tól 1 év (12 szám) 6950 Ft

Megrendelem
a Rubicon következő egy évben megjelenő számait o
A régi számokat tartalmazó egységcsomagok közül
kedvezményes áron megrendelem:

2007-es évfolyam (12 szám)*	–	**4500 Ft** o
2008-as évfolyam (11 szám)	–	**4500 Ft** o
2009-as évfolyam (11 szám)	–	**4800 Ft** o
2010-es évfolyam (12 szám)	–	**5000 Ft** o
2011-es évfolyam (15 szám)	–	**6000 Ft** o
2012-es évfolyam (14 szám)	–	**6000 Ft** o
2013-es évfolyam (14 szám)	–	**6000 Ft** o
2014-es évfolyam (13 szám)	–	**6000 Ft** o
2015-ös évfolyam (12 szám)	–	**6000 Ft** o
2016-os évfolyam (12 szám)	–	**6500 Ft** o

Új előfizetőinknek postaköltséget nem számítunk fel. Előfizetés nélkül a régi évfolyamokat 500 Ft egyszeri postaköltséggel postázzuk. A fent feltüntetett folyóiratszámaink egyenként is megrendelhetők.

NÉV

INTÉZMÉNY
(KÖZÜLETI MEGRENDELÉS ESETÉN)

CÍM / TELEPÜLÉS: ☐☐☐☐

UTCA:

HÁZSZÁM / EMELET, AJTÓ: TELEFONSZÁM:

E-MAIL:

OLVASHATÓ ALÁÍRÁS

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@t-online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu
Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.). A megrendeléseket fénymásolva vagy kézírással is elfogadjuk.

MCC
MATHIAS CORVINUS COLLEGIUM

TANULJ
A LEGJOBBAKTÓL
A LEGJOBBAK KÖZÖTT!

Magyarország első számú, e-learning alapú társadalomtudományi programja középiskolásoknak

Egyetemre, emelt szintű érettségire készülsz?

Foglalkoztat a társadalom, gazdaság és politika?

Szeretnél a vitákban meggyőzőbben érvelni?

Fejlesztenéd kommunikációs, prezentációs képességeidet?

Szívesen tagja lennél az ország legjobb középiskolás közösségének?

PRÓBÁLD KI MAGAD!

HA IGEN, JELENTKEZZ 2017. JANUÁR 22-IG! A KÉPZÉS INGYENES!

A Mathias Corvinus Collegium az országban egyedülálló, élményalapú, videós, interaktív tananyagokra épülő tehetséggondozó programja a következő képzési modulokkal vár:

- Modern kori történelem
- Közgazdaságtan
- Nemzetközi kapcsolatok
- Társadalmi tanulmányok
- Pszichológia
- Jog
- Íráskészség
- Academic Writing
- Nyelvvizsga-felkészítő (B2)

Elméleti képzésünket havonta egy, szombatonként tartott tréning egészíti ki, ahol neves egyetemi oktatók, elismert szakemberek előadásain, tréningjein vehetsz részt.
A tréningek témái:

- Tanulásmódszertan
- Érveléstechnika
- Prezentáció
- Önismeret

További információ az **mcc.hu** és a **facebook.com/kp.mcc** címen vagy a **36-30-235-986** számon érhető el.

Mária Terézia koronázási menetének tagjai, 1741. június 25. Részlet
A királynő eskütétele az irgalmasok temploma előtti téren című képből.
Franz Messmer és Wenzel Pohl, 1769.
Magyarország Nagykövetsége, Bécs.
A magyarországi megyés és címzetes püspökök főpapi ornátusban, pluvialéban és mitrában, lóháton ülve követték Mária Teréziát a ferences templomtól a Vásártérre, ahol sor került a királynő eskütételére.

EMMI

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

nka Nemzeti Kulturális Alap

17002

9 770865 634092